

ISSN 0013-2993

Година / YEAR
LX
Книшка / Book
1 • 2015

Икономическа Мисъл Economic Thought

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
Институт за икономически изследвания

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
ECONOMIC RESEARCH INSTITUTE

СЪДЪРЖАНИЕ

CONTENTS

Атанас Леонидов	От модел на растеж към глобална криза.....	3
Atanas Leonidov	From a model of growth to a global crisis.....	23
Милен Велев	Изследване на зависимостта между равнището на безработица и равнището на инфляция в България.....	40
Milen Velev	A research on the relationship between the unemployment rate and the inflation rate in Bulgaria.....	60
Любен Тошков, Теодор Седларски	Методически проблеми и насоки в анализа на младеж- ката безработица.....	80
Luben Toshkov, Teodor Sedlarski	Methodological problems and directions in the youth unemployment analysis	
КОНСУЛТАЦИИ / CONSULTATIONS		
Надежда Крайчева	Иновации и еволюция на веригата на доставки в туризма	99
Nadezhda Kraycheva	Innovation and evolution of tourism supply chain	
КОМЕНТАРИ / COMMENTS		
Пламен Пъчев	Политики към малките и средните предприятия в Югоза- падния регион (резултати от емпирично изследване)...	115
Plamen Pachev	SME policies in Southwest region (empirical survey results)	
НАУЧЕН ЖИВОТ / SCIENTIFIC LIFE		
Росица Рангелова	Научна конференция по проблемите на икономическия растеж.....	128
Rossitsa Rangelova	Scientific conference on the problems of economic growth	139
ОТЗИВИ / REFERENCES		
Владимир Мигев	Ценен труд за историята на социалното осигуряване и социалната политика на управляващите в България....	150
Vladimir Migev	Valuable labour for the social security system and the social policy of the Bulgarian government	
***		
Людмил Петков	Проф. д-р ик. н. Атанас Ганев на 90 години.....	152
Liudmil Petkov	90 th anniversary of Prof. Atanas Ganev, Dr. Ec. Scs.	

EDITORIAL BOARD

Prof. LIUDMIL PETKOV, Dr. Ec. Ses. – Editor-in-chief (Economic Research Institute at BAS), **Prof. STATTY STATTEV, Dr.Ec.Ses.** – Deputy Editor-in-chief (University of National and World Economy), **Prof. VALENTIN GOEV, PhD** (University of National and World Economy), **Prof. VESSELIN MINTCHEV, PhD** (Economic Research Institute at BAS), **Prof. GARABED MINASSIAN, Dr. Ec. Ses.** (Economic Research Institute at BAS), **Assoc. Prof. DARINA RUSCHEVA, PhD** (Economic Research Institute at BAS), **Prof. ZOYA MLADENOVA, PhD** (University of Economics - Varna), **Prof. ILIA BALABANOV, Dr. Ec. Ses.** (Economic Research Institute at BAS), **Prof. YORDAN HRISTOSKOV, PhD** (Economic Research Institute at BAS), **Prof. JOSIF ILIEV, Dr. Ec. Ses.** (University of National and World Economy), **Prof. KAMEN KAMENOV, Dr. Ec. Ses.** (Academy of Economics “D. A. Tzenov” - Svishtov), **Prof. ROSSITSA RANGELOVA, Dr. Ec. Ses.** (Economic Research Institute at BAS), **Prof. RUMEN BRUSARSKI, PhD** (University of National and World Economy), **Assoc. Prof. TSVETAN KOTSEV, PhD** (European College of Economics and Management - Plovdiv)

EDITORIAL COUNCIL

Prof. ANTONIO SÁNCHEZ ANDRÉS, PhD (Universidad de Valencia), **Prof. BORISLAV BORISOV, PhD** (University of National and World Economy), **Acad. Prof. VALERIY M. GEETS, Dr. Ec. Ses.** (Institut po ikonomika i prognozirane pri NANU - Ukraina), **Prof. JACQUES VILROKX, PhD** (Free University of Brussels), **Prof. YORGOS RIZOPOULOS, PhD** (Université Paris 7 Diderot), **Prof. Dr. LUCIAN-LIVIU ALBU** (Institute for Economic Forecasting - Bucharest), **Prof. LIUBEN KIREV, PhD** (Academy of Economics “D. A. Tzenov” - Svishtov), **Prof. MARIANA MIHAILOVA, PhD** (European College of Economics and Management - Plovdiv), **Prof. PLAMEN ILIEV, PhD** (University of Economics – Varna), **Assoc. Prof. TODOR POPOV** (Sofia University “St. Kl. Ohridski”), **Prof. CHAVDAR NIKOLOV, PhD** (South-West University “Neofit Rilski”), **Prof. Yury Yakutin, Dr. Ec. Ses.** (Gosudarstvennyiy Universitet Upravleniya - Moskow)

Editor-in-charge **HRISTO ANGELOV**, Editor **NOEMZAR MARINOVA**

Address of the editorial office: Sofia 1040, 3, Aksakov Street

Tel. 810-40-37; Fax 988-21-08

<http://www.iki.bas.bg>; E-mail: econth@iki.bas.bg; ineco@iki.bas.bg

© ECONOMIC RESEARCH INSTITUTE AT BAS

2015

c/o Jusautor, Sofia

All rights reserved! No part of this issue may be copied, reproduced or transmitted in any form or by any means without prior written permission.

The journal is published with the support of the University of National and World Economy

UNWE Printing House

Проф. д-р ик. н. Атанас Леонидов

ОТ МОДЕЛ НА РАСТЕЖ КЪМ ГЛОБАЛНА КРИЗА

“Най-значителните пороци на икономическото общество, в което живеем, е неговата неспособност да осигури пълна заетост, а също неговото произволно и несправедливо разпределение на богатството и доходите“.

Джон Мейнард Кейнс

“Старата поговорка е напълно права: трудно е да се бориш с двама врагове, особено, когато те са фундаментално различни.“

Платон, “Законите“

„Социалните реформи никога не се обуславят от слабостта на силните; те трябва да бъдат извикани на живот от силата на слабите“.

Карл Маркс

Анализирани са координираните безпрецедентни действия за пресичане на „свободното падане“ на американската и световната икономика. Във връзка с това е показана ролята на монетарната и на фискалната политика на правителствата. Разкрити са фундаменталните сходства и различия между Голямата депресия от 30-те години на миналия век и сегашната Голяма рецесия. Посочени са противоречивите резултати от прилаганите политики в САЩ и в ЕС и очерталата се тенденция към дефлация.

JEL: F01; F63; O11; O23

В условията, когато буржоазните отношения на производство достигат степен на зрялост, икономическите кризи и цикли са неотменен атрибут на капиталистическото развитие. Отнася се за средносрочни колебания, характеризиращи се с регулярно периодично редуване на циклични фази (криза, застой, оживление, подем).¹ Генезисът им датира от 20-те години на XIX век, когато в Англия – най-развитата буржоазна нация по онова време, избухва първата в света криза на общо свръхпроизводство.² Оттогава насам се наблюдават множество циклични кризи.³

¹ През по-ранните периоди на капитализма циклите се обозначават с английския термин „trade cycles“ (промишлени или търговски цикли). По-късно в стопанская литература се утвърждава американският термин „business cycles“ (бизнес или делови цикли).

² Тя е определяна и като „първата глобална финансова криза“ (Roubini, 2010, р. 7). Тази криза показва нагледно несъстоятелността на т. нар. закон за пазарите, формулиран от либералния френски икономист Жан-Батист Сей в неговия „Трактат по политическа икономия“. От „открытието“ на Сей произтича изводът за невъзможността от общи кризи на свръхпроизводство на стоки, а се допуска само възможността за частични отраслови кризи.

³ На периодичния характер на цикличните кризи обръща внимание още Фридрих Енгелс. Той пише: „...От 1825 г., когато е избухната първата обща криза, целият търговски и промишлен свят, производството и размяната на всички цивилизовани страни... и на техните повече или по-малко варварски придатъци излизат от релсите приблизително по веднъж на всеки 10 години“ (Енгелс, 1954, с. 304). Посоччайки проявите на кризата и застоя, Енгелс отбележава, че след тях настъпва движение във възходяща посока – към оживление и подем на производството, след които неизбежно настъпва нова криза. „Този ход (към оживление – б. а., Ат. Л.), продължава той, полека-лека се ускорява, променя се в тръс, промишленият тръс преминава в галоп и този галоп се усилва пък до необузданния

Обект на нашето изследване е сегашната глобална криза с процесите й, проявяващи се във финансата и икономическата сфера, главно в САЩ и в Европейския съюз (ЕС).⁴ Тя е не само финансова и икономическа, но и политическа, социална, идеяна и морална криза на съвременния капитализъм; на ценностите на буржоазното общество; продукт е на дълготрайни негативни структурни и институционални промени в неговата система.

Заслужава да се подчертая, че през някои периоди след Втората световна война като цел на дългосрочната политика на напредналите държави стопанският растеж взема връх над антицикличните и антикризисните мерки на правителствата. Цикличното развитие обаче неизбежно си пробива път. В началото на XXI век тази тенденция отново се проявява по драстичен начин, вещаещ катастрофа за САЩ⁵ и развития капиталистически свят. Сегашната глобална криза (финансова и икономическа) по мащабите и последиците си отстъпва на Голямата депресия от 30-те години на миналия век и е най-тежката криза за капитализма през последните близо 80 години.

През четвъртото тримесечие на 2008 г. средният темп на реалния БВП в световен мащаб спада с -6,2% на годишна база, а през първото тримесечие на 2009 г. намалява със -7,5%. Очакванията по това време са световната икономика да се свие с -1,1% през 2009 г. в сравнение с 2008 г., което означава, че е отбелян първият годишен спад в световното производство за повече от половина век.

Проявите на кризата са почувствани реално от почти всички държави на планетата, директно или индиректно, в една или друга степен, но неин епицентър закономерно са САЩ – най-развитата световна нация. Както по време на Голямата депресия, така и сега капиталистическата система се изправя през сътресения, които могат да поставят под въпрос самото ѝ съществуване. Затова и в миналото, и сега решението се търси в разширяване на намесата на държавата в стопанския живот като средство за оцеляване.⁶

кариер на един пълен промишлен, търговски, кредитен и спекулантски Steeple chase (от англ. - надбягване с препятствия), за да се стигне накрая, след главоломни скокове, в бездната на краха. И все така отначало“ (пак там).

⁴ Поради голямата важност на разглеждания проблем той е изследван и от други български автори (вж. например Царевски, В. (2010). Глобалната финансово-икономическа криза – възможни въпроси и отговори - Икономическа мисъл, N 3, с. 23-36; Владимиров, В. (2010). Фискалната политика в условията на икономическата криза. - В: Деветдесет години УИ Варна, с. 58-69; Ангелов, И. (2010). Глобалната икономическа криза и България. С.: Изд. на БАН).

⁵ Тя получава наименованието „Голямата рецесия“. Трябва да се има предвид, че в макроикономическата теория се прави разлика между „рецесия“ за обозначаване на „незначителни спадове на деловата активност“ и „резки дълбоки спадове на производството“. На практика обаче различието се заличава и „рецесията“ като понятие се употребява и за условия на по-дълбоки стопански кризи, каквато например е сегашната глобална финансова криза. Това едва ли е издържано в теоретично отношение, но употребата на термина „рецесия“ вместо „криза“ е нещо утвърдено в световната литература.

⁶ Показателен е изводът, направен от Кейнс. За разлика от противниците на „разширяването на функциите на правителството“, виждащи в това „ужасно покушение на основата на

От модел на растеж към глобална криза

Пред лицето на очерталата се тенденция към „свободно падане“ на американската икономика новоизбраният президент на САЩ Барак Обама в първата си пресконференция, заявява, че при неуспех да бъде задействан неговият план за икономическото възстановяване на страната „това би могло да превърне кризата в катастрофа“. Изтъквайки, че „е абсолютно вярно, че ние не можем да зависим само от правителството в създаването на работни места и в икономическия растеж“, заедно с това той подчертава: „В този особен момент обаче, при такова отслабване на частния сектор от тази рецесия федералното правителство е единствената единица, разполагаща с ресурсите, за да върне нашата икономика към живот. Само правителството може да прекъсне порочния цикъл, където загубените работни места принуждават хората да изразходват по-малко пари, което води до още по-големи уволнения“ (Obama, February 9, 2009).

Знаменателен е фактът, че това се признава и от неговия предшественик Джордж Уокър Буш (отявлен привърженик на идеологията на рейгъномиката и на неолиберализма) в самия край на неговото управление. Преди встъпването на власт на Обама Дж. Буш заявява, че администрацията му е готова да се намеси в борбата срещу рецесията, наблюдавайки как пазарите се самоунищожават.

За критичното състояние на американското стопанство е показателна и следната оценка, намерила място във влиятелното британско списание „The Economist“: „От 1933 г. насам нито един американски президент не е полагал клетва в климат, толкова мрачен, колкото беше той, когато Барак Обама поставя ръката си на Библията през януари 2009 г. Банковата система беше близо до колапс, два големи автомобилни производителя (отнася се за „General motors“ и „Chrysler“ – б.а., Ат. Л.) се пълзгаха към банкрот и заетостта, жилищният пазар и производството се намираха в низходяща спирала.“ И по-нататък четем: „Седем седмици преди господин Обама да разгроми Джон Маккейн през ноември 2008 г., „Lehman Brothers“ изпадна в колапс. AIG беше в несъстоятелност скоро след това. Мерките за спасяване на Bank of America и City Group предстояха. През последното тримесечие на 2008 г. БВП се сви на годишна база с 9% - най-лошият резултат за близо 50 години“ (The Economist, 2012, р. 17).

Имайки предвид набиращата скорост взрывоопасна ситуация, надвиснала над американската икономика, по-късно, след като най-лошите предвиждания не се осъществяват, президентът Обама признава, че САЩ са били изправени пред разруха. Заслужава да се отбележи, че в разработването на спешните антикризисни мерки от новата администрация за овладяване на „свободното падане“ на американското стопанство се включват и икономисти, въпреки че поведението им се намира в противоречие с тяхната консервативна социална философия.

индивидуализма“, той пише: „Аз обратно, го защитавам като единственото практическо възможно средство, за да се избегне пълното разрушение на съществуващите икономически форми като условие за успешното функциониране на личната инициатива“ (Keynes, 1936, р. 372).

В Закона за възстановяването и реинвестирането на САЩ са предвидени 800 млрд. USD, въпреки че икономисти, свързани с администрацията на Обама, настояват за отпускането на значително по-големи суми. Кристина Роумър, тогавашен председател на Съвета на консултантите на президента, например предлага размерът на пакета от фискални стимули да е 1,8 трилиона USD, но има и други предложения за още по-големи суми. Утвърденият размер по машабите си е без прецедент в историята на страната (The Economist, 2012, p.18).

Координирани безprecedентни действия за пресичане на неконтролириания спад на американската и на световната икономика

Ролята на монетарната политика

В условията на надвисналата опасност от възникване на депресия от рода на тази през 30-те години на миналия век още в началото на кризата правителствата и водещите централни банки осъществяват спешно съгласувани спасителни мерки чрез безprecedентни по машабите си фискални и ликвидни пакети. Тези мерки нямат алтернатива, въпреки че са за сметка на много голямото увеличение на размера на публичните дългове. По такъв начин обаче се предотвратява повторение на разрушителните последици, характерни за предишната депресия, с големите спадове на производството и масовата хронична безработица. В изявленето си на срещата на високо равнище от 9 септември 2009 г. лидерите на Г-20⁷ оказват резултата от мерките като „най-големите и най-координираните фискални и монетарни стимули, предприети никога“ (Group of 20, 2009).

В началото на кризата ролята на парично-кредитната политика се изразява в съгласувано съществено понижаване на лихвения процент с 50 базисни пункта от най-големите банки, проведено на 8 октомври 2008 г., целящо да се увеличи тяхната ликвидност и да се укрепи доверието към финансовата система. Към март 2009 г. Федералният резерв, японската и английската централни банки намаляват размера на лихвите до 0,5% (а дори и по-ниски), като номиналните стойности на Федералния резерв и на японската банка са близки до нула. Към тях се включват и централните банки на Канада и на Швейцария. Въпреки че Европейската централна банка (ЕЦБ) реагира с известно забавяне, тя също понижава лихвата с 3 процентни пункта до 1%.

Освен съвместните мерки за постигане на съществено съкращаване на лихвените проценти друг важен канал за координиране на мерките на централните банки е използването на нестандартната система на ликвидните суапове

⁷ В тази международна институция, включваща 19 страни плюс ЕС, се инициират много от координираните усилия по въпросите на търговската и на финансова политика в отговор на кризата (сравни ERP, 2010, р. 100).

От модел на растеж към глобална криза

(liquidity swaps). Целта е да се противодейства на недостига на ликвидни средства в глобалната икономика, породен от мащабното увеличаване на тяхното количество. На основата на партньорските споразумения на централните банки в много случаи Федералният резерв приема да изкупува чуждестранни валути в замяна на щатски долари, съгласявайки се да върне съответните валути за същото количество долари на определени дати в бъдеще. При тези операции Федералният резерв получава лихва, равна на онази, която чуждестранните банки са получавали при заемните си операции.

Централната банка на САЩ започва да използва такъв вид суапови линии от края на 2007 г., но в относително ограничен мащаб. От август до декември 2008 г. общата им сума обаче нараства от 67 млрд. до 555 млрд. USD. В резултат предлагането на ликвидност, осъществено по този начин, става по-голямо от разполагаемите заемни средства на Международния валутен фонд (МВФ). САЩ продължават тази програма, насочена към големи нововъзникващи пазарни икономики до 29 октомври 2008 г., осигурявайки суапови линии на повече от 30 млрд. USD за всяка от страните – Бразилия, Мексико, както и за Сингапур и Република Южна Корея (ERP, 2009, р. 96).

Суапови операции, но в евро, извършва и ЕЦБ за подпомагане на централни банки в страните от ЕС с цел да се отслаби напрежението на финансовите пазари. В рамките на инициативата Chiang Mai различни азиатски централни банки също установяват суапови линии с оглед да бъдат използвани при непредвидени обстоятелства от отделни държави. Тяхната общата сума обаче възлиза на 90 млрд. USD, т.е. тя е значително по-малка от тази на разполагаемите суапови линии на Федералния резерв.

В условията на глобалната криза съществено се променя и ролята на МВФ - от „пазител“ (shepard) на световната Бретън-Уудска система на фиксирани валутни курсове той се превръща в „мениджър“ на кризата (ERP, 2010, р. 101). Тъй като финансовите ресурси, с които институцията е разполагала, в новата обстановка са увеличени тройно, това позволява да бъдат осъществени два вида интервенции: първо, откриване на спеши кредитни линии (известни като гъвкави кредитни линии) с Колумбия, Мексико и Полша в размер на 80 млрд. USD, чрез които се цели осигуряването на ликвидност за тези страни, за да не се допусне изтичане на валутните им резерви. Второ, МВФ договаря поредица от стенд-бай споразумения с 15 държави, възлизящи общо на 75 млрд. USD. Според оценката на международната институция тези мерки са имали положителен ефект за предотвратяване на големи колебания в разменните им курсове (ERP, 2010, р. 102).

След 2009 г. действията на Федералния резерв се насочват към поддържане на възстановяването на американската икономика, като тези действия продължават и през 2011 г. Монетарната политика на Централната банка на САЩ, използвайки механизма на Федералната комисия за отворения пазар (FOMC), се насочва към запазване на нормата на лихвата в границата 0-0,25% „за един продължителен период“ (ERP, 2012, р. 41-42). С оглед да бъдат улес-

нени условията на финансовите пазари очакванията са тези изключително ниски равнища на лихвата да се задържат без промяна най-малко до средата на 2013 или дори до края на 2014 г. (ERP, 2012, р. 42).

Промените в политиката на Федералния резерв, настъпили в условията на сегашната Голяма рецесия, която съвпада с поемането на управлението на институцията от Бен Бернанке една година по-рано, са обект на различни интерпретации от анализаторите. В това отношение специално внимание заслужават вижданията на Нуриел Рубини – икономистът предвидил точно годината на срива на американската банкова система.

Рубини оценява ролята на новия управител на Федералния резерв по следния начин: „Бернанке революционизира монетарната политика, давайки нареддания за поредица от смайващи интервенции във финансовата система, които малко хора разбират дори днес... Тези интервенции се отклоняват от гамата (gamut) на конвенционалната парична политика – намалявайки лихвените проценти до нула например, към безprecedентни мерки, възвестяващи масова експанзия на властта на Федералния резерв над икономиката“ (Roubini, Mihm, 2010, р. 136). Рубини допуска, че тези мерки вероятно са помогнали за предотвратяване на една голяма депресия, подчертавайки обаче, че те могат да предизвикат редица отрицателни последици. Според него стремежът на централната банка да укрепва финансовата система на страната може да доведе до прояви на „морален риск“ в голям машаб, както и до спасяването на неликвидни и неплатежоспособни финансови институции. Във връзка с това той предупреждава, че „този прецедент ще бъде премахнат трудно и в дългосрочен план може да предизвика колапс на пазарната дисциплина, което от своя страна може да посее семената на по-големи балони и дори на разрушителни кризи“ (пак там).

Като важен аргумент Рубини посочва и един друг аспект - „фактът, че някои от монетарните политики на Бернанке нарушават традиционните фискални правомощия на избраното правителство, а именно – правомощието да разходват пари“ (пак там). Имат се предвид практиките на замяна на сигурни правителствени облигации за токсични активи или дори за покупка на такива и държането им в баланса на Федералния резерв. Според Рубини „подобни мерки, дори ако те се оказват ефективни, в последна сметка водят до заобикаляне на законодателния процес“ (пак там, с. 137). И накрая авторът посочва: „Отговорът на Бернанке, оркестриран от самия него и от други централни банкери, предлага краткосрочна визия за неортодоксалните начини, при които монетарната политика може да бъде използвана – и може да бъде злоупотребено с нея, за да се предотврати излизането на спиралата на една криза извън контрол“ (пак там).

Това е финалното заключение на Рубини за проблемите, които Централната банка на САЩ в лицето на нейното управление трябва да решава при неблагоприятните условия на „свободното падане“ на икономиката, при угрозата от повторение на Голямата депресия от 30-те години на ХХ век.

Ролята на фискалните стимули

За да се пресече спадът на глобалната икономика, най-напред започват да се прилагат мерките на монетарната политика. Тъй като обаче става ясно, че те са недостатъчни за възстановяване на икономическия растеж, на преден план излизат фискалните стимули, т.е. фискалната политика поема ключовата роля в това отношение. В основата на подобно разбиране е обстоятелството, че тази политика разполага с по-голям потенциал за въздействие върху равнището на съвкупното търсене в сравнение с монетарната. Още повече, че междувременно става очевидно, че нейният антикризисен капацитет е достигнал пределните си граници, защото лихвеният процент на главните централни банки в развитите страни е паднал до стойности, близки до нула.⁸

Процесът на генериране на големи размери на фискални стимули обаче може да предизвика прекомерно нарастване на бюджетните дефицити и на държавните дългове, което би изправило напредналите индустритални икономики пред двойно предизвикателство – на дефлационни и на инфлационни тенденции. Усилията на правителствата за постигане на фискална консолидация, изразяваща се в драстични съкращения на държавните разходи, както и в увеличаване на данъците, са фактори, които спомагат за разгръщането на първата тенденция. Същевременно, доколкото е възможна „монетизация“ на държавните дългове, този механизъм представлява проводник на посочената втора тенденция. За нейното развитие съществено допринася и това, че централните банки инжектират големи количества ликвидни средства, предназначени за стабилизиране на банковите системи. Такава усложнена обстановка ограничава ефективността на инструментите на макроикономическата политика, тъй като трябва да бъдат реализирани със значително по-ограничено въздействие две взаимно изключащи се нейни цели. Последствията могат да бъдат по-слаби резултати по отношение както на антикризисните и антициклиничните мерки, така и на динамиката на потенциалните и на фактическите темпове на стопанския растеж в дългосрочен план.

В началото на 2009 г. много държави решават да въведат значителни по размерите им фискални стимули именно като антикризисна мярка предвид срива в частното търсене.⁹ Делът на тези стимули като процент от БВП за

⁸ „Паричната политика действаше като първа линия на защита срещу кризата, но конвенционалните мерки, изглежда, са достигнали техните граници в много страни. Лихвените проценти в редица държави, вкл. в САЩ, Великобритания и Япония, сега са близко до нулевия prag. Нещо повече, претоварването на финансовите системи в много икономики направи монетарните трансмисионни механизми далеч по-малко ефективни“ (Prasad and Sorkin, 2009, p. 1).

⁹ На срещата на Г-20, състояла се през ноември 2008 г. във Вашингтон, правителствените ръководители обещават „да използват фискални мерки за стимулиране на вътрешното търсене като подходящи за постигане на бърз ефект, същевременно поддържайки рамка на политика, съдействаща за фискална устойчивост“ (Prasad and Sorkin, 2009, p. 1).

2009 г. е най-голям в Китай, Южна Корея, Русия и Саудитска Арабия – във всяка от тях той надхвърля 3%. В Япония дельт е 2,9%, а в САЩ възлиза на 2%, колкото е и средната му стойност в държавите от Г-20. Най-ниски са дяловете на фискалните стимули в трите най-големи европейски икономики – Германия (1,6%), Франция (0,6) и Италия (0,1%).

Таблица 1

**Фискални стимули като дял от БВП за 2009 г.
на страните от Г-20 (%)**

Аржентина	1,5	Япония	2,9
Австралия	2,9	Мексико	1,6
Бразилия	0,6	Русия	4,1
Канада	1,8	Саудитска арабия	3,3
Китай	3,1	ЮАР	3,0
Франция	0,6	Южна Корея	3,7
Германия	1,6	Турция	2,0
Индия	0,6	Великобритания	1,6
Индонезия	1,4	САЩ	2,0
Италия	0,1	<i>Всички членове на Г-20</i>	2,0

Забележка. Стойностите са средни оценки на МВФ и ОИСР за страните с разширяващи се фискални политики.

Източник: Horton, Kumar and Mauro, 2009; OECD, 2009a, цит. по ERP, 2009, р. 98.

Южна Корея и Япония, които разполагат с най-големите дискреционни фискални пакети сред страните-членки на Организацията за икономическото сътрудничество и развитие (ОИСР), драстично надхвърлят очакванията за стопанския растеж по отношение на второто тримесечие на 2009 г. Обратно е положението с Франция и Италия, които, както посочихме, спадат към категорията страни с ниски фискални стимули. Като държава, нечленуваща в ОИСР, Китай, който осъществява най-мащабната програма в света при прилагането на фискалните пакети, постига растеж, който е далеч по-бърз и по-голям от очаквания през ноември 2008 г. Получените резултати по отношение на въздействието на фискалните стимули дават основание за извода, че „те, изглежда, са били от съществено значение за рестартиране на световния стопански растеж през второто тримесечие на 2009 г.“ (ERP, 2010, р. 105-106). Същият доклад съдържа констатацията, че растежът се е възстановил най-бързо в държавите с големи фискални пакети през второто тримесечие на 2009 г., въпреки че те разполагат с по-слаби автоматични стабилизатори в сравнение със страните с по-малки или средни фискални стимули.

Таблица 2

Фискални стимули и растеж в развитите страни от Г-20

	Стимули (% от БВП)	Стабилизатори (% от БВП)	Растеж през:	
			Кризата (%)	Второ тримесечие на 2009 г.
Високи стимули	3,2	28,4	-7,1	5,4
Средни стимули	1,7	35,3	-8,3	-1,3
Ниски стимули	0,3	43,2	-7,4	-0,3
САЩ	2,0	28,0	-5,9	-0,7

Източник: Horton, Kumar and Mauro, 2009; OECD, 2009a, цит. по ERP, 2009, р. 104.

След второто тримесечие на 2009 г. зависимостта между дискреционните фискални стимули и стопанския растеж намалява. Тя остава по-голяма при страните с високи стимули, отколкото в тези с ниски, но не е статистически значима (ERP, 2009, р. 105). Впоследствие динамиката на глобалния икономически растеж отслабва, което навсярно се дължи преди всичко на недостатъчния размер на фискалните пакети като дял от БВП на страните.

Тук отделяме специално внимание на изследването на Прасад и Соркин, тъй като то съдържа по-подробни данни за размерите на фискалните стимули в страните от Г-20, за структурата на техните фискални пакети, за скоростта, с която протичат фискалните мерки. В него са систематизирани и данни от МВФ, предоставени от национални правителства, както и от различни други източници, които са използвани като основа за изчисленията, извършени от авторите.

Избраните в разработката страни от Г-20 (без Испания) създават над 3/4 от глобалния БВП (дялът е изчислен на базата на пазарните валутни курсове) и в тях живеят над 2/3 от световното население (Prasad and Sorkin, 2009, р. 2). От гледна точка на големината на фискалните стимули държавите са разделени на три групи: с големи, средни и с незначителни размери.

За 2009 г. общата сума на фискалните стимули възлиза на около 692 млрд. USD, което представлява 1,4% от съвкупния им БВП и малко над 1,1% от глобалния БВП (пак там, с. 2). Размерът им обаче е оценен като недостатъчен за справяне с глобалната криза, предвид препоръката на МВФ стимулите да са 2% от глобалния БВП. На САЩ, Китай и Япония се падат около 424 млрд. USD от съвкупните световни стимули за 2009 г., като общият им дял от глобалните стимули възлиза съответно на 39, 13 и 10%.

През 2010 г. дялът на САЩ от планираните световни фискални стимули е 60%, на Китай – 15%, а на Германия – 15%, но планираните фискални пакети възлизат на 2,9, 2,3 и 2% от БВП на съответната страна.

Основателен е изводът, направен от изследователите, за голямата неравномерност на стимулиращите фискални мерки по страни, както и за незн-

чителният им размер за някои от тях. В това отношение като характерен пример е посочена Франция, където през 2009 г. тези мерки са едва 0,7% от БВП.

Друга характерна тенденция при осъществяването на фискалните стимули от повечето страни през следващия период в сравнение с началния е увеличаването на дела на държавните разходи за сметка на съкращаването на данъците. Това се отнася особено за САЩ за периода януари 2008 - януари 2009 г. В Германия през ноември 2008 г. стимулите са били главно от намаление на данъците, но при следващия пакет от фискални мерки, обявен през януари 2009 г., преобладаваща роля придобиват държавните разходи. Това е характерно и за мерките, обявени в Австралия през октомври 2008 г. и февруари 2009 г., както и в Испания през март и ноември 2008 г.

Както се вижда, съществуват значителни разлики между страните по отношение на дела на стимулите, които се дължат на съкращаването на данъците. В САЩ този дял възлиза на около 45%. Обратно, други държави, например Аржентина, Китай и Индия, предпочитат главно мерките по увеличаване на държавните разходи. В страните от Г-20 (при изключване на САЩ) 1/3 от фискалните стимули е свързана с намаляване на данъците, а останалите мерки засягат разходите.

В изследването е отбелаян и друг важен аспект, имащ отношение към „скоростта, с която фискалните пакети под формата на данъци или разходи се отразяват върху реалната икономика, и начина, по който парите достигат до фирмите или домакинствата или държавните средства се изразходват за държавни програми или доставки“ (Prasad and Sorkin, 2009, р. 3).

В заключителната част на разработката се изтъква решаващата роля на фискалните стимули за стабилизирането на световната икономика, особено предвид изчерпването на потенциала на „конвенционалната“ монетарна политика. Отбелаява се фактът, че „някои страни като Китай и САЩ са отговорили мощно, с впечатляващи пакети“. Въпреки това се прави констатацията, че „... в някои страни от Г-20 обаче изпълнението им от гледна точка както на размера, така и на скоростта остава пожелателно“ (пак там, с. 4).

Отчитат се също неблагоприятните условия за ефективността на фискалните стимули, произтичащи от нестабилността на финансовата система и от невъзможността монетарната политика да изпълнява до голяма степен поддържащата си роля. Нещо повече, признава се негативното въздействие на прекомерното държавно заемане на пари за финансирането на големите бюджетни дефицити, водещо до ускорено увеличаване на държавните дългове на страните като фактори за генериране на нестабилност. Въпреки това е направен категоричен извод: „Предвид ужасната и бързо влошаваща се икономическа ситуация и липсата на други инструменти обаче, светът може да няма по-голям избор, освен да се ангажира в масова фискална експанзия. Както историята ни учи, последствията от проявите на плахост, биха могли да бъдат дори по-лоши“.

От модел на растеж към глобална криза

Като обобщение се налага изводът, че за овладяването на глобалната криза в началото ѝ са извършени някои неконвенционални промени в монетарните и фискалните политики, зад които застават водещите световни финансови институции – МВФ, Федералният резерв, ЕЦБ, английската и японската централни банки. След преодоляването на най-опасните прояви на кризата на срещата на държавите от Г-20 в края на 2009 г. МВФ препоръчва на правителствата им да засилят и мерките за запазването на устойчивостта на финансова система. Показателен е фактът, че едновременно с това се акцентира и върху нецелесъобразността от преждевременното прекратяване на антикризисните мерки. Тази позиция е в резултат от опасението, че подобно решение би могло да доведе до нова рецесия. Заслужава да се отбележи, че в развитите икономики по онова време все още лихвените проценти се запазват на равнище, близко до нулеви стойности. Това е продиктувано поне от две съображения – да не се създават условия за по-големи колебания на курсовете на ценните книжа, появата на балони и спукването им, както и за запазване на нивото на разходите по обслужването на държавния дълг.¹⁰

Финансовата криза в САЩ: генезис, причини, фази и прерастването ѝ в глобален феномен

Започната в САЩ, първите признания на кризата се проявяват в края на 2006 и началото на 2007 г. Тогава поради спадането на цените на жилищата първите небанкови ипотечни кредитори, специализиращи във високорискови заеми, фалират след увеличаващи се случаи на несъстоятелност сред заемо-

¹⁰ През четирите години от поемането на властта от Франклайн Делано Рузвелт през 1933 г. „възстановяването на икономиката е невероятно бързо“. Годишният ръст е средно 9%, а безработицата спада от 25 на 14%. Постигнатите резултати създават обществен натиск, който води до отмяната на въведените стимулиращи фискални и парично-кредитни мерки, което обаче предизвиква „втори супер спад през 1937-1938 г.“

Отчитайки поуките от историческия опит на САЩ по време на Голямата депресия, Кристина Роумър (председател на Съвета на икономическите консултанти на президента Обама) се обявява против преждевременното преустановяване на действието на антикризисните мерки не само в Америка, но и в света. Според нея „епизодът от 1937 г. дава възможност за предпазлив прочит. Желанието да се декларира победа и да се отиде обратно към нормална политика след икономическа криза е силен. На това желание е нужно да се оказва съпротива, докато икономиката не се е доближила отново до пълна заетост. Финансовите кризи в частност имат склонност да оставят белези от рани, които предизвикват финансовите институции, домакинствата и фирмите да имат различно поведение. Ако правителството оттегли подкрепата търде рано, би могло да последва завръщане към икономически спад или паника. От тази гледна точка ние не само не трябва да спрем Закона за възстановяване на разходите, а се нуждаем от грижливо планиране на срока на неговото действие... Имайки предвид, че натискът, упражняван през 30-те години върху осъществявящите икономическата политика, е бил вероятно много силен, днешните им приемници имат нужда да се поучат от опита на предшествениците си и да отговорят на същия натиск конструктивно, без да предизвикват дерайлирането на възстановяването на икономиката, преди то дори да е започнало“ (Romer, 2009, р. 2-4).

получатели.¹¹ Втората фаза настъпва през юни 2007 г., когато положението се влошава в резултат от това, че два хедж фонда, управлявани от „Bear Stearns“, силно зависими от левъридж (т.е. финансиирани от взети назаем пари), които са инвестирали в ипотечно гарантирани ценни книжа, се сриват, предизвиквайки бягство от всички ценни книжа, свързани с високорисковия пазар. Във връзка с тази неблагоприятна тенденция Рубини прави следния извод: „Тъй като се засили осъзнаването, че е налице излагане на високорисковите ипотеки, в глобалната финансова система се разпространява паниката“ (Roubini and Mihm, 2010, p. 34).

Паниката, обхванала впоследствие финансовите пазари, увеличава неопределенността в решението и води до повишаване на скоростта, с която се разгръщат разрушителните процеси през 2008 г. По такъв начин се създават предпоставки за появата на трета фаза в кризата на финансата система на САЩ, чийто прояви са описани по следния начин: „След колапса на 300 небанкови ипотечни кредитори... идва ред и на смъртта на най-големите инвестиционни банки на Уолстрийт – най-напред на „Bear Stearns“, последвана година по-късно от „Lehman Brothers“, а „Merrill Lynch“ успя да избегне колапса, тъй като е продадена на Bank of America. „Goldman Sachs“ и „Morgan Stanley“ се спасиха от най-лошото – несъстоятелността, като се превърнаха в банкови холдингови компании, спечелвайки достъп до „кредитор от последна инстанция“ в лицето на Федералния резерв в замяна на подчинението си на по-голям регуляторен надзор“ (Roubini and Mihm, 2010, p. 5).

По-нататъшното развитие на финансата криза е свързано с продължаващото „разграждане“ на сивата банкова система на САЩ, с изтичането на 4 трилиона USD от финансовата индустрия, както и с рухването на някои още по-екзотични инструменти.

В края на лятото и есента на 2008 г. този процес приема нови опасни форми. Към масовото изтичане на активи от банковата система и колапса на „Lehman Brothers“, се прибавя и опасността, надвисната над AIG, заплашваща с парализиране на системата на глобалния кредит и на паричните пазари, което може да предизвика проблеми с финансирането на вноса и износа в глобалната търговия. В такава изключително опасна обстановка Федералният резерв не вижда друг изход, освен да повтори направеното от него по време на Голямата депресия. „Той стана кредиторът от последна инстанция и даде депозитно обезпечаване на нова генерация банки. Свличането надолу вследствие на колапса на „Lehman's“ и последвалото стопяване на активи през есента на 2008 г. постави глобалните кредитни и парични пазари в много трудно положение“ (пак там, с. 36).

Възниква опасност осъществяването на обичайните сделки по глобалния внос и износ да бъде сринато, защото компаниите не могат да осигурят необходимите финансови средства за реализирането на такива сделки.

¹¹ В хронологията на фазите на финансата криза се придръжаме към съдържанието на монографията на Roubini и Mihm „Crisis Economics“ (2010).

От модел на растеж към глобална криза

Към края на 2008 г. финансовата криза надхвърля границите на САЩ, като заразата ѝ обхваща и държави като Китай и Япония, от една страна, и като Ирландия и Исландия, от друга. Не само в икономиката на САЩ, но и в другите страни се проявяват същите негативни явления от рода на балоните в сектора на недвижимите имоти. Така, започната като процес с развитие в национални рамки, отначало като срив на ипотечните пазари, последван от сгромолясването на цялата банкова система на страната, логичният завършек на процеса е прерастането на финансовата криза в САЩ в глобална финансова криза.

Анатомията на Голямата депресия и Голямата рецесия

Фундаментални сходства и различия

Тяхна обща базисна черта е, че те са двете най-мащабни циклични кризи, които историята на капитализма познава. Фундаменталното различие между тези две кризи се състои в това, че Голямата депресия се характеризира със значително по-големи по мащабите си икономически и социални сътресения и катализми в сравнение със сегашната Голяма рецесия. Както вече посочихме, благодарение на съгласуваните спешни действия за пресичане на „свободното падане“ на световната икономика сегашната глобална рецесия не прераства в депресия.

Спецификата на Голямата депресия (1929-1932 г.) с последвалата я стагнация, продължила почти до края на 30-те години, се изразява в безпрецедентно големите мащаби на масовата хронична безработица, което се превръща в най-значимото предизвикателство пред капитализма като обществена система. Едва когато американската икономика преминава на военновременни рели, настъпва съществено намаление на незаетата работна сила. Въпреки състоянието на дълбока криза икономическата теория и практика по онова време е трябвало да разрешават не толкова сложна задача с много параметри, каквато е тя при сегашните условия. Тогава проблемът е бил в осигуряването на „пълна занятост“, което се е постигнало с практическото прилагане на принципа за необходимостта от осигуряване на ефективното търсене, основано върху реализирането на макроикономическа политика от кейнсиански тип. Още преди появата на „Общата теория“ на Дж. М. Кейнс правителствата разбират, че „коренът на злото“ е недостигът на съвкупно търсене и затова започват да увеличават държавните разходи за излизане от депресията.

Както беше посочено, в условията на сегашната глобална рецесия кризата на капиталистическата система е изправена пред далеч по-сложна реалност, с повече многоаспектни характеристики в сравнение с периода на Голямата депресия.

Противно на твърденията на американския философ Ф. Фукуяма за настъпването на края на света, за неизбежността от утвърждаването на либералния модел на Запада като универсален образец след краха на комунизма в

СССР и в Източна и Централна Европа, всъщност тенденцията, която реално се наблюдава, е към криза на еднополюсния свят при господството на САЩ в резултат от възникването на многополюсен свят с нова геополитическа конфигурация. По-конкретно тя намира израз във формирането на нова институционална структура - т.нр. BRICS, в която влизат Бразилия, Русия, Индия, Китай и ЮАР. Създаването на тази организация слага край на господстващите позиции на САЩ в световната икономика, като благодарение на по-високия дял на фискалните стимули в Китай, Русия и ЮАР допринася за отслабване на глобалната рецесия.

Като различие трябва да се отбележи обстоятелството, че бремето на държавните дългове е несъизмеримо с това през 30-те години на миналия век, сравнено с огромните им размери в сегашните условия. Същевременно общата черта на двете разглеждани кризи е, че те са предшествани от голям крах на Нюйоркската борса, съпроводен от рязко падане на цените на ценните книжа, който бързо се предава и в борсите на останалите страни.

Специфичен момент, имащ отношение към генезиса на Голямата рецесия, е наблюдаваният от края на 70-те години период на необично спокойно развитие в повечето напреднали икономики. За него са характерни ниска инфлация, високи темпове на стопански растеж и по-слабо изразени рецесии. Този период получава наименованието „голямата модерация“ (Roubini, and Mihm 2009, p. 26-27), имайки предвид, че западните икономики са навлезли в траекто-рия на оптимално развитие. Очакванията обаче са опровергани от кризисните процеси, обхванали световната икономика.

Друго различие е, че по времето на Голямата депресия не съществуват сегашните глобални кризи – екологична, засягаща замърсяването на околната среда, затоплянето на климата и изчерпването на ресурсите на планетата; демографска, свързана с неконтролираното нарастване на населението в обширни райони на света при застаряването му в развитите държави; безпрецедентните мащабни прояви на съвременния международен тероризъм; разширяването на пропастта между развитите и най-бедните държави и др. Глобалните кризи в съвременните условия са най-големите предизвикателства пред човечеството.

Сравнителна динамика на макроикономическите и секторните показатели¹²

При положение, че дълбочината на сегашната криза се измерва с годишни темпове на БВП, тя е много скромна в световен мащаб. През 2007 и 2008 г. световното производство продължава да нараства - съответно с 5,2 и 3,2%. Прогнозата за 2009 г. е то да се намали с 1-2%, resp. в САЩ с 3%, в ЕС с 4% и в Япония с 5%. Най-голям спад се предвижда за ФРГ – 5% (Aiginger, 2009, p. 5).

¹² Тук се основаваме на изследванията на австрийския икономист Карл Аигингер (вж. Aiginger, 2009, 2009a).

От модел на растеж към глобална криза

Същевременно по време на Голямата депресия за периода 1929-1932 г. спадът в БВП в САЩ е 28%, в Германия – 16%, а в Австрия 22% (пак там, с. 42). През този период безработицата се увеличава от 3% през 1929 г. до 15% през 1932 г., достигайки 25% в Австрия и САЩ и 30% в Германия (16% във Великобритания). При сегашната криза тя започва с равнища от 5 и 8% в най-развитите страни, достигайки до 10% в ЕС и САЩ (пак там, р. 42).

По време на Голямата депресия заетостта намалява средно с 16% (14% в САЩ, 29% - Германия). По прогнозни данни при сегашната рецесия загубата на заетост се оценява на 2,9% в ЕС и 3,5% в САЩ. Ако се използват тримесечни или месечни данни (където е възможно), се вижда, че и при двете разглеждани кризи скоростта на спада в преработващата промишленост, експорта и цените на акциите е сходна, като при сегашната криза тя е дори по-голяма (пак там, с. 42-43). По-високата степен на синхронизация в сегашната криза в сравнение с Голямата депресия обуславя възможността за по-бързо „заразяване“ на страните от тази рецесия – за пренасянето ѝ от САЩ в ЕС и Азия.

При сегашната криза първоначално спадът за фондовите пазари е по-малък, но между август-септември 2008 г. и февруари-март 2009 г. става по-стръмен, т.е. по-голям, ако се вземе под внимание възстановяването на финансовите пазари от 2009 г. В изследването, на което се позоваваме, се съдържа следният важен пасаж: „Ходството на скоростта на спада, дори само в течение на няколко месеца и по отношение на най-податливите на колебание индикатори, показва, че при сегашната криза съществува потенциал за много по-голяма рецесия. Това по-нататък показва много силно, че разликата в икономическата политика между Голямата депресия и текущата криза е значима.“

В разглежданото изследване се подчертава значението на два институционални фактора, които са допринесли за по-слабия спад в сегашните условия. Първият от тях е резултат от настъпилата промяна в структурата на западните икономики, която намира израз в по-ниския дял на преработващата промишленост и по-високия - на сектора на услугите и обществения сектор, оказващи антикризисен ефект. Вторият фактор е свързан с ролята на страните от „периферията“, които не са епицентър на сегашната криза и са с по-малък доход на човек от населението.

Обратно, прокризисно и проциклично въздействие упражняват новите вълни на глобализация, които чрез трансфера на иновациите и интензифирането на търговските потоци могат да създадат предпоставки за възникване на по-дълги и много по-синхронизирани кризи, за което свидетелства последната глобална криза. В допълнение към посоченото в изследването на Аигингер се подчертава значението на финансовата глобализация, водеща до по-интензивни търговски отношения, които биха могли да станат причина за по-дълги и много синхронизирани глобални кризи (Aiginger, 2009, р. 43).

Ролята на икономическата политика

Ако се изхожда от показателя за натрупания потенциал за кризисен спад на световния БВП, той е по-голям за сегашната глобална криза, отколкото за

Голямата депресия. Увеличаването на световния БВП е 45% през 1921 - 1929 г. (4,7% на годишна база). Обратно, между 1990 и 2008 г. световното производство е нараснало трайно с 84% (3,5% на годишна база), без никакъв абсолютен спад на световния БВП в САЩ и в повечето европейски държави. Единственото изключение сред развитите страни е Япония, която от 1992 до 2003 г. е в състояние на продължителна криза, известна като „загубеното десетилетие“. Помалкият ръст за периода на Голямата депресия е резултат главно от сериозния характер на кризата през 1921 г.

По правило съществува следната зависимост: при по-съществено увеличаване на БВП по-голямата му величина при равни други условия се превръща във фактор за по-чувствителен спад на производството. При Голямата рецесия обаче това не се потвърждава – при нея се отчита по-значително нарастване на производството, тъй като тук решаваща роля играе икономическата политика за пресичане на „свободното падане“ на глобалната икономика.

Голямата депресия започва с краха на Нюйоркската фондова борса през октомври 1929 г. и съвпада с низходящата фаза на бизнес-циклила, което предизвиква парализиране на световната търговия и вълна от фалити на банки. Ключова роля за по-съществения спад на производството и по-големите размери на хроничната безработица изиграва неадекватната реакция на икономическата политика и действията на правителствата в САЩ и в страните от Западна Европа. Тези действия следват логиката на автоматичните правила на поведение и затова са контрапродуктивни за характера на Голямата депресия, за справянето с която са били необходими нестандартни дискреционни мерки от типа на „точната настройка“ (fine tuning).

Ето как Айгингер характеризира естеството на осъществяваните действия през онзи период: „Икономическата политика реагираше снизходително и бавно. Поради златния стандарт монетарната политика беше прилагана по един асиметричен, рестриктивен начин. Фискалната политика се опитваше да балансира бюджетите и предотвратяваше действията на автоматичните стабилизатори. Несъгласувани конкурентни девалвации на валутите, водейки до повишаване на данъците и митническите тарифи и накрая до преждевременното намаление на бюджетните дефицити (в САЩ през 1937 г.), увеличиха продължителността на Голямата депресия.“ Оттук следва и важният извод: „Именно продължителността, а не началната скорост на Голямата депресия, направи кумулативния спад в производството и заетостта толкова голям. Този път (отнася се за сегашната глобална рецесия – б.а., Ат. Л.) бързината в началото беше висока, смекчена от нови икономически характеристики и от решаващи и поне частично координирани мерки в политиките... монетарните, както и фискалните мултипликатори са много по-различни тогава и сега“ (Aiginger, 2009, р. 43).

В икономическия доклад на президента на САЩ от 2010 г. също се изтъква дълбоката разлика в стопанская политика на западните страни по

От модел на растеж към глобална криза

време на световната икономическа криза и сегашната глобална рецесия. В този доклад се отбелязва: „В контраст с Голямата депресия, когато лоши действия на политиката – монетарна, фискална, регулаторна и протекционистка, спомогнаха за преобръщането на един остръ глобален спад в най-застрашителния световен колапс, който модерната икономика познава, неотдавнашният масов отговор на политиката помогна да бъде спряна спиралата на Голямата рецесия“ (ERP, 2010, р. 102).

В икономическата литература специално се подчертава силно негативната роля на въвеждането на протекционистични мерки в световната търговия в началото на 30-те години - мита, импортни квоти и валутни рестрикции. Те се разглеждат от отделните страни като средство за по-бързо преодоляване на Голямата депресия, но търговските бариери, насочени към ограничаване на разходите за чуждестранни стоки, на практика водят до рязко свиване на световната търговия. По тъкъв начин политиката, известна като „политика на разорявай съседа“ (beggar-my-neighbor policy), допринася не само за задълбочаване на кризата, но по-късно и след световното икономическо възстановяване продължава да има неблагоприятни последици за световната търговия и стопанския растеж (Eichengreen and Irwin, 2009, р. 2).

При новите условия последиците биха били значително по-неблагоприятни, особено по отношение на реалната икономика (спадът на производството и увеличението на безработицата), ако правителствата не се бяха намесили още в самото начало с мерки на противодействие на глобалната криза за разлика от пасивното им поведение в началото на световната икономическа криза от 1929-1932 г. Сега правителствата, преди всичко американското, последвано от тези в Европа, Япония, Китай, Русия и др., не останаха встриди като пасивни наблюдатели и благодарение на използваните много големи фискални и ликвидни пакети не се стигна до най-лошото – до повторение на последиците от Голямата депресия през 30-те години на миналия век.

Противоречиви тенденции в световната икономика

Поне засега най-опасните прояви на глобалната финансова криза са смекчени. Същевременно обаче средните темпове на икономически растеж в световната икономика и в развитите страни остават по-ниски в сравнение с предишни периоди на по-дълбоки кризи. Още по-неблагоприятно е положението с размерите на безработицата, особено в ЕС, за което изключително много допринася политиката на строго прилагане на фискална дисциплина, намираща израз в изискването за спазването на максимум 3% дефицит от БВП.

Подобна стопанска стратегия обаче води до сериозно отслабване на разходите за инвестиции, без които не е възможно стимулирането на стопанския растеж и увеличаването на заетостта. Негативният ефект от орязването на инвестициите е признат от главния икономист на МВФ Оливие Бланшар. Според него „намаляването на дефицитите, което засега е по-разпростра-

нено много повече в Европа, отколкото в САЩ, се е отразило значително на растежа. Ако се разгледат страна по страна, ще се стигне до извода, че държавите, въвели най-драстичните планове за понижаване на инвестициите, имат най-малък растеж¹³.

Програмата, обявена от новия председател на Европейската комисия Жан-Клод Юнкер за осигуряване на инвестиции за Европа от 327 млрд. EUR е реакция на негативните последици от досега следваната политика на драстични икономии. Едва ли обаче обявената цел е съвместима с намерението и занапред да се запази фискалната дисциплина като някакъв ненакърним принцип. Освен това не е ясно на основата на какви механизми и стимули частният сектор би могъл реално да бъде заинтересуван от включване в реализирането на програмата за инвестиции.

По-добри резултати са постигнати в САЩ благодарение на прилагането на по-гъвкава политика, насочена към стимулиране на стопанския растеж и увеличаване на заетостта - тази политика спазва препоръката на Кейнс при икономическа криза да не се съкращават прекомерно държавните разходи и тези за инвестиции. В обръщението на американския президент Барак Obama към Конгреса на САЩ от 2014 г. „се описва как след 5 години на издръжливост и решителни усилия, страната е по-добре позиционирана за ХХI век, отколкото всяка друга нация на Земята. През последните 4 години се наблюдава годишен стопански растеж, осигурил създаването на над 8 млн. нови работни места в частния сектор. Нормата на безработицата е най-ниска за повече от 8 години. Дефицитите са намалени на повече от половина“ (ERP, 2014, p.3). Положителното развитие в САЩ се дължи на следването на кейнсианска политика, благодарение на която в икономиката е избягната порочната спирала на нова рецесия.

В обръщението се признава обаче, „че по много начини тенденциите, които бяха застрашили средната класа, в течение на години са станали дори по-силни. Неравенството се е задълбочило“ (пак там). Всъщност неговите мащаби не само в САЩ, но и в света са достигнали безпрецедентни размери. Без постигането на съществен обрат в това отношение е заплашено не само оцеляването на средната класа, но и възстановяването на устойчив растеж в световната икономика, без което не е възможно осигуряването на стабилност на демократичните институции.

Неблагоприятен фактор са и очерталите се признания за наличието на тенденция към дефляция в света. Нейното преодоляване може да се окаже дори по-трудно от това на инфлацията, което се вижда от горчивия десетгодишен опит на Япония от 90-те години. Като явление тя поражда негативен ефект върху инвестиционните и потребителските разходи. Особено вредно е обаче въздействието на дефляцията върху дълговете на домакинствата, на бизнеса и на правителствата. Причинявайки реалното им оскупяване, тя затруднява

¹³ Дневник. МВФ. 2012. Строгите икономии значително потискат растежа.

От модел на растеж към глобална криза

тяхното изплащане.¹⁴ В статията „Махалото се люлее към капана“, в сп. „Economist“ (25-31.10.2014) се посочва: „Политици и централни банкири не осигуряват света с инфляцията, от която имат нужда.“ Там се отбележва, че „някои икономисти са изправени пред вредна дефлация“, а по-нататък четем: „...тя е гибелна заплаха, още повече защото в началото изглежда почти полезна..., но стабилната ниска инфляция, за която се водеше успешна борба през 80-те и 90-те години на миналия век, и инфляцията, която случайно се приближи до нула, не са толкова различни. И щом като инфляцията пада, подхълзването към дефлация става винаги по-лесно. Това е опасното положение, пред което е изправен светът сега.“¹⁵

Оказва се, че в САЩ, Великобритания и Еврозоната централните банкири имат за цел инфляцията да е 2%, но в действителност тя е под този целеви показател. Това се отнася и за Италия, Испания и Гърция, както и за Швеция и Израел. Същият проблем стои и пред Япония, която през 2013 г. успява най-после да се измъкне от дефлацията след повече от десетилетна битка, но над която отново е надвиснала такава опасност. Дори и в Китай инфляцията е пониска от 2% при правителствена цел от 4%.

От изнесените данни става ясно, че траекторията, по която са се движели западните икономики (САЩ, ЕС, Китай), може да бъде характеризирана като блуждаеща между две злини, т.е. ако перифразираме известната метафора – между Сцилa и Харибда. Нестабилното състояние, в което се намира световната икономика, се утежнява от влошаването на отношенията между западните държави и Русия и наложените й икономически и финансови санкции, които могат да се отразят негативно върху световния растеж и заетостта.

Използвана литература:

Engels, F. (1954). Anti-Düring. С.: Издателство на БКП.

Словарь современной экономической теории (1997). Макмиллана. Общая редакция Давида У. Пирса (перевод с английского). Москва.

Aigner, K. (2009). A Comparison of the Current Crisis with the Great Depression as Regards their Depths and the Policy Responses. WIFO. Vortraege – Lectures, N 105/2009.

Aigner, K. (2009a). The Current Economic Crisis: Causes, Cures and Consequences. WIFO Working Papers, N 341/2009.

Eichengreen, B. and D. A. Irwin (2009). The Slide to Protectionism in the Great Depression: Who Succumbed and Why. Working Paper 15142. National Bureau of Economic Research.

¹⁴ За пръв път в икономическата теория понятието „дългова дефлация“ (debt deflation) е въведено от Ървинг Фишер, когото Йозеф Шумпетер нарича „най-великия американски икономист“.

¹⁵ The Economist. 2014. The Dangers of Deflation..., p. 23. Вж. също The Economist, 2014. The World Economy..., p. 16-18.

- Keynes, J. M.* (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: McMillan.
- Obama, B.* (2009). Only Government Can Brake Cycle of Job Loss, Economic Downturn, foxnews.com, February 2009.
- Prasad, E. and I. Sorkin.* (2009). Assessing the G-20. Washington, DC.
- Romer, K.* (2009). The Lessons of 1937, economist.com, June 18.
- Roubini, N. and S. Mihm* (2010). *Crisis Economics. A Crash Course in the Future of Finance*. Allen Lane.
- Economic Report of the President 2009. Washington, DC.
- Economic Report of the President 2010. Washington, DC.
- Economic Report of the President 2012. Washington, DC.
- Economic Report of the President 2014. Washington, DC.
- IMF. 2009. Strategy, Policy and Review Department. Washington, DC.
- The Economist (2012). Barack Obama's economic record. 1-7.Sept., p. 17-18.
- The Economist (2014). The Dangers of Deflation. The Pendulum Swings to the Pit. 25-31 Oct.
- The Economist (2014). The World Economy Weaker than it Looks. October, p. 16-18, 11-17.

28.XI.2014 г.

Prof. Atanas Leonidov, Dr. Ec. Scs.

FROM A MODEL OF GROWTH TO A GLOBAL CRISIS

"The outstanding faults of the economic society in which we live are its failure to provide for full employment and its arbitrary and inequitable distribution of wealth and incomes."

John Maynard Keynes

*"The old saying is absolutely right:
it is difficult to fight two enemies, especially when they are fundamentally different."*

Plato, "Laws"

*"Social reforms are never carried out by the weakness of the strong;
but always by the strength of the weak."*

Karl Marx

The paper analyses the unprecedented coordinated actions to suppress the "free fall" of the United States and world economy. It then shows the role of monetary and fiscal policy of governments. The article reveals are the fundamental similarities and differences between the Great Depression of the 30-ies of the last century and the current Great Recession. It indicates the controversial results of the policies in the United States and the European Union and the emerging trend towards deflation.

JEL: F01; F63; O11; O23

In conditions when the bourgeois relations of production reach a degree of maturity, economic crises and cycles are an indispensable attribute of capitalist development. This applies to medium term fluctuations characterized by regular periodic alternation of cyclical phases (crisis, stagnation, recovery, boom).¹ Their genesis dates back to the 20-ies of the XIX century, when in England – the most developed bourgeois nation at the time, the world's first general crisis of overproduction² broke out. Since then many periodic cyclical crises have been observed.³

---

¹ During the early stages of capitalism cycles are identified by the term „trade cycles“. Later in economic literature the American term „business cycles“ is affirmed.

² It is defined as „the first global financial crisis“ (Roubini, 2010, p. 7). This crisis has demonstrated the bankruptcy of the so-called markets law, formulated by the liberal French economist Jean-Baptiste Say in his "Treatise on Political Economy". The "discovery" of Say supposed the impossibility of general crises of overproduction of goods and allowed only the possibility of partial sector crises.

³ Even Friedrich Engels pays attention to the periodical nature of cyclic crises.. He writes: "... since 1825, when the first general crisis broke out, the whole industrial and commercial world, production and exchange among all civilised peoples and their more or less barbaric hangers-on, are thrown out of joint about once every ten years" (Engels, 1954, p. 304). Indicating the manifestations of crisis and stagnation, Engels notes that after them comes a movement in an upward direction – to recovery and boom of production, after which inevitably comes another crisis. „Little by little the pace quickens (towards recovery – author's note), it becomes a trot, the industrial trot breaks into a canter, the canter in turn grows into the headlong gallop of a perfect steeplechase of industry, commercial credit, and speculation, which finally, after break-neck leaps, ends where it began - in the ditch of a crisis. And so over and over again“ (ibid.).

Object of the study is the current global crisis with its processes occurring in the financial and economic sphere, mainly in the United States and European Union (EU).⁴ It is not only economic and financial but also a political, social, ideological and moral crisis of modern capitalism; of the values of bourgeois society; it is a product of long-term negative structural and institutional changes in its system.

It is worth emphasizing that in some periods after the Second World War economic growth prevails over anti-cyclical and anti-crisis measures as an objective of long-term policy in the advanced countries. Cyclical development, however, is inevitable. At the beginning of the XXI century this trend again manifests itself in a drastic way foreshadowing disaster for the United States⁵ and the developed capitalist world. The current global crisis (financial and economic) on its scale and effects is inferior to the Great Depression of the 30^{ies} of the last century and is the most severe crisis of capitalism over the past 80 years.

In the fourth quarter of 2008, the average real GDP growth rate worldwide fell by -6.2% on a yearly basis, while in the first quarter of 2009 it decreased by -7.5%. Expectations at that time were that the world economy would shrink by -1.1% in 2009 compared to 2008, which would be the first annual decline in global production for more than half a century.

The manifestations of the crisis are felt real by almost all countries in the world, directly or indirectly, to one degree or another, but its epicentre logically are the United States – the most developed nation of the world. Like during the Great Depression, now the capitalist system faces disturbances which may call into question its very existence. Thus both in the past and now the decision is sought in the expansion of state intervention in economic life as a means of survival.⁶

Facing the trend of a "freefall" of the United States economy, the newly elected President Barack Obama in his first press conference stated, that a failure for his plan for economic recovery to be activated „could turn a crisis into a catastrophe". Stating that „it is absolutely true that we can't depend on Government

⁴ Due to the great importance of the problem it is studied by other Bulgarian authors (see e.g. Tsarevski, V. (2010). The global financial and economic crisis - possible questions and answers - Economic Thought, N 3, pp. 23-36; Vladimirov, V. (2010). Fiscal policy in the economic crisis. - In: Ninety years EU Varna, p. 58-69; Angelov, I. (2010). The global economic crisis and Bulgaria. Sofia: Izdatelstvo na BAN).

⁵ It is denoted as "the Great Recession". It should be borne in mind that macro-economic theory distinguishes "recession" to denote "minor declines in business activity" from "deep sharp declines in production." In practice, the difference is eliminated and "recession" as a term is used for conditions of a deep economic crisis, such as for example the current global financial crisis. This is hardly precise in theoretical terms, but the use of the term "recession" instead of "crisis" is something established in world literature.

⁶ Keynes makes a significant conclusion. Unlike the opponents of „the enlargement of the functions of government", seeing in it „a terrific encroachment on individualism", he writes: „I defend it, on the contrary, both as the only practicable means of avoiding the destruction of existing economic forms in their entirety and as the condition of the successful functioning of individual initiative" (Keynes, 1936, p. 372).

From a model of growth to a global crisis

alone to create jobs or economic growth“, he underlines: „But at this particular moment, with the private sector so weakened by this recession, the Federal Government is the only entity left with the resources to jolt our economy back into life. It is only Government that can break the vicious cycle where lost jobs lead to people spending less money, which leads to even more layoffs“ (Obama, February 9, 2009).

It is remarkable that this is also recognized by his predecessor George W. Bush (an outspoken supporter of the ideology of Reaganomics and neoliberalism) at the end of his reign. Before Obama took power G. W. Bush said that his administration is ready to intervene in the fight against recession, watching the markets destroy themselves.

The following evaluation that found place in the influential British weekly magazine „The Economist“ is indicative for the critical state of the United States economy: „Not since 1933 had an American president taken the oath of office in an economic climate as grim as it was when Barack Obama put his left hand on the Bible in January 2009. The banking system was near collapse, two big car manufacturers were sliding towards bankruptcy (referring to General Motors and Chrysler – author's note) and employment, the housing market and output were spiralling down.“ Further one reads: „Seven weeks before Mr Obama defeated John McCain in November 2008, Lehman Brothers collapsed. AIG was bailed out shortly afterwards. The rescues of Bank of America and Citigroup lay ahead. In the final quarter of 2008, GDP shrank at an annualised rate of 9%, the worst in nearly 50 years“ (The Economist, 2012, p. 17).

Given the accelerating explosive situation hanging over the US economy, later, after the worst predictions did not come true, President Obama recognized that the United States had faced destruction. It is worth noting that the development of emergency anti-crisis measures of the new administration to address the "free fall" of the American economy includes economists, although their behaviour is in contradiction with their conservative social philosophy.

The American Recovery and Reinvestment Act envisages \$800 Billion, although economists, related to Obama's administration insist for even bigger amounts. Christina Romer, acting Chairman of the Council of Economic Advisers of President Obama originally proposed a package of \$1.8 Trillion, but there were proposals for even greater amounts. The approved amount is unprecedented in US history (The Economist, 2012, p.18).

Coordinated unprecedented actions to suppress the uncontrolled decline of American and world economy

The role of monetary policy

In the conditions of the imminent danger of depression like the one in the 30^{ies} of last century at the beginning of the crisis, governments and leading central banks urgently implemented extinguishing measures through unprecedented by

scale fiscal and liquidity packages. These measures have no alternative, although at the expense of the very large increase in the amount of public debts. In this way, however, is prevented a repetition of the devastating effects typical for the previous depression, with large declines in production and mass chronic unemployment. In the statement of the Summit of September 9, 2009 the leaders of the G-20⁷ characterised the outcome of the measures as "the largest and most coordinated fiscal and monetary stimulus ever undertaken" (Group of 20, 2009).

In the beginning of the crisis, the role of monetary-lending policy is in the coordinated by the major central banks significant interest rate cut of 50 basis points on October 8, 2008, in an attempt to increase liquidity and to boost confidence in the financial system. By March 2009, the Federal Reserve, the Bank of Japan, and the Bank of England had all cut rates to 0.5 percent or less, with the Federal Reserve and the Bank of Japan approaching the zero nominal lower bound. They were joined by the Central banks of Canada and Switzerland. The European Central Bank (ECB) responded slightly more slowly but still cut its policy rate more than 3 percentage points to 1 percent.

In addition to the coordination of interest rate cuts, another important form of international coordination across central banks is the use of the unconventional system of liquidity swaps. The aim is to respond to the shortage of liquid resources in the global economy. Based on partnership agreements, the Federal Reserve purchased foreign currency in exchange for U.S. dollars and at the same time agreed to return the foreign currency for the same quantity of dollars at a specific date in the future. In these operations the Federal Reserve received interest equal to what the foreign central banks were receiving on the lending operations.

The Federal Reserve first used these swaps in late 2007 on a relatively small scale. From August 2008 through December 2008 these swaps increased from \$67 Billion to \$553 Billion. This massive supply of liquidity was larger than the available lending facilities of the IMF. The United States extended this program to major emerging market countries as well on October 29, 2008, providing lines of up to \$30 Billion each to Brazil, Mexico, Singapore, and Korea (ERP, 2009, p. 96).

Swap lines were provided also by the European Central Bank to the European countries' central banks, aiming to decrease the pressure on the financial markets. In the Chiang Mai Initiative various Asian central banks set up swap lines that could be used in an emergency. However, together they totalled \$90 Billion, far less than the available Federal Reserve swap lines.

The IMF's role has changed considerably over time, from being the shepherd of the world's Bretton Woods fixed exchange rate system to become a crisis manager (ERP, 2010, p. 101). As the IMF's resources were expanded triple in the new circumstances, this allowed for the conduction of two new types of interventions: *first*, emergency lines of credit (called Flexible Credit Lines) with Colombia, Mexico, and

---

⁷ The G-20, which includes 19 nations plus the European Union, was the locus of much of the coordination on trade policy, financial policy, and crisis response (ERP, 2010, p. 100).

Poland, which in total are worth over \$80 Billion. These lines were intended to provide immediate liquidity to these countries, with the aim not to allow the running out of their financial reserves. *Secondly*, the IMF also negotiated a set of standby agreements with 15 countries, committing a total of \$75 Billion. IMF analysis suggests that this program discouraged large exchange-rate swings in these countries (ERP, 2010, p. 102).

After 2009 the actions of the Federal Reserve are aimed at supporting the recovery of the US economy and they continue also in 2011. Monetary policy remained accommodative throughout the year, with the Federal Open Market Committee (FOMC) maintaining a target range for the federal funds rate of 0 to 0.25 percent "for an extended period" (ERP, 2012, p. 41-42). To ease conditions in financial markets, these exceptionally low levels for the federal funds rate remained unchanged at least through mid-2013 or even late-2014 (ERP, 2012, p. 42).

The changes in the policy of the Federal Reserve, that came with the current Great Recession, which coincided with the coming to power of Ben Bernanke a year earlier, are subject to different interpretations by analysts. In this regard special attention should be paid to the views of Nouriel Roubini – the economist, who forecasted exactly the year in which the American bank system would collapse.

Roubini assesses the role of the new Federal Reserve chairman this way: „To that end, Bernanke revolutionized monetary policy, directing a stunning series of interventions into the financial system, that even today few people understand... They ran the gamut from conventional monetary policy—slashing interest rates to zero, for example - to unprecedented measures heralding a massive expansion of the Federal Reserve's power over the economy“ (Roubini, Mihm, 2010, p. 136). Roubini assumes that these interventions probably did help avert a Great Depression, but underlines that they raise a host of unsettling issues. According to him, the rush of the Central bank to prop up the financial system may prove conducive to moral hazard on a grand scale as well as to the rescue of both illiquid and insolvent financial institutions. Regarding this he warns that: „That precedent may be hard to undo and, over the long run, may lead to a collapse of market discipline, which in turn may sow the seeds of bigger bubbles and even more destructive crises“ (ibid.).

Roubini points out yet another aspect as a strong argument - „the fact that some of Bernanke's monetary policies infringe on the traditional fiscal powers of elected government—namely, the power to spend money“ (ibid.). He has in mind the practice to swap safe government bonds for toxic assets and, more radical, to purchase toxic assets and hold them on the balance sheet of the Federal Reserve. According to Roubini “Such measures, even if they prove effective, amount to an end run around the legislative process” (ibid., p. 137). Finally the author states: “Bernanke's response, orchestrated by himself and other central bankers, offers a glimpse of the unorthodox ways in which monetary policy can be used – and perhaps abused – to prevent a crisis from spiralling out of control” (ibid.).

This is Roubini's final conclusion on the issues that the Federal Reserve of the USA and its management face in the unfavourable conditions of a freefall of the economy that could lead to a repetition of the Great Depression of the 30^{ies}.

The role of fiscal stimulus

The measures of monetary policy are firstly applied to suppress the decline of the global economy. However, since it is clear that they are insufficient to restore economic growth, fiscal stimulus comes forward, i.e. fiscal policy takes key role in this respect. The basis of this understanding is that this policy has a greater potential to impact the level of aggregate demand compared with the monetary policy. Moreover, in the meantime it became apparent that its anti-crisis capacity has reached its maximum, because interest rates in the major central banks in developed countries had decreased to values close to zero.⁸

The process of generating large amounts of fiscal stimulus, however, can cause excessive growth of budget deficits and public debts, which would impose a double challenge to the advanced industrial economies – of deflationary and inflationary trends. The efforts of governments to achieve fiscal consolidation expressed in drastic cuts in public spending as well as in tax increases are contributing factors to the development of the first trend. However, as far as the "monetization" of sovereign debt is possible, this mechanism is a conductor of the second trend. The fact that central banks injected large amounts of liquidity to stabilise bank systems also contributes significantly for its development. Such a complicated situation limits the effectiveness of the instruments of macroeconomic policy, as it has to carry out two mutually exclusive goals with a significantly limited impact. The consequences could be weaker results in terms of both anti-crisis and countercyclical measures, as well as of the dynamics of potential and actual rates of economic growth in the long run.

By the beginning of 2009, many countries decided to institute substantial fiscal stimulus as a measure to manage the collapse of private demand.⁹ The share of these incentives as a percentage of GDP for 2009 is the largest in China, South Korea, Russia and Saudi Arabia - in each of them it exceeds 3%. In Japan, the rate was 2.9% and in the United States amounted to 2% - the average value in the G-20. The lowest shares of the fiscal stimulus in the three largest European economies - Germany (1.6%), France (0.6) and Italy (0.1%).

---

⁸ „Monetary policy acted as a first line of defence against the crisis but conventional measures appear to have reached their limits in many countries. Policy interest rates in many countries—including the U.S., U.K. and Japan—are now close to the zero nominal interest rate floor. Moreover, the implosion of financial systems in many economies has rendered monetary transmission mechanisms far less effective“ (Prasad and Sorkin, 2009, p. 1).

⁹ At the November 2008 G-20 Summit in Washington, DC, the leaders of the G-20 countries promised to “use fiscal measures to stimulate domestic demand to rapid effect, as appropriate, while maintaining a policy framework conducive to fiscal sustainability” (Prasad and Sorkin, 2009, p. 1).

From a model of growth to a global crisis

Table 1

2009 Fiscal Stimulus as Share of GDP, G-20 Members (%)

Argentina	1,5	Japan	2,9
Australia	2,9	Mexico	1,6
Brazil	0,6	Russia	4,1
Canada	1,8	Saudi Arabia	3,3
China	3,1	South Africa	3,0
France	0,6	South Korea	3,7
Germany	1,6	Turkey	2,0
India	0,6	United Kingdom	1,6
Indonesia	1,4	United States	2,0
Italy	0,1	All G-20 Nations	2,0

Note: Values are average of International Monetary Fund and Organisation for Economic Co-operation and Development estimates for nations with expansionary fiscal policies.

Source: Horton, Kumar and Mauro, 2009; OECD, 2009a, cited as in ERP, 2009, p. 98.

The two countries in this exercise with the largest stimulus packages, Korea and Japan, outperformed expectations by dramatic amounts. Countries such as Italy that had virtually no stimulus performed worse than most. Among non-OECD countries, China had one of the largest fiscal stimulus packages, and in the second quarter of 2009 its growth was both rapid and far in excess of what had been expected in November 2008. Fiscal stimulus seems to have been important in restarting world economic growth in the second quarter of 2009 (ERP, 2010, p. 105-106). The same report notes that growth has recovered quickly in countries with large fiscal packages in the second quarter of 2009, although they have weaker automatic stabilizers than countries with smaller or medium-sized fiscal stimulus.

Table 2

Stimulus and Growth in Advanced G-20 Countries

	Stimulus (% of GDP)	Stabilizers (% of GDP)	Growth during:	
			Crisis (%)	2009-Q2
High stimulus	3,2	28,4	-7,1	5,4
Mid stimulus	1,7	35,3	-8,3	-1,3
Low stimulus	0,3	43,2	-7,4	-0,3
United States	2,0	28,0	-5,9	-0,7

Source: Horton, Kumar and Mauro, 2009; OECD, 2009a, cited as in ERP, 2009, p. 104.

After the second quarter of 2009, the relationship between stimulus and growth weakens somewhat. High-stimulus countries still exceed expectations relative to low-stimulus countries, but the relationship is not statistically significant (ERP, 2009, p. 105). After that the dynamics of global economic growth weakens which could be due to the insufficient size of financial packages as share of countries' GDP.

Here we pay a special attention to the paper of Prasad and Sorkin, as it contains more comprehensive data on the size of the financial stimulus in the G-20 countries, on the structure of their packages, on the speed financial measures take place. The paper summarises data as announced by the authorities and compiled by the IMF, as well as data from other sources used by the authors for a basis for their calculations.

The G-20 countries in this analysis (substituting Spain for the EU) constitute over three-quarters of global GDP (on a market exchange rate basis) and over two-thirds of the world's population (Prasad and Sorkin, 2009, p. 2). Based on the size of the stimulus countries are divided into three groups: frontloaded, modest and unimpressive.

The total amount of stimulus in the G-20 amounts to about \$692 Billion for 2009, which is about 1.4 percent of their combined GDP and a little over 1.1 percent of global GDP (*ibid*, p. 2). The amount, however, appears to fall short of what is needed to tackle a crisis of the proportion we are currently in. The IMF, for instance, has called for stimulus equal to 2 percent of global GDP. The U.S., China and Japan - account for about \$424 Billion of the overall stimulus in 2009, with their shares in the overall global stimulus amounting to 39 percent (U.S.), 13 percent (China) and 10 percent (Japan).

In 2010, the U.S. accounts for over 60 percent of planned stimulus. China and Germany are the next largest contributors with China contributing 15 percent of G-20 stimulus and Germany contributing 11 percent. Measures for 2010 in the U.S. stimulus package amount to 2.9 percent of 2008 GDP, China's 2.3 percent, and Germany's 2.0 percent.

The authors make the reasonable conclusion that the size of the stimulus varies substantially across countries, with some of the stimulus packages looking downright meek. In this respect, as a typical example they refer to France which has proposed measures amounting to only 0.7 percent of GDP in 2009.

Another characteristic trend is that most countries that have announced multiple waves of stimulus have increased the share of spending (compared to tax cuts) in the second round. This applies to the US from January 2008 to January 2009. Germany's stimulus in November 2008 was largely composed of tax cuts. The second stimulus package announced in January 2009 was largely tilted towards spending. Similar features can be found in the stimulus measures announced in Australia in October 2008 and February 2009, and in Spain in March 2008 in November 2008.

As one could see, there is a great deal of variation across countries in the share of the stimulus that is devoted to tax cuts. In the U.S., this share is about 45

percent. Some countries - including Brazil, Russia and the U.K. - have focused almost entirely on tax cuts. Others - including Argentina, China and India - have mostly proposed spending measures. Among the G-20 countries excluding the U.S., about one-third of the stimulus is accounted for by tax cuts and the remainder by spending measures.

The study mentions another significant aspect regarding to "the speed with which the tax and expenditure measures hit the real economy and the way money reaches the pockets of firms and households, or government monies being spent on social programs or procurement" (Prasad and Sorkin, 2009, p. 3).

In the concluding part of the paper the authors outline the crucial role Fiscal stimulus has to play in stabilizing the world economy, especially as conventional monetary policy appears to have reached its limit in many countries. They noted that "Some countries like China and the U.S. have responded forcefully, with impressive packages. But the execution, both in terms of size and speed, leaves much to be desired in some of the G-20 countries" (ibid., p. 4).

There are legitimate questions about the effectiveness of fiscal stimulus, especially in economies where the financial system has broken down and where monetary policy can no longer play much of a supporting role. Moreover, excessive government borrowing to finance large budget deficits could itself generate instability and there are serious concerns about medium-term sustainability of fiscal positions in economies that are building up public debt at a rapid pace. "Given the dire and fast-deteriorating economic situation and the lack of other tools, however, the world may have little choice but to engage in massive frontloaded fiscal expansion. The consequences of timidity, as history teaches us, could be even worse."

To summarise, one comes to the conclusion that some unconventional changes in the monetary and fiscal policies have been undertaken to manage the global crisis in its beginning, with the leading international financial institutions standing behind them – the IMF, the Federal Reserve, the ECB, the Central banks of England and Japan. After overcoming the most dangerous manifestations of the crisis, at the meeting of the G-20 at the end of 2009, the IMF recommends to the governments to strengthen measures to preserve the stability of the financial system. Indicative is the fact that at the same time the disproportionate nature of the premature termination of the anti-crisis measures is highlighted. This position is a result of fear that such a decision could lead to a new recession. It is worth noting that the developed economies at that time still keep interest rates at a level close to zero. This is due at least to two reasons - not to create conditions for greater fluctuations in securities, the emergence of balloons and their burst, and to maintain the level of spending on servicing government debt.¹⁰

---

¹⁰ "The recovery in the four years after Franklin Roosevelt took office in 1933 "was incredibly rapid. Annual real GDP growth averaged over 9%. Unemployment fell from 25% to 14%." The achieved results created social pressure that led to the abolition of the stimulating fiscal and monetary measures, which in turn leads to „a second severe downturn in 1937-38".

The financial crisis in the US: genesis, causes, phases and its development to a global phenomenon

Emerging in the USA, the first signs of the crisis occurred in late 2006 and early 2007. Then housing prices eventually levelled off, and the first nonbank mortgage lenders specializing in subprime loans failed after growing defaults among borrowers.¹¹ The second stage came in June 2007 two highly leveraged hedge funds managed by Bear Stearns, which had invested in securities backed by subprime mortgages, collapsed, triggering a flight from all securities associated with the subprime market. Roubini draws the following conclusion regarding this unfavourable trend: "As awareness mounted that exposure to subprime mortgages was ubiquitous throughout the global financial system, panic spread" (Roubini and Mihm, 2010, p. 34).

As with so many panics taking on the financial markets, uncertainty drove decisions and lead to the increase of the speed of the devastating processes in 2008. Thus were created the conditions for the emergence of a third phase of the crisis in the US financial system, whose manifestations are described as follows: „After more than three hundred nonbank mortgage lenders collapsed... The next step was the swift demise of Wall Street's major investment banks – Bear Stearns was first, followed later that year by Lehman Brothers. Merrill Lynch would have collapsed too, had it not been sold to Bank of America. Goldman Sachs and Morgan Stanley dodged the bullet by turning themselves into bank holding companies, gaining access to lender-of-last-resort support from the Federal Reserve in exchange for submitting to greater regulatory oversight“ (Roubini and Mihm, 2010, p. 35).

The further development of the financial crisis is related to the continuing run on the shadow banking system continued with a run on the \$4 Trillion money-market-fund industry, as well as with the collapse of the market for still more exotic instruments.

This process reached new and dangerous levels in late summer and fall of 2008. Together with the massive run on the assets of the entire banking system and the collapse of Lehman Brothers, AIG teetered on the brink, threatening to paralyze the system of global credit and money markets, which could lead to problems in the financing of imports and exports in the global economy. In this extremely dangerous environment the Federal Reserve saw no other option than to do what had eventually

---

Taking into account the lessons learned from the historical experience of the United States during the Great Depression, Christina Romer (Chairman of the Council of Economic Advisers of President Obama) is against the premature suspension of the anti-crisis measures not only in America but in the world. According to her: „The 1937 episode provides a cautionary tale. The urge to declare victory and get back to normal policy after an economic crisis is strong. That urge needs to be resisted until the economy is again approaching full employment. Financial crises, in particular, tend to leave scars that make financial institutions, households and firms behave differently. If the government withdraws support too early, a return to economic decline or even panic could follow. In this regard, not only should we not prematurely stop Recovery Act spending, we need to plan carefully for its expiration. ... I can see that the pressures they were under were probably enormous. Policymakers today need to learn from their experiences and respond to the same pressures constructively, without derailing the recovery before it has even begun“ (Romer, 2009, p. 2-4).

¹¹ The chronology of the financial crisis is presented as in Roubini и Mihm's „Crisis Economics“ (2010).

been done in the Great Depression: "it became the lender of last resort and gave deposit insurance to a new generation of banks. Nonetheless, the fallout from Lehman's collapse and the resulting financial meltdown in the fall of 2008 led global credit and money markets to seize up" (*ibid.*, p. 36).

The humdrum business of global imports and exports threatened to collapse, as companies could no longer secure the financing necessary to move goods from one country to another.

By the end of the year, the crisis had spread far beyond the United States, reverberating from China and Japan to Ireland and Iceland. Many of the same problems that bedevilled the United States – such as a real estate bubble, were present throughout the world. Thus, while beginning as a process developing within national borders, firstly as a collapse of mortgage markets, followed by the downfall of the whole banking system, the logical end of this process was that the financial crisis in the USA expanded to a global financial crisis.

The Anatomy of the Great Depression and the Great Recession

Fundamental similarities and differences

Their common basic feature is that they are the two cyclical crises of greatest scale that the history of capitalism knows. The fundamental difference between these two crises is the fact that the Great Depression is characterised by a significantly larger-scale economic and social turmoil and upheaval than the current Great Recession. As already pointed out, thanks to the concerted urgent action to suppress the "free fall" of the global economy the current global recession has not developed into depression.

The specifics of the Great Depression (1929-1932) with the subsequent stagnation that lasted until the end of the 30s, is expressed in the unprecedented large scale of mass chronic unemployment, which became the most significant challenge to capitalism as a social system. Only when the US economy passed on wartime rails, there was a significant reduction in the unemployed labour force. Despite the state of deep crisis economic theory and practice at the time was to find a solution to a less complex task with many parameters, such as it is in the current conditions. Then the problem was in ensuring "full employment", which was achieved with the practical application of the principle of the need to ensure effective demand based on the realisation of a macroeconomic policy of Keynesian type. Even before the advent of the "General Theory" by J. M. Keynes governments understood that "the root of evil" is the shortage of aggregate demand and therefore started to increase government spending to go out of the depression.

As already mentioned, in the current global recession the crisis of the capitalist system is facing a far more complex reality, with more multifaceted characteristics compared to the period of the Great Depression.

Contrary to the statements of the American philosopher F. Fukuyama about the occurrence of the end of the world, the inevitability of the establishment of the

liberal model of the West as a universal model after the collapse of communism in the Soviet Union and in Eastern and Central Europe, in fact, the trend actually observed is to a crisis of the unipolar world under the domination of the United States as a result of the emergence of a multipolar world with a new geopolitical configuration. In particular, it is expressed in the formation of a new institutional structure – the BRICS, which includes Brazil, Russia, India, China and South Africa. The creation of this organization puts an end to the dominant position of the US in the world economy, and due to the high share of fiscal stimulus in China, Russia and South Africa contributes to the weakening of the global recession.

As a difference one should note the fact that the burden of government debt is disproportionate to that in the 30-ies of last century, compared with their huge size in the current environment. A common feature of the two crises, however, is that they are preceded by a big crash on the New York Stock Exchange, accompanied by a sharp fall in prices of the securities which is quickly transferred to stock exchanges in other countries.

A specific point relevant to the genesis of the Great Recession, is of late 70s period of unusual calm development in most advanced economies. It is characterized by low inflation, high rates of economic growth and milder recessions. This period is named the "Great Moderation" (Roubini, and Mihm 2009, p. 26-27), given that Western economies have entered in the trajectory of optimal development. However, expectations are refuted by the crisis processes, which spread over the global economy.

Another difference is that at the time of the Great Depression, the current global crises did not exist – ecological, concerning environmental pollution, global warming and the depletion of the planet's resources; demographic, associated with uncontrolled population growth in large areas of the world and population aging in developed countries; unprecedented by scale manifestations of contemporary international terrorism; the broadening of the gap between the developed and poorest countries, etc. Global crises in modern conditions are the greatest challenges humanity faces.

Comparative dynamics of macroeconomic and sector indicators¹²

If we measure the depth of the current recession in annual rates it is very mild on a world scale. World economic output still increased in 2007 and 2008 (by 5.2% and 3.2% respectively) and is predicted to decrease by 1% to 2% in 2009, namely it is predicted to be 3% in the USA, 4% in the EU, and 5% in Japan. Among the large countries the strongest decline will probably occur in Germany with 5% in 2009 (Aiginger, 2009, p. 5).

Moreover, during the Great Depression the decline in GDP of the US is 28%, in Germany – 16%, in Austria – 22%. Unemployment during the Great Depression

---

¹² This part of the paper is based on the studies of the Austrian economist Karl Aigner (see. Aigner, 2009, 2009a).

From a model of growth to a global crisis

jumped from 3% in 1929 to 15% in 1932, reaching 25% in Austria and the USA, and 30% in Germany (16% in the United Kingdom). In the Current Crisis it started with levels between 5% and 8% in most industrialized countries, and the unemployment rate is bound to reach the 10% mark in the EU and the USA (*ibid*, p. 42).

Employment decreased by 16% on average across countries in the Great Depression (-14% in the USA, -29% in Germany). Employment loss is forecast to be 2.6% in the EU in 2009 and 3.5% in the USA. Switching to quarterly or monthly data (wherever possible) and looking at the speed of the decline shows that for manufacturing, exports and stock prices there are several months or quarters where the speed of decline between the Great Depression and the Current Crisis had been similar or even larger in the Current Crisis (*ibid*, p. 42-43). The higher degree of synchronization in the current crisis than the Great Depression determines the possibility of faster "contamination" of the countries of this recession - its transfer from the US in the EU and Asia.

For the stock markets the decline was at first smaller in the lingering phase of the Current Crisis, then between August/September 2008 and February/March 2009 much steeper (if we include the last rebound of stock markets since March 2009). The paper we use contains the following important statement: „The similarity of the speed of decline, even if only over a few months and with regards to the most volatile indicators, demonstrates that the potential for a much steeper recession existed in the Current Crisis. It furthermore indicates very strongly that the difference in economic policy between the Great Depression and the Current Crisis mattered.“

The paper underlines that additionally two institutional factors helped slow any decline. The first is a result of the change in the structure of Western economies – manufacturing is today only a much smaller part of the economy, while service sector and public sector are larger. The second is related to the role of the countries on the “periphery” – countries which do not lead in per capita income and which were not at the epicentre of the crisis.

Conversely, the new waves of globalization have a pro-crisis and pro-cyclical impact and through the transfer of innovation and the intensification of trade flows can create preconditions for the emergence of longer and more synchronized crisis, as evidenced by the recent global crisis. In addition to that Aiginger underlines the significance of financial globalization and intensified trade relations that could have had the potential to create a longer and much synchronized global crisis (Aiginger, 2009, p. 43).

The role of economic policy

World economic output increased by 45% between 1921 and 1929. By contrast this time world output increased very steadily between 1990 and 2008. Growth amounted to 84% (3.5% p.a.) with no absolute decline in world GDP, in the USA and most European countries. The only exception among developed countries was Japan, which experienced a prolonged crisis between 1992 and 2003 (the “lost decade”). The

smaller increase in the Great Depression is due to the more serious nature of the crisis of 1921.

Generally, there is the following relationship: with a substantial increase in GDP, its greater value is *ceteris paribus* a factor for a substantial decrease in production. In the Great Recession, however, this is not confirmed – here is reported a substantial increase in production, as here economic policy plays a crucial role for suppressing the "free fall" of the global economy.

The Great Depression started with the stock market crash (October 1929) hitting economies at the downturn of a business cycle. This was followed by a breakdown of world trade, then by a wave of bank runs and bank failures. A crucial role for the more substantial decrease in production and the larger sizes of chronic unemployment played inadequate response to the economic policies and actions of governments in the US and Western Europe. These actions followed the logic of automatic rules of conduct and therefore were counterproductive to the nature of the Great Depression, to deal with which necessary were discretionary non-standard measures such as "precise adjustment" (fine tuning)

Here is how Aiginger characterizes the nature of the actions taken then: „Economic policy reacted lenient, indecisive and late. Monetary policy was restricted by the gold standard and was applied in an asymmetric, restrictive way. The fiscal policy tried to balance budgets and prevented automatic stabilizers from working. Competitive devaluations, rising taxes and tariffs, and finally a premature reduction of deficits (in the USA in 1937) increased the length of the Great Depression.“ From that comes the significant conclusion: „It was the length, not the initial speed, of the Great Depression, which made the cumulative decline in output and employment that large. This time (referring to the current global recession – author's note) the speed in the beginning was high, mitigated by some new economic characteristics and by decisive and - at least partly coordinated - policy measures... monetary as well as fiscal multipliers are very different between then and now“ (Aiginger, 2009, p. 43).

The significant difference in economic policy of Western countries during the world economic crisis and the current global recession is also noted. The author states: „In contrast to the Great Depression, where poor policy actions - monetary, fiscal, regulatory, and protectionist - helped turn a sharp global downturn into the worst worldwide collapse the modern economy has known, the recent massive policy response helped suppress the spiralling of this Great Recession“ (ERP, 2010, p. 102).

Economic literature specifically emphasises the strong negative impact of the introduction of protectionist measures in world trade in the early 30ies – tariffs, import quotas and currency restrictions. They are considered by individual countries as a means to quickly overcome the Great Depression, but trade barriers designed to limit the cost of foreign goods practically lead to a sharp contraction in world trade. Thus a policy known as "beggar-my-neighbour policy", contributes not only to the intensification of the crisis, but later, after the world economic recovery continues to

From a model of growth to a global crisis

have adverse consequences for the world trade and economic growth (Eichengreen and Irwin, 2009, p. 2).

Under the new conditions the effects would be significantly unpleasant, especially for the real economy (decline in production and increase in unemployment), if governments had not intervened at the outset with measures to counter the global crisis unlike the passive behaviour at the beginning of the global economic crisis of 1929-1932. Now the government, primarily the US, followed by those in Europe, Japan, China, Russia, etc., did not stand aside as passive observers and thanks to the use of very large fiscal and liquidity packages it did not come to the worst – to repeat the effects of the Great Depression of the 30-ies of last century.

Controversial trends in global economy

The most dangerous manifestations of the global financial crisis are mitigated at least for now. However, the average rates of economic growth in the world economy and in developed countries remain lower than in previous periods of deeper crises. The situation with the size of unemployment is even more unfavourable, especially in the EU, to which the policy of strict enforcement of fiscal discipline greatly contributes. It is reflected in the requirement for compliance with the maximum of a deficit of 3% of GDP.

Such an economic strategy leads to a serious weakening of investment costs without which it is not possible to stimulate economic growth and increase employment. The negative effect of the cuts on investment is recognized by IMF chief economist Olivier Blanchard. According to him „reducing deficits, which now is much more common in Europe than in the US, has significant impact on growth. If reviewed country by country, one will conclude that those that have the most drastic plans to reduce investment, have the lowest growth“.¹³

The program to secure €327 Billion investments for Europe announced by the new President of the European Commission Jean-Claude Juncker is a reaction to the negative effects from the policy of drastic savings. Probably the stated goal, however, is not compatible with the intention to continue to maintain fiscal discipline as an indestructible principle. Moreover, it is not clear based on what mechanisms and incentives the private sector could actually be interested in inclusion in the realisation of the investment program.

Better results were achieved in the US thanks to the implementation of a more flexible policy aimed at stimulating economic growth and employment – this policy follow the recommendation of Keynes not to cut excessive government spending and those for investment in an economic crisis. The 2014 address of US President Barak Obama to the US Congress „describes how after 5 years of grit and determined effort, the United States is better-positioned for the 21st century than any other nation on Earth. We've now experienced 4 straight years of economic

---

¹³ IMF. 2012. Austerity strongly inhibits economic growth.

growth with more than 8 Million new private-sector jobs. Our unemployment rate is the lowest it's been in more than 5 years. Our deficits have been cut by more than half" (ERP, 2014, p. 3). The positive development in the United States is due to the following of a Keynesian policy thanks to which the economy has avoided the vicious spiral of a new recession.

In the address, however, he admits that „in many ways, the trends that have threatened the middle class for decades have grown even starker“ (*ibid.*). Actually its scale not only in the US but worldwide has reached unprecedented proportions. Without achieving a significant turnaround not only the survival of the middle class, but also the restoration of sustainable growth in the global economy is threatened in this respect, without which it is impossible to ensure stability of democratic institutions.

An unfavourable factor are the signs of a tendency towards deflation in the world. Overcoming it may be even more difficult than that of inflation, which is visible from the bitter ten-year experience of Japan in the 90-ies. As a phenomenon, it creates a negative impact on investment and consumer spending. The impact of deflation, however, is particularly harmful on the debt of households, businesses and governments. Causing their actual appreciation, it hampers their payment.¹⁴ In the article „The pendulum swings to the pit“, in „The Economist“ (25-31.10.2014) is stated: „Politicians and central bankers are not providing the world with the inflation it needs.“ There is also noted, that „some economies face damaging deflation“, and then: „...It is a pernicious threat, all the more so because, at its onset, it seems almost benign ... But the stable low inflation fought for in the 1980s and 1990s and inflation hazardously close to zero are not so far apart. And as inflation drops, slipping into deflation becomes ever easier. It is in that dangerous position that the world now stands...“¹⁵

It turns out that in the US, UK and Eurozone central bankers aim at inflation of 2%, but in reality it is below this benchmark. This applies to Italy, Spain and Greece, as well as Sweden and Israel. The same problem refers to Japan as well, which in 2013 was able to finally get out of deflation after more than a decade-long battle, but over which again hangs the same danger. Even in China inflation is less than 2% at a governmental aim of 4%.

Given the data, it is clear that the path along which the Western economies (US, EU, China) moved can be characterized as wandering between two evils, i.e. to paraphrase the famous metaphor – between Scylla and Charybdis. The precarious state of the world economy is further aggravated by the deterioration of relations between Western countries and Russia and the imposed economic and financial sanctions that could have a negative impact on global growth and employment.

---

¹⁴ The term debt deflation is introduced for the first time in economic theory by Irving Fischer to whom Joseph Schumpeter refers to as "the greatest American economist".

¹⁵ The Economist. 2014. The Dangers of Deflation..., p. 23. See also The Economist, 2014. The World Economy..., p. 16-18.

Bibliography:

- Engels, F.* (1954). Anti-Duehring. Sofia: Izdatelstvo na BKP (*in Bulgarian*).
Dictionary of modern economic theory (1997). McMillan. Ed. by David W. Pirs (translation from English). Moscow (*in Russian*)
- Aiginger, K.* (2009). A Comparison of the Current Crisis with the Great Depression as Regards their Depths and the Policy Responses. WIFO. Vortraege – Lectures, N 105/2009.
- Aiginger, K.* (2009a). The Current Economic Crisis: Causes, Cures and Consequences. WIFO Working Papers, N 341/2009.
- Eichengreen, B. and D. A. Irwin* (2009). The Slide to Protectionism in the Great Depression: Who Succumbed and Why. Working Paper 15142. National Bureau of Economic Research.
- Keynes, J. M.* (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. London: McMillan.
- Obama, B.* (2009). Only Government Can Brake Cycle of Job Loss, Economic Downturn, foxnews.com, February 2009.
- Prasad, E. and I. Sorkin.* (2009). Assessing the G-20. Washington, DC.
- Romer, K.* (2009). The Lessons of 1937, economist.com, June 18.
- Roubini, N. and S. Mihm* (2010). Crisis Economics. A Crash Course in the Future of Finance. Allen Lane.
- Economic Report of the President 2009. Washington, DC.
Economic Report of the President 2010. Washington, DC.
Economic Report of the President 2012. Washington, DC.
Economic Report of the President 2014. Washington, DC.
IMF (2009). Strategy, Policy and Review Department. Washington, DC.
The Economist (2012). Barack Obama's economic record. 1-7.Sept., p. 17-18.
The Economist (2014). The Dangers of Deflation. The Pendulum Swings to the Pit. 25-31.Oct.
The Economist (2014). The World Economy Weaker than it Looks. October, p. 16-18, 11-17.

28.XI.2014

Д-р Милен Велев*

ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЗАВИСИМОСТТА МЕЖДУ РАВНИЩЕТО НА БЕЗРАБОТИЦА И РАВНИЩЕТО НА ИНФЛАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ

Анализирани са причинно-следствените връзки и количествените зависимости между равнищата на безработица и на инфлация в България. Извършено е статистическо изследване на зависимостта между двете икономически променливи, като са използвани месечни и годишни данни. Направена е съпоставка по отношение на получените резултати за България и за ЕС-28 и е оценено равновесното им равнище на безработица (NAIRU¹) за периода 2000-2013 г. (годишни данни) и януари 2000 – март 2014 г. (месечни данни).

JEL: E24; E31

Важно значение за всяка макроикономическа политика има познаването на причинно-следствените връзки и количествени зависимости между равнището на безработица и на инфлация. Доминиращата политика в повечето страни сега съдържа използването на безработицата като инструмент за контролиране на инфлацията, и обратно - намаляването на безработицата обикновено е свързано с увеличаване на инфлацията.

Теоретична рамка

Макроикономическият анализ доказва, че между равнищата на безработицата и на инфлация съществува определена връзка (Савов, Миркович, Казаков, Йотова, Гечев, Статев, Ракарова, Атанасов, 1998). Отрицателната зависимост между тях графично се изобразява чрез краткосрочната крива на Филипс, чиято теоретична обосновка се основава върху следните разсъждения (Carlin, Soskice, 1990; Layard, Nickell, Jackman, 1991, 2005; Франц, 1996; Stock, Vogler-Ludwig, 2010): Работниците и служителите се стремят към по-високи реални трудови възнаграждения, докато решенията на работодателите относно цените на предлаганите стоки и услуги зависят от разходите за труд на единица продукция. Постигането на равновесие зависи от баланса между равнището на цените на произвежданите стоки и услуги и претенциите за размера на трудовите възнаграждения. Заплатите се определят от очакваните цени, като увеличението е по-голямо, ако безработицата е по-малка, и обратно. Темпът на прираст на реалната заплата се определя чрез формулата

$$\Delta(w-p^e)=\alpha_0 - \alpha_1 U,$$

където: w и p^e са логаритмите съответно на трудовите възнаграждения и на очакваните цени;

Δ - промяната спрямо предходен период;²

U - равнището на безработица;

* Университет „Проф. д-р А. Златаров“, milen.velev@gmail.com

¹ Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment.

² Въсъщност $\Delta \ln x$ е темпът на прираст на величината x , тъй като $\Delta \ln x \sim \Delta x/x$.

Изследване на зависимостта между равнището на безработица и равнището на инфлация в България

α_0 и α_1 - положителни параметри (съответно пресечната точка на графиката с ординатата и наклонът на линейно-логаритмичната функция).

Аналогични разсъждения могат да се приложат и по отношение на формирането на цените:

$$(1) \Delta(p-w^e) = \beta_0 - \beta_1 U,$$

където w^e е логаритъмът на очакваните от страна на работодателите трудови възнаграждения.

Ако претенциите за разпределение са съгласувани, т.е. текущите цени и трудовите възнаграждения са равни на техните очаквани равнища ($\Delta p = \Delta p^e$ и $\Delta w = \Delta w^e$), то от горните формули се получава

$$(2) U^* = \frac{\alpha_0 + \beta_0}{\alpha_1 + \beta_1},$$

където U^* е равновесната безработица (NAIRU).

В резултат от влиянието на шоковете на предлагане (например при поскъпване на сировините или забавяне развитието на производителността) може да се стигне до увеличение на NAIRU. Това може да бъде изразено чрез модификация на уравнение (1) (Франц, 1996):

$$\Delta(p-w^e) = \beta_0 - \beta_1 U + \gamma \cdot \Delta z,$$

където: z е векторът на другите фактори, влияещи върху равнището на цените;³ γ - векторът на параметрите.

За равновесното равнище на безработица (NAIRU) в този случай се получава следната формула:

$$U^* = \frac{\alpha_0 + \beta_0 + \gamma \cdot \Delta z}{\alpha_1 + \beta_1}.$$

Ако текущите стойности на цените и работните заплати не съвпадат с очакваните стойности, то за равнището на безработица се получава:

$$(3) U = \frac{\alpha_0 + \beta_0 - \Delta(p-p^e) - \Delta(w-w^e)}{\alpha_1 + \beta_1} = U^* - \frac{\Delta(p-p^e) + \Delta(w-w^e)}{\alpha_1 + \beta_1}$$

Ако приемем, че разликите между очакваните и текущите цени и заплати са равни (т.е. $\Delta(p-p^e) = \Delta(w-w^e)$), то съгласно формула (3) ще имаме:

$$(4) U - U^* = -\frac{1}{\theta_1} \Delta(p - p^e),$$

където $\theta_1 = (\alpha_1 + \beta_1)/2$.

Формула (4) може да се запише и по следния начин: $\pi - \pi^e = -\theta_1(U - U^*)$, където π е инфлацията, а π^e - очакваната (антиципирана) инфлация. Получената формула изразява отрицателната зависимост между неантиципираната инфлация и цикличната безработица. Предимството на този начин на извеждане на кривата на Филипс се състои в това, че безработицата и инфлацията се разглеждат като двете основни икономически „злини“ (Франц, 1996). Величината NAIRU показва до каква степен при $U > U^*$ безработицата може да бъде ограни-

---

³ Във вектора участват логаритмите на променливите.

чена чрез провежданите макроикономически политики, без това да доведе до увеличаване на темпа на инфляция. Ако текущото равнище на безработица достигне NAIRU, т.е. $U=U^*$, то трябва да се предприемат други икономически мерки, които да са насочени към определящите фактори на равновесната безработица U^* . От формула (2) следва, че U нараства, ако параметрите α_0 и/или β_0 приемат по-високи стойности, т.е. когато работодателите и/или работниците искат да извоюват по-голямо участие при разпределението на социалния продукт. Случаят $U < U^*$ води до нарастващи темпове на инфляция. Тъй като тази ситуация е нежелателна, трябва да се предприемат рестриктивни мерки, докато се постигне равенството $U=U^*$, или да се намали U чрез влияние върху определящите фактори на U^* .

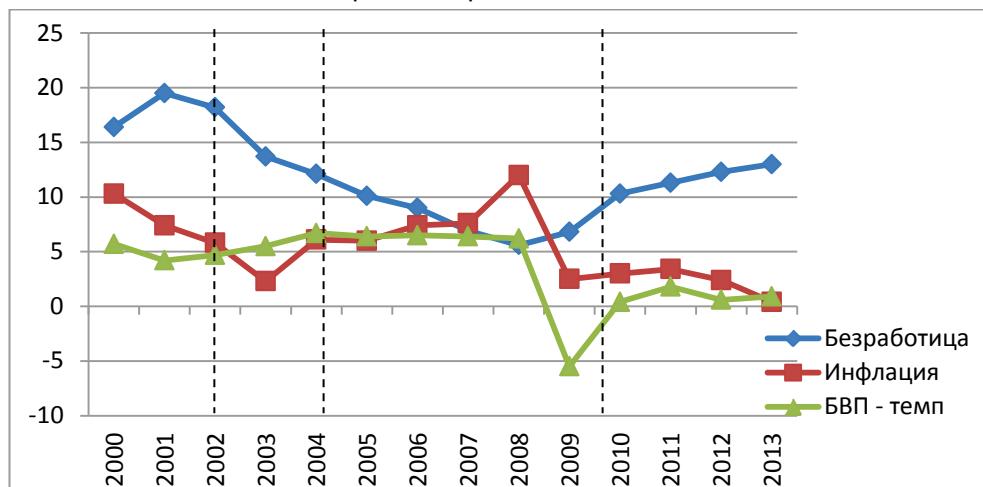
Изследване на зависимостта между равнището на безработица и на инфляция в България и в ЕС-28

Годишни данни

При изследването са използвани годишните данни за българската икономика за периода 2000 - 2013 г. (фиг.1). От гледна точка на зависимостта, която съществува между безработица и инфляция, разглежданият период може да се раздели на четири подпериода (вж. Цанов, Шопов, Белева, Христосков, Луканова, 2012, с. 10-11).

Фигура 1

Съпоставка между равнището на безработица*, инфляция** и верижен темп на прираст на физическия обем на БВП (спрямо предходната година)*** в България за периода 2000 – 2013 г.

* Eurostat. Unemployment rate, by sex (age 15-74); ** HICP (2005 = 100)- annual data (average index and rate of change), Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>; *** Eurostat. Real GDP growth rate - volume - Percentage change on previous year.

Изследване на зависимостта между равнището на безработица и равнището на инфлация в България

През първия период (2000-2001 г.) съществува отрицателна зависимост между безработица и инфляция. Безработицата нараства с 3,1 процентни пункта (от 16,4% през 2000 г. до 19,5% през 2001 г.), а инфляцията намалява с 2,9 процентни пункта (от 10,3% през 2000 г. до 7,4% през 2001 г.). Този период се характеризира с известен спад на темпа на прираст на реалния БВП с 1,5 процентни пункта (съответно от 5,7 до 4,2). Благоприятно влияние върху икономическото развитие на страната имат следните фактори: дисциплиниращият и стабилизиращ ефект на валутния борд, ускоряването на структурните реформи, подкрепата от международните финансови институции - МВФ и Световната банка (Цанов, Шопов, Белева, Христосков, Луканова, 2012, с. 42-43). Същевременно приватизирането и ликвидирането на редица предприятия и преструктурирането на енергийния сектор води до значително нарастване на безработицата. Неблагоприятно влияние върху икономиката и съответно върху пазара на труда оказва военният конфликт в Косово и затварянето на транспортните коридори в Европа (вж. пак там).

През вторият период (2002-2003 г.) се наблюдава тенденция към едновременно намаление на безработицата и инфляцията. Равнището на безработица се понижава с 4,5 процентни пункта (от 18,2% през 2002 г. до 13,7% през 2003 г.), а инфляцията спада с 3,5 процентни пункта (съответно от 5,8 до 2,3%). През периода 2002-2004 г. икономиката преминава през фазата на оживление и ускорен растеж - темпът на прираст на реалния БВП нараства през 2003 спрямо 2002 г. и през 2004 спрямо 2003 г. съответно с 0,8 и 1,2 процентни пункта. Сред основните фактори, благоприятстващи възходящото икономическо развитие, са преструктурирането на енергийния сектор, приватизацията на търговските банки, прилагането на редица мерки за насьрчаване на малкия и средния бизнес, разработването и повеждането на активни политики на пазара на труда и т.н. (Цанов, Шопов, Белева, Христосков, Луканова, 2012, с. 51-52).

През третия период (2004-2008 г.) се наблюдава стабилен растеж на българската икономика. Темпът на прираст на реалния БВП е в границите от 6,2 до 6,7%. Налице е отрицателна зависимост между безработица и инфляция. Безработицата намалява с 6,5 процентни пункта (от 12,1% през 2004 г. до 5,6% през 2008 г.), а инфляцията нараства (с известни колебания) с 5,9 процентни пункта (съответно от 6,1 до 12%). Кофициентът на корелация, изразяващ зависимостта между двете променливи за периода, е -0,837, което показва много силна отрицателна зависимост между тях. Основните фактори, оказващи благоприятно влияние върху икономическото развитие на страната по онова време, са: приемането на България за пълноправен член на ЕС; редица институционални и нормативни промени, свързани със синхронизиране на българското с европейското законодателство; значителното нарастване на преките чуждестранни инвестиции; финансовата дисциплина и подкрепящите действия на международните финансови институции. Като неблагоприятен момент може да се отчете влагането на инвестициите предимно в сектора на строителството и недвижимите имоти и в много по-малка степен в индустр

ния сектор (Цанов, Шопов, Белева, Христосков, Луканова, 2012, с. 52-58). В края на този период икономиката започва да „прегрява“ и се зараждат първите проявления на икономическата криза - свиване на производството и износа на продукция, напрежение в банковата система, „спукване“ на имотния балон.

Ефектите на световната финансова и икономическа кризи се отразяват върху българската икономика в края на 2008 г. (Цанов, Шопов, Белева, Христосков, Луканова, 2012, с. 89). През 2009 г. темпът на прираст на реалния БВП има най-ниска, отрицателна стойност $-5,5\%$, а през следващите години стойностите се колебаят от $0,4$ до $1,8\%$. Значителният спад на темпа на прираст на реалния БВП през 2009 г. води до съществено намаляване на инфлацията още през същата година и до голямо увеличение на безработицата, но през 2010 г. Това показва съществуването на едногодишен лаг (закъснение), с който ефектите от влошената макроикономическа среда се отразяват върху безработицата.

През четвъртия период (2009-2013 г.) отново е налице отрицателна зависимост между безработица и инфлация, но тенденциите са с противоположен знак спрямо предходния период. Безработицата нараства със $6,2$ процентни пункта (от $6,8\%$ през 2009 г. до 13% през 2013 г.), а инфлацията намалява (с известни колебания) с $2,1$ процентни пункта (съответно от $2,5$ до $0,4\%$). Зависимостта между двете променливи през 2009-2013 г. е по-слабо изразена. Кофициентът на корелация, изразяващ връзката между тях за разглеждания период, е $-0,411$, което показва умерена отрицателна зависимост. Основните фактори, влияещи неблагоприятно върху икономическото развитие на страната през този период са: свитото вътрешно потребление и износ; многократното съкращаване на инвестициите; негативните очаквания за закриване на работни места и производства, увеличаването на сивата икономика; неубедителността на управленските решения за излизане от кризата; социалното напрежение. Инфлацията нараства поради повишаването на цените на международните пазари на основни продукти като петрол и зърно (Цанов, Шопов, Белева, Христосков, Луканова, 2012, с. 58-59).

През периода след 2008 г. активната политика на пазара на труда се прилага в условията на икономическа криза, финансови рестрикции, социално напрежение и политическа нестабилност. Инициативите на активната политика на трудовия пазар се финансират от държавния бюджет и от Европейския социален фонд чрез изпълнение на ОП „Развитие на човешките ресурси“ 2007-2013 г. За периода 2007-2013 г. предоставените средства са в размер 1213 хил. EUR, като националното съфинансиране е 684 хил. EUR. Активната политика на пазара на труда е насочена към безработните и заетите лица, като първите се включват в обучение и в заетост, а вторите - в обучение за придобиване на професионална квалификация и/или ключови компетентности.⁴ По отношение

⁴ Агенция по заетостта. Статистика и анализи. Годишни обзори, <http://www.az.govtment.bg/>.

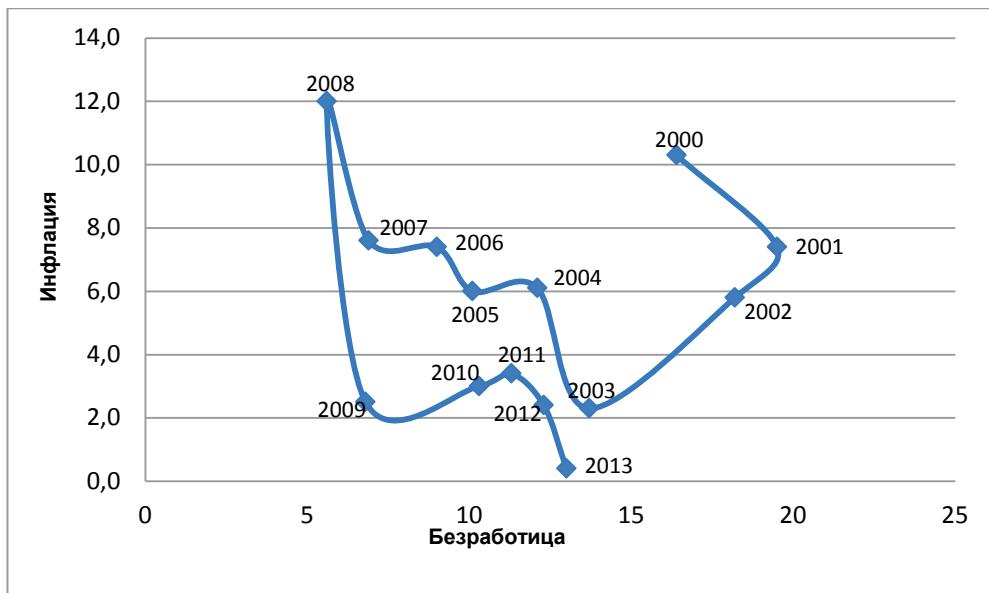
Изследване на зависимостта между равницето на безработица и равницето на инфлация в България

на провежданите политики на пазара на труда в условията на икономическа и финансова криза трябва да се отбележи, че отсъстват ясно дефинирани и последователни антикризисни мерки. Пасивните политики са насочени към подкрепа на доходите на безработните лица, но поради ниския размер и ограничения период на изплащане на обезщетенията за безработица тези мерки имат сравнително малък и временен ефект. При активните политики приоритет има обучението, повишаването на квалификацията и преквалификацията на работната сила, но ефектите от тяхната реализация се проявяват в по-дългосрочен период (Цанов, Шопов, Белева, Христосков, Луканова, 2012, с. 68-69).

Както се вижда от фиг. 1 и 2, през 2008 г. безработицата в България достига най-ниската стойност за изследвания период (5,6%), а инфлацията – най-високата (12%). Съответно най-голяма е безработицата през 2001 г. (19,5%), а инфлацията е най-малка през 2013 г. (0,4%).

Фигура 2

Динамика на равницето на безработица и инфлация в България за периода 2000 – 2013 г.

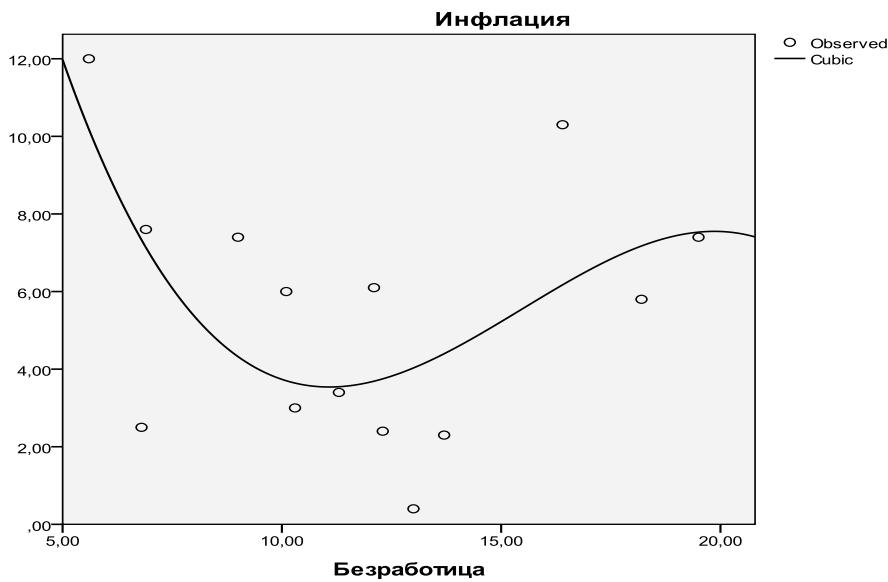

Съгласно получените резултати за българската икономика, единствено през периода на оживление и ускорен растеж (2002 – 2004 г.) се наблюдава положителна зависимост между безработица и инфлация. През останалите периоди зависимостта е отрицателна.

За да бъде избран най-подходящият модел, чрез който може да се опише зависимостта между безработица и инфляция в България, е направена оценка на различните модели чрез статистическия софтуерен пакет SPSS. При анализите е заложена вероятност за грешка от първи род в размер $\alpha=0,05$. Различните модели са сравнени според стойността на коефициента на детерминация (обяснителната част). Съгласно получените резултати най-голяма е стойността на този коефициент при квадратичния (0,358) и кубичния модел (0,398). Стойността на коефициента на детерминация при линейния модел е 0,004. Трите разглеждани модела не са адекватни, тъй като $Sig.>\alpha=0,05$. Понеже разликата между стойностите на коефициента на детерминация за линейния модел и останалите два модела е по-голяма от 0,1, то като най-адекватен е избран кубичният модел (Мишев, Гоев, 2010) (фиг. 3).

Фигура 3

Кубичен модел на зависимост между безработица и инфляция в България
(годишни данни)

От данните в табл. 1 се вижда, че моделът не е адекватен, регресионните коефициенти не са статистически значими ($Sig.>\alpha=0,05$). Съгласно получените резултати зависимостта между инфляцията (π) и безработицата (U) в България за периода 2000 – 2013 г. се описва чрез следното регресионно уравнение:

$$\pi = 38,834 - 7,825 \cdot U + 0,550 \cdot U^2 - 0,012 \cdot U^3 + \varepsilon_t,$$

където $t=1,2,3,\dots,14$ (брой години), ε -грешка.

Изследване на зависимостта между равнището на безработица и равнището на инфлация в България

Таблица 1

Получени резултати от извършения регресионния анализ с помощта на SPSS за променливите **безработица и инфлация** (България, годишни данни)

Коефициент на корелация (R)	Коефициент на детерминация (R Square)	Коригиран коефициент на детерминация	Стандартна грешка
,631	,398	,217	2,936

Независимата променлива е безработица.

ANOVA

	Квадратична сума	df	Средна квадратична стойност	Коефициент на Фишър (F)	Значимост (Sig.)
Регресия	56,921	3	18,974		
Необяснена част	86,208	10	8,621		
Общо	143,129	13		2,201	,151

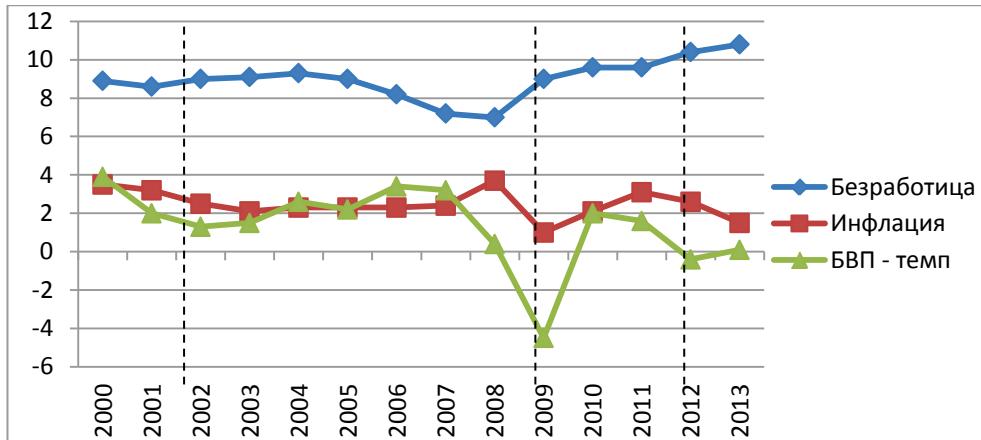
Коефициенти

	Нестандартизирани коефициенти		Стандартизиирани коефициенти	Коефициент на Стюдънт (t)	Значимост (Sig.)
	B	Стандартна грешка			
Безработица	-7,825	6,300	-9,865	-1,242	,243
Безработица ** 2	,550	,543	17,581	1,014	,335
Безработица ** 3	-,012	,015	-7,903	-,816	,433
(Константа)	38,834	22,593		1,719	,116

В хода на изследването е разглеждана зависимостта между безработица и инфлация, като са използвани годишните данни за ЕС-28 за посочения период.

Фигура 4

Съпоставка между равнището на безработица, инфлация* и верижен темп на прираст на физическия обем на БВП (спрямо предходната година) в ЕС-28 за периода 2000-2013 г.

* За периода 2000-2010 г. дефиницията е различна, вж. HICP (2005 = 100) - annual data (average index and rate of change), Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

Анализираният период е разделен на четири подпериода:

През първия (2000-2001 г.) се наблюдава тенденция към едновременно намаление на безработицата и инфляцията. Безработицата спада с 0,3 процентни пункта (от 8,9% през 2000 г. до 8,6% през 2001 г.), а инфляцията - с 0,3 процентни пункта (съответно от 3,5 до 3,2%). Този период се характеризира със спад на темпа на прираст на реалния БВП с 1,9 процентни пункта (от 3,9 през 2000г. до 2 през 2001г.).

През втория подпериод (2002-2008 г.) съществува отрицателна зависимост между безработица и инфляция. През 2002-2004 г. равнището на безработица се повишава с 0,3 процентни пункта, а инфляцията намалява с 0,2 процентни пункта, за 2005-2008 г. безработицата се понижава с 2 процентни пункта, а инфляцията нараства с 1,4 процентни пункта, а през 2004-2007 г. се наблюдава съществено спадане на безработицата с 2,1 процентни пункта (от 9,3% през 2004 г. до 7,2% през 2007 г.) и незначително покачване на инфляцията с 0,1 процентни пункта (съответно от 2,3 до 2,4%). Коефициентът на корелация, изразяващ зависимостта между безработица и инфляция за 2002-2008 г., е -0,648, което показва силна отрицателна зависимост между тези променливи. Периодът 2002 - 2007 г. се характеризира с ускорен икономически растеж на икономиките на страните-членки на ЕС. Темпът на прираст на реалния БВП нараства от 1,3% в началото до 3,2% в края на този период. През 2008 г. обаче се проявява негативният ефект от световната икономическа криза, който е свързан с голям спад в производството - темпът на прираст на реалния БВП е близо до нулата (0,4%). Ефектът от спада на производството през 2008 г. се отразява върху безработицата и инфляцията с единогодишен лаг. През 2009 г. се отчита значително увеличаване на безработицата спрямо предходната година (с 2 процентни пункта) и съществено намаление на инфляцията (с 2,7 процентни пункта).

През третия подпериод (2009-2011 г.) в най-голяма степен се проявяват отрицателните ефекти, предизвикани от световната икономическа криза. През 2009 г. темпът на прираст на реалния БВП за ЕС-28 има най-ниска, отрицателна стойност -4,5%, а през следващите години стойностите се колебаят от 1,6 до 2%.⁵ През третия период се наблюдава тенденция към едновременно нарастване на безработицата и инфляцията. Безработицата се увеличава с 0,6 процентни пункта (от 9% през 2009 г. до 9,6% през 2011 г.), а инфляцията - с 2,1 процентни пункта (съответно от 1 до 3,1%). Коефициентът на корелация, изразяващ зависимостта между безработица и инфляция, за периода 2009-2011 г. е 0,879, което показва много силна положителна зависимост между тези променливи.

През четвъртия подпериод (2012-2013 г.) е налице отрицателна зависимост между безработица и инфляция. Безработицата нараства с 0,4 процентни пункта (от 10,4% през 2012 г. до 10,8% през 2013 г.), а инфляцията намалява с

⁵ За българската икономика тези резултати са съответно -5,5 и 0,4 - 1,8%. Следователно отрицателният ефект от световната икономическа криза се проявява в по-силно върху българската икономика в сравнение с ЕС-28.

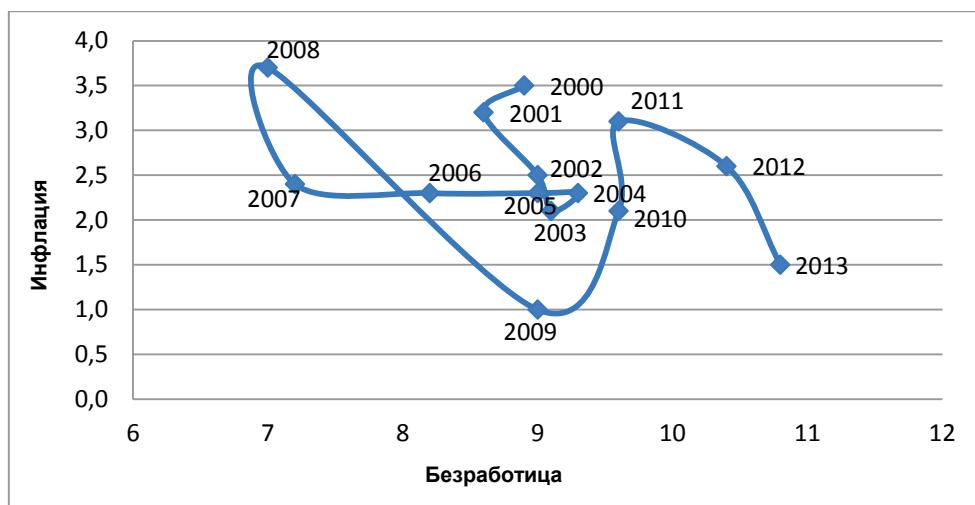
Изследване на зависимостта между равницето на безработица и равницето на инфлация в България

1,1 процентни пункта (съответно от 2,6 до 1,5%). През този период темпът на прираст на реалния БВП се колебае около 0%.

От фиг. 4 и. 5 се вижда, че най-ниското равнище на безработица съответства на най-високото равнище на инфляция за периода и обратно - най-високото равнище на безработица съответства на едно от най-ниските нива на инфляция. Действително през 2008 г. безработицата в ЕС-28 достига най-ниско равнище (7%), а инфляцията - най-високо е (3,7%). През 2013 г. безработицата е най-висока (10,8%), а инфляцията - една от най-ниските за периода (1,5%) (пониско е само равницето й през 2009 г.- 1%).

Фигура 5

Динамика на равницето на безработица и инфляция в ЕС-28 за периода 2000-2013 г.

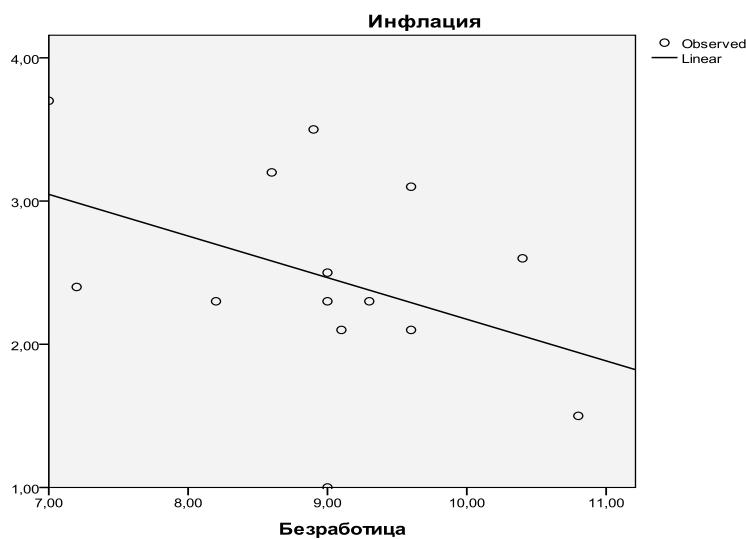

Съгласно получените резултати за ЕС-28 през периода на оживление и ускорен икономически растеж (2002 – 2008 г.) и през този на нулев растеж (2012 – 2014 г.) се наблюдава отрицателна зависимост между безработица и инфляция. През останалите периоди (на икономически спад 2000 – 2001 г. и на световна икономическа криза 2009 – 2011 г.) е налице положителна зависимост между двете променливи.

За да бъде избран най-подходящият модел, чрез който може да се опише зависимостта между безработица и инфляция в ЕС-28, е направена оценка на различните модели чрез статистическия софтуерен пакет SPSS. Получените резултати показват, че най-голяма е стойността на коефициента на детерминация при инверсния (0,173) и логаритмичния модел (0,172), а при линейния модел тя е 0,170. Трите разглеждани модела не са адекватни, тъй като $Sig.>\alpha=0,05$. Понеже разликата между стойностите на коефициента на

дeterminация за линейния и останалите два модела е по-малка от 0,1, то като най-адекватен е избран линейният модел.

Фигура 6
Линеен модел на зависимост между безработица и инфлация в ЕС-28
(годишни данни)

Таблица 2
Получени резултати от извършения регресионния анализ с помощта на SPSS
за променливите безработица и инфлация (ЕС-28, годишни данни)

Модел	Коефициент на корелация (R)	Коефициент на детерминация (R Square)	Коригиран коефициент на детерминация	Стандартна грешка
1	,412 ^a	,170	,101	,69522

а. Прогностични параметри: (константа), безработица

ANOVA^b

Модел	Квадратична сума	df	Средна квадратична стойност	Коефициент на Фишър (F)	Значимост (Sig.)
1 Регресия	1,189	1	1,189	2,459	,143 ^a
Необяснена част	5,800	12	,483		
Общо	6,989	13			

а. Прогностични параметри: (константа), безработица

б. Зависима променлива: инфлация

Коефициенти^a

Модел	Нестандартизирани коефициенти		Коефициент на Стюдънт (t)	Значимост (Sig.)
	B	Стандартна грешка		
1 (Константа)	5,082	1,675	3,034	,010
Безработица	-,291	,185	-,412	,143

а. Зависима променлива: инфлация

Изследване на зависимостта между равнището на безработица и равнището на инфлация в България

От данните в табл. 2 се вижда, че моделът не е адекватен, а регресионният коефициент пред променливата безработица не е статистически значим ($Sig.>\alpha=0,05$). Съгласно получените резултати зависимостта между инфлацията (π) и безработицата (U) в ЕС-28 за периода 2000 - 2013 г. се описва чрез следното регресионно уравнение:

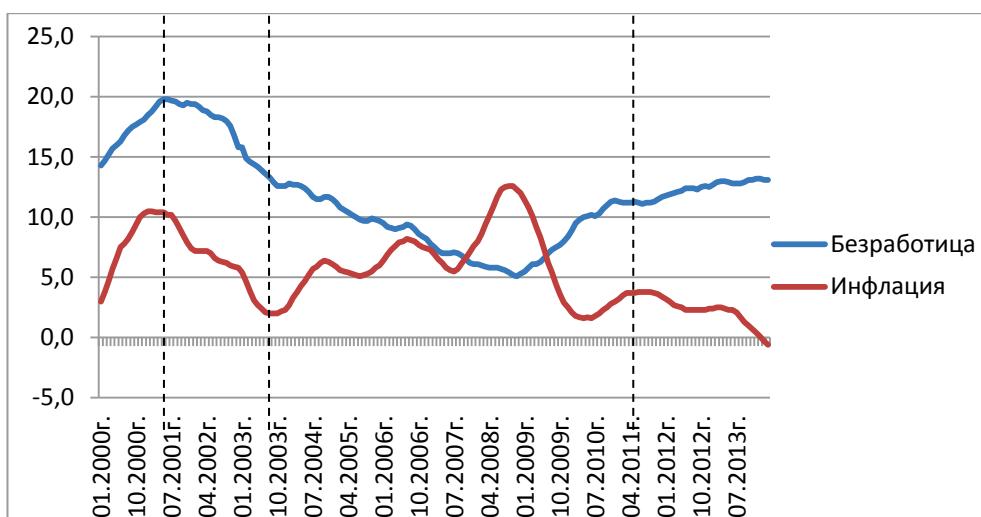
$$\pi = 5,082 - 0,291 \cdot U + \varepsilon_t.$$

Месечни данни

В хода на изследването е разгледана зависимостта между безработица и инфляция (12-месечен среден темп на изменение), като са използвани месечните данни за България за периода 2000M01 - 2014M03.

Фигура 7

Съпоставка между равнището на безработица* и инфляция (12-месечен среден темп на изменение)** в България за периода 2000M01 - 2014M03

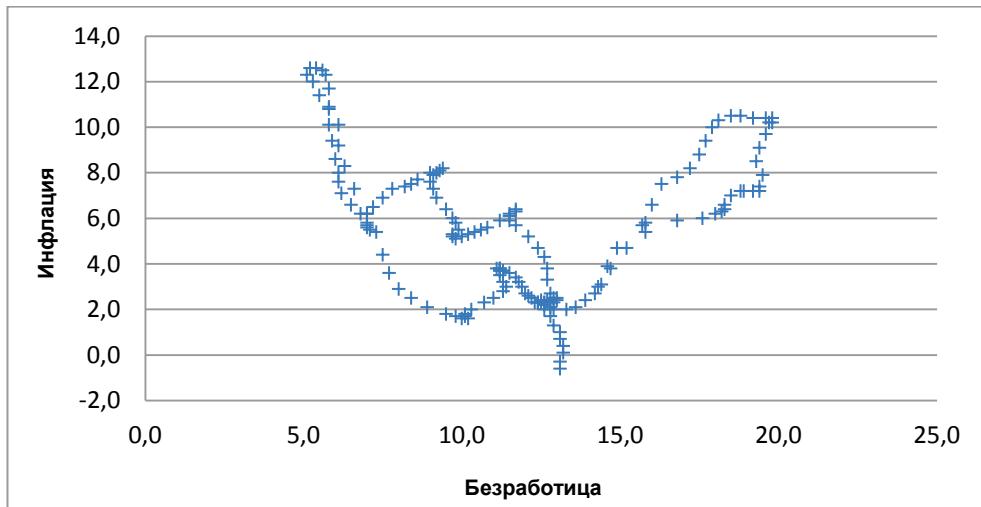
* Eurostat. Unemployment rate by sex and age groups - monthly average, %, Seasonally adjusted data, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>; ** HICP (2005 = 100) - monthly data (12-month average rate of change), Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>

Разглежданият период м. 01.2000 – 03.2014 г. отново е разделен на четири подпериода. За всеки от тях е изчислен коефициентът на корелация, изразяващ зависимостта между безработица и инфляция. През първия период (м. 01.2000-05.2001 г.) той е 0,959, което показва много силна положителна зависимост между двете променливи. Налице е едновременно нарастване на безработицата и инфляцията. През втория период (м. 06.2001-08.2003 г.) коефициентът на корелация е 0,942, което отново показва много силна положителна зависимост

между двете променливи. Наблюдава се тенденция към едновременно намаление на безработицата и инфляцията. През третия период (м. 09.2003-11.2008 г.) коефициентът на корелация е $-0,797$, което показва много силна отрицателна зависимост между двете променливи. В началото на периода безработицата намалява, а инфляцията нараства, след което се наблюдава обратната тенденция (безработицата се увеличава, а инфляцията се понижава). През четвъртия период (м. 12.2008-03.2014 г.) коефициентът на корелация е $-0,818$, което отново показва много силна отрицателна зависимост между двета показателя. През този период е налице нарастване на безработицата и намаляване на инфляцията (с известни колебания).

Фигура 8

Динамика на равнището на безработица и инфляция в България за периода 2000M01 - 2014M03

За изследвания период безработицата в България достига най-високо равнище през м. 05 и 06. 2001 г. (19,9%), а най-ниското - през м. 11. 2008 г. (5,2%). Инфляцията у нас достига най-високо равнище през м. 09 и 10 2008 г. (12,6%), а най-ниското - през м. 03.2014 г. $-0,6\%$. От фиг. 7 се вижда, че за периода м. 06.2001 - м. 11.2008 г. съществува тенденция към намаление на безработицата. От м. 08.2007 г. инфляцията започва бързо да нараства и през м. 09 и 10.2008 г. достига максималната си стойност за периода - 12,6%. Един от основните фактори за бързото покачване на инфляцията за периода м. 08.2007 - м. 10.2008 г. е значителното понижение на равнището на безработица за този период. През м. 08.2007 г. нормата на безработица е 6,9%, а през м. 10.2008 г. достига 5,3%. Може да се приеме, че една от причините за повишаването на инфляцията за периода м. 08.2007 - м. 10.2008 г. е спадането на безработицата под равно-

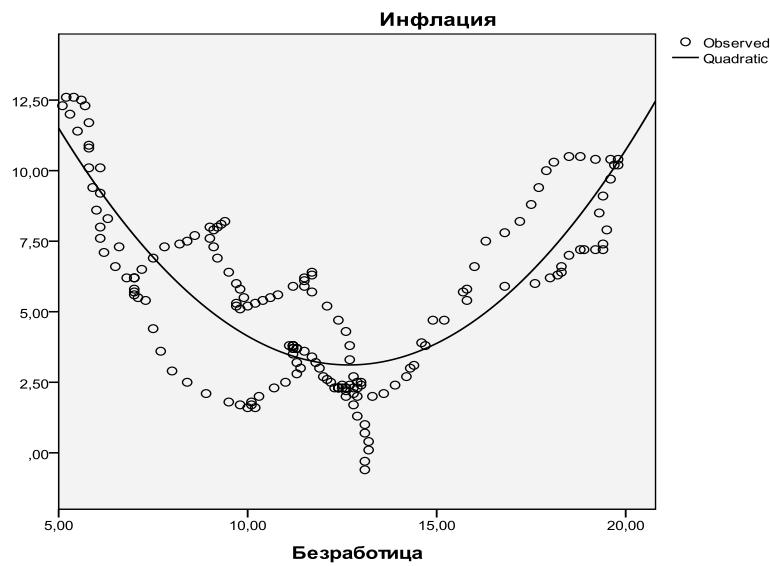
Изследване на зависимостта между равнището на безработица и равнището на инфлация в България

весното й равнище (NAIRU). Това означава, че NAIRU в България за изследвания период се колебае около и над 6%. Тъй като динамиката на равновесното (естествено) равнище на безработица до голяма степен зависи от промените на структурната безработица, то би могло да се предположи, че икономическата и финансовата криза от 2008 г. е довела до покачване на стойностите на тези показатели.⁶

В изследването е направена и оценка на различните модели, чрез които може да се опише зависимостта между безработица и инфлация в нашата страна. Съгласно получените резултати най-голяма е стойността на коефициента на детерминация при квадратичния (0,691) и кубичния модел (0,692). (Двета модела са адекватни, понеже $Sig.<\alpha=0,05$.) Стойността на коефициента при линейния модел е 0,004. (Този модел не е адекватен, понеже $Sig.>\alpha=0,05$.) Тъй като разликата между квадратичния и кубичния модел по отношение на обяснятелната част е минимална (0,001), то като най-адекватен е избран квадратичният модел.

Фигура 9

Квадратичен модел на зависимост между безработица и инфлация
(България, месечни данни)

⁶ При изследването на икономистите на 20 развити страни Ball (2009) достига до извода, че рецесите имат общ отрицателен ефект върху потенциала на пазара на труда в дългосрочен план и водят до увеличаване на естественото равнище на безработица (това е в противоречие с допусканията на някои теоретици, че естествената норма на безработица не се влияе от фазите на икономическия цикъл).

Таблица 3

Получени резултати от извършения регресионния анализ с помощта на SPSS за променливите безработица и инфляция за България (месечни данни)

Коефициент на корелация (R)	Коефициент на детерминация (R Square)	Коригиран коефициент на детерминация	Стандартна грешка
,831	,691	,687	1,725

Независимата променлива е безработица.

ANOVA

	Квадратична сума	df	Средна квадратична стойност	Коефициент на Фишър (F)	Значимост (Sig.)
Регресия	1115,446	2	557,723	187,497	,000
Необяснена част	499,726	168	2,975		
Общо	1615,172	170			

Коефициенти

	Нестандартизирани коефициенти		Стандартизирани коефициенти	Коефициент на Стюдънт (t)	Значимост (Sig.)
	B	Стандартна грешка	Beta		
Безработица	-3,607	,187	-4,720	-19,274	,000
Безработица ** 2 (Константа)	,142 25,983	,007 1,108	4,728	19,304 23,456	,000 ,000

От данните в табл. 3 се вижда, че моделът е адекватен, а регресионните коефициенти са статистически значими ($Sig.<\alpha=0,05$). Коефициентът на детерминация показва, че 69,1% от общата вариация на резултативния признак се обясняват с движението на фактора. Следователно зависимостта между инфляцията (π) и безработицата (U) в България за периода 2000M01-2014M03 се описва чрез следното регресионно уравнение:

$$\pi = 25,983 - 3,607 \cdot U + 0,142 \cdot U^2 + \varepsilon_t.$$

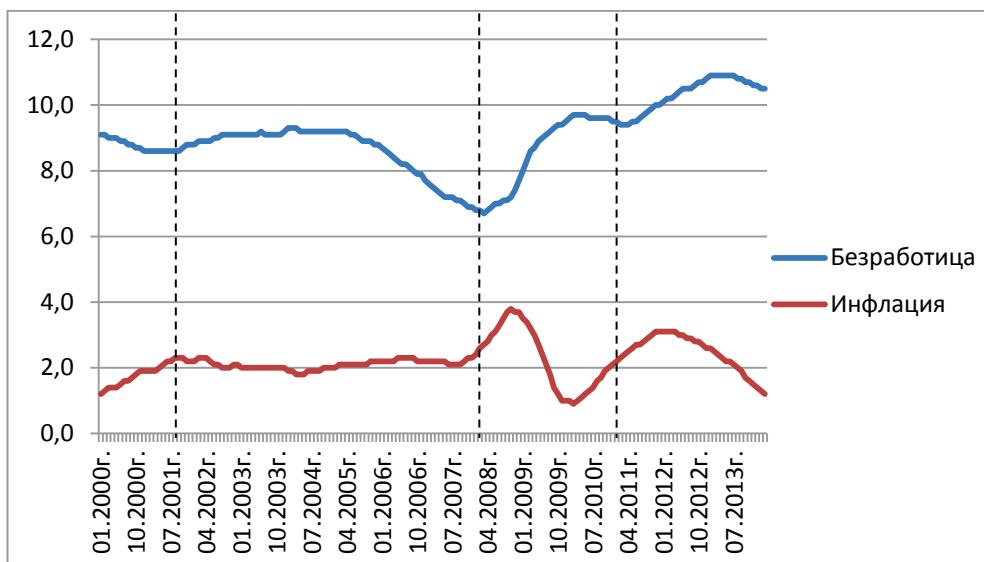
Равнището на безработица в страната през м. 03.2014 г. е 13,1%. Тълкуването на коефициентите на регресионното уравнение показва, че при намаление на нормата на безработица U с 1 процентен пункт - от 13,1 до 12,1%, равнището на инфляция π нараства незначително - с 0,029 процентни пункта (от 3,100 до 3,129%). При понижение на безработицата от 12,1 до 11,1% повишението на инфляцията е по-голямо - с 0,313 процентни пункта (от 3,129 до 3,441%), а при спадане на безработицата от 13,1 до 9,1%, инфляцията се увеличава с 1,818 процентни пункта (от 3,100 до 4,918%). Съгласно получената формула, когато равнището на безработица е около или под 6%, инфляцията нараства съществено (достига стойности над 9,5%), което потвърждава извода, че равновесното равнище на безработицата (NAIRU) в България за периода е около 6% (вж. фиг. 9).

По-нататък е изследвана зависимостта между безработица и инфляция, като са използвани месечните данни за ЕС-28 за периода 2000M01 - 2014M03.

Изследване на зависимостта между равницето на безработица и равницето на инфлация в България

Фигура 10

Съпоставка между равницето на безработица и инфлация (12-месечен среден темп на изменение)* в ЕС-28 за периода 2000M01 - 2014M03

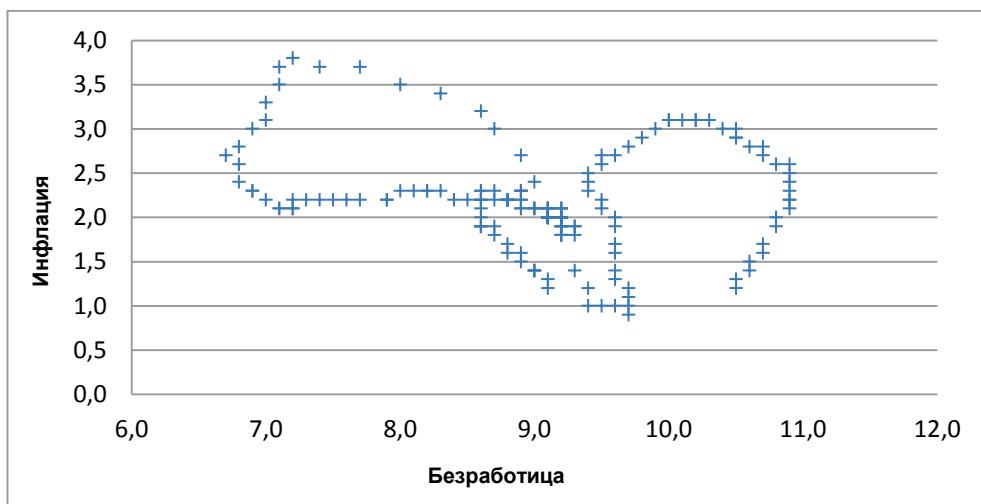

* За периода 2000M01-2000M11 данните са оценъчни; за периода 2000M01-2011M11 дефиницията е различна (вж. HICP (2005 = 100) - monthly data (12-month average rate of change), Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>).

Разглежданият период м. 01.2000 – 03.2014 г. отново е разделен на четири подпериода. За всеки от тях е изчислен коефициентът на корелация, изразяващ зависимостта между безработица и инфлация. През първия период (м. 01.2000 - 09.2001 г.) коефициентът е -0,932, което показва много силна отрицателна зависимост между двете променливи. Налице е намаляване на безработицата и нарастване на инфлацията. През втория период (м. 10.2001 - 03.2008 г.) коефициентът на корелация е -0,666, което отново говори за силна отрицателна зависимост между безработица и инфлация. Наблюдава се тенденция към понижаване на безработицата и повишаване на инфлацията. През третия период (м. 04.2008 - 04.2011 г.) този коефициент е -0,832, т.е. има много силна отрицателна зависимост между двете променливи. Тенденцията е към нарастване на безработицата и спадане на инфлацията (с известни колебания). През четвъртия период (м. 05.2011 - 03.2014 г.) коефициентът на корелация е -0,44, което показва умерена отрицателна зависимост между двете променливи. Налице е увеличаване на безработицата и намаляване на инфлацията (с известни колебания).

Фигура 11

Динамика на равнището на безработица и инфляция в ЕС-28 за периода 2000M01 - 2014M03

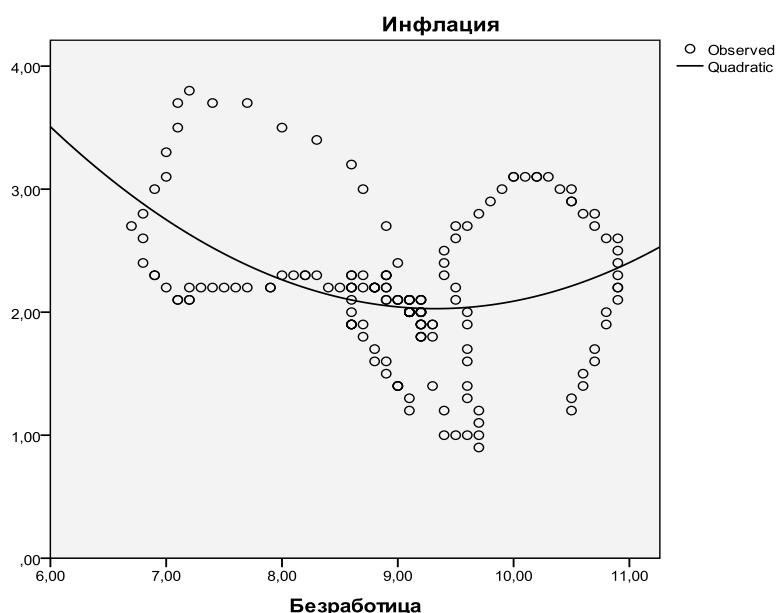

За изследвания период безработицата в ЕС-28 достига най-високо равнище през м. 01 - 07. 2013 г. (10,9%), а най-ниското - през м. 03.2008 г. (6,7%). Инфляцията е най-голяма през м. 10. 2008 г. (3,8%), а най- малка през м. 02.2010 г. (0,9%). От фиг. 11 се вижда, че за периода м. 04.2004 - 03.2008 г. съществува тенденция към намаление на равнището на безработица. През м. 03.2008 г. тя достига най-ниското си равнище (6,7%). От м. 10.2007 г. инфляцията в ЕС-28 започва бързо да нараства и през м. 10.2008 г. достига максималната си стойност за периода (3,8%). Един от основните фактори за бързото покачване на инфляцията за периода м. 10.2007 - 10.2008 г. е значителното понижаване на равнището на безработица, а причина за повишаването на инфляцията е спадането на безработицата под равновесното ѝ равнище (NAIRU), като този ефект се проявява с около 7 месеца лаг (закъснение). Това означава, че равновесното равнище на безработица в ЕС-28 се колебае около 7%.

По-нататък в изследването е направена оценка на различните модели, чрез които може да се опише зависимостта между безработица и инфляция в ЕС-28. Съгласно получените резултати най-голяма е стойността на коефициента на детерминация при квадратичния (0,163) и кубичния модел (0,165), а стойността му при линейния модел е 0,050. (Трите модела са адекватни, понеже $Sig.<\alpha=0,05$.) Тъй като разликата между квадратичния и кубичния модел по отношение на обяснителната част е минимална (0,002), то като най-адекватен отново е избран квадратичният модел (вж. фиг. 12).

Изследване на зависимостта между равнището на безработица и равнището на инфлация в България

Фигура 12
Квадратичен модел на зависимост между безработица и инфлация в ЕС-28
(месечни данни)

Таблица 4

Получени резултати от извършения регресионния анализ с помощта на SPSS за променливите безработица и инфлация (ЕС-28, месечни данни)

Коефициент на корелация (R)	Коефициент на детерминация (R Square)	Коригиран коефициент на детерминация	Стандартна грешка
,403	,163	,153	,527

Независимата променлива е Безработица.

ANOVA

	Квадратична сума	df	Средна квадратична стойност	Коефициент на Фишър (F)	Значимост (Sig.)
Регресия	9,041	2	4,520	16,306	,000
Необяснена част	46,573	168	,277		
Общо	55,613	170			

Коефициенти

	Нестандартизирани коефициенти		Стандартизиирани коефициенти	Коефициент на Стюдънт (t)	Значимост (Sig.)
	B	Стандартна грешка			
Безработица	-2,493	,501	-4,536	-4,979	,000
Безработица** 2 (Константа)	,134	,028	4,325	4,748	,000
	13,653	2,210		6,178	,000

От данните в табл. 4 се вижда, че регресионните коефициенти са статистически значими ($Sig.<\alpha=0,05$). Въпреки, че относителният дял на обяснената част от общата вариация на резултативния признак е само 16,3% (коефициентът на детерминация е равен на 0,163) и отстъпва по размер на необяснената част, моделът е статистически значим. За дисперсното отношение се получава сравнително висока стойност - 16,306 (вдясно от нея се намира 0,000 от разпределението на Фишер със съответните степени на свобода) и доказва статистическика значимост на модела (Чолаков, 2007). Следователно зависимостта между инфляцията (π) и безработицата (U) в България за периода 2000M01-2014M03 се описва чрез следното регресионно уравнение:

$$\pi = 13,653 - 2,493 \cdot U + 0,134 \cdot U^2 + \varepsilon_t.$$

Равнището на безработица в ЕС-28 през м. 03.2014г. е 10,5%. Тълкуването на коефициентите на регресионното уравнение показва, че при намаление на нормата на безработицата U от 10,5 до 9,5% равнището на инфляция π също се понижава с 0,187 процентни пункта (от 2,250 до 2,063%). При спадане на безработицата от 9,5 до 8,5% инфляцията нараства незначително - с 0,081 процентни пункта (от 2,063 до 2,144%). При намаление на безработицата от 10,5 до 7,5%, инфляцията π се увеличава с 0,243 процентни пункта (от 2,250 до 2,493%). Съгласно получената формула, когато равнището на безработица е около или под 7%, инфляцията бързо нараства (достига стойности над 2,8%), което потвърждава извода, че равновесното равнище на безработицата (NAIRU) в ЕС-28 за периода е около 7% (вж. фиг. 12).

*

В заключение може да се отбележи, че съгласно получените резултати от изследването между равницата на безработица и на инфляция в България няма строга и еднозначна зависимост. Тя се проявява по различен начин през отделните фази на икономическия цикъл. Положителна зависимост между безработица и инфляция в българската икономика се наблюдава през периода на оживление и ускорен растеж (2002-2004 г.), а в икономиката на ЕС-28 - по времето на икономически спад (2000-2001 г.) и на значителен спад, предизвикан от световната икономическа криза (2009-2011 г.). Отрицателна зависимост между двете променливи в българската икономика се отчита през периодите на икономически спад (2000-2001 г.), на стабилен растеж (2004-2008 г.) и на значителен спад (2009-2013 г.), а в икономиката на ЕС-28 - през периода на оживление и ускорен икономически растеж (2002-2008 г.) и на нулев растеж (2012-2014 г.).

През изследвания период равновесното равнище на безработица в България (около 6%) е малко по-ниско, отколкото в ЕС-28 (около 7%). Зависимостта между безработица и инфляция има статистически характер и като такава тя е нестабилна и варира съществено с течение на времето и през различните фази на икономическия цикъл. Връзката между двета показателя може да бъде по-

Изследване на зависимостта между равнището на безработица и равнището на инфлация в България

лезно средство за прогнозиране, но при условие, че се отчита съществуващата нестабилност. При разработването и прилагането на макроикономически политики (активни и пасивни политики на пазара на труда, антиинфлационни политики) трябва да се отчитат сложните и нееднозначни връзки и зависимости, които съществуват между двете основни икономически „злини” - безработица и инфлация.

Използвана литература:

- Мишел, Г., В. Гоев* (2010). Статистически анализ на времеви редове. С.: „Авангард прима”.
- Савов, С., К. Миркович, А. Казаков, Л. Йотова, Р. Гечев, Р., С. Статев, С. Ракарова, Т. Атанасов* (1998). Икономикс. С.: „Тракия-М”.
- Франци, В.* (1996). Пазарът на труда. С.: Изд. „Алтенбург”.
- Цанов, В., Г. Шопов, И. Белева, Й. Христосков, П. Луканова.* (2012). Пазарът на труда и социалната защита в икономическото развитие на България (1990-2011). С.: АИ „Проф. Марин Дринов”.
- Чолаков, Н.* (2007). Трудова и социална статистика. С.: УИ „Стопанство”.
- Агенция по заетостта. Статистика и анализи. Годишни обзори, <http://www.az.government.bg>
- Ball, L.* (2009). Hysteresis in Unemployment: Old and New Evidence. NBER Working Paper N 14818. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Carlin, W. and D. Soskice* (1990). Macroeconomics and the Wage Bargain. Oxford University Press.
- Layard R., S. Nickell, and R. Jackman* (1991, 2005). Unemployment: Macroeconomic Performance and the Labour Market. Oxford University Press.
- Stock, L. und K. Vogler-Ludwig* (2010). NAIRU and Okun’s Law – The Macro-Economy in a Nutshell? Final report, Thematic Paper for the European Commission Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (written as part of the European Employment Observatory), <http://www.economix.org/ERC%20-%20Nairu%20and%20Okun%20-%20Final%20Report.pdf>.
- Eurostat. HICP (2005 = 100) - annual data (average index and rate of change), <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> (16.05.2014).
- Eurostat. HICP (2005 = 100) - monthly data (12-month average rate of change), <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> (16.05.2014).
- Eurostat. Real GDP growth rate - volume - Percentage change on previous year, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> (16.05.2014).
- Eurostat. Unemployment rate, by sex (age 15-74), <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, (16.05.2014).
- Eurostat. Unemployment rate by sex and age groups - monthly average, %, Seasonally adjusted data, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> (16.05.2014).

16.VI.2014 г.

Milen Velev, PhD

A RESEARCH ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE UNEMPLOYMENT RATE AND THE INFLATION RATE IN BULGARIA

This study examined the causal and quantitative relationships between the unemployment rate and the inflation rate in Bulgaria. The statistical analysis studied the relationship between the two economic variables using monthly and annual data. A comparison has been made of the results obtained for Bulgaria and European Union (28 countries). An assessment of the equilibrium level of unemployment (NAIRU¹) for the period 2000-2013 (annual data) and January 2000 – March 2014 (monthly data) has been performed.

JEL: E24; E31

Knowledge of the cause-and-effect relationships and quantity dependences between the rates of inflation and unemployment is of great importance for every macroeconomic policy. The currently dominating policy in most countries contains the use of unemployment as an instrument to control inflation, and vice versa – a decrease in inflation is usually associated with an increase in unemployment.

Theoretical framework

The macroeconomic analysis proves that there is a definite relation between the rates of unemployment and inflation (Savov, Mirkovich, Kazakov, Yotova, Gechev, Statev, Rakarova, Atanasov, 1998). The negative relationship between them is graphically represented by the Short-Run Philips Curve whose theoretical grounding is based on the following lines of reasoning (Carlin, Soskice, 1990; Layard, Nickell, Jackman, 1991, 2005; Franz, 1996; Stock, Vogler-Ludwig, 2010): Workers and employees aspire to higher real wages, while employers' decisions about the prices of the goods and services offered depend on labour costs per unit of production. The achievement of equilibrium depends on the balance between the level of prices of the goods and services produced and the claims for the size of wages. Wages are determined by the anticipated prices, with the increase being higher if unemployment rate is lower, and vice versa. The rate of growth of real wages is determined by the formula

$$\Delta(w-p^e)=\alpha_0 - \alpha_1 U,$$

where: w and p^e are the logarithms of wages and anticipated prices, respectively;

Δ - is the change compared to a preceding period²;

U – is the unemployment rate;

α_0 and α_1 – are parameters (the point where the graph and the y-axis intersect and the slope of the linear-logarithmic function, respectively).

---

¹ Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment.

² In fact, $\Delta \ln x$ is the rate of growth of the quantity x because $\Delta \ln x \sim \Delta x/x$.

Similar reasoning can be applied to price-setting:

$$(1) \Delta(p-w^e) = \beta_0 - \beta_1 U,$$

where w^e is the logarithm of the wages anticipated by the employers.

If the distribution claims have been agreed, i.e. the current prices and wages are equal to the levels anticipated ($\Delta p = \Delta p^e$ and $\Delta w = \Delta w^e$), then from the above formulas we obtain

$$(2) U^* = \frac{\alpha_0 + \beta_0}{\alpha_1 + \beta_1},$$

where U^* is the equilibrium unemployment rate (NAIRU - non-accelerating inflation rate of unemployment).

The influence of the supply shocks (for example, raw material price increases or a productivity slowdown) can result in a rise in the NAIRU. This can be expressed by a modification of equation (1) (Franz, 1996):

$$\Delta(p-w^e) = \beta_0 - \beta_1 U + \gamma \cdot \Delta z,$$

where: z is the vector of the other factors influencing the level of prices;³

γ – the vector of the parameters.

In this case the following formula for the equilibrium unemployment rate (NAIRU) is obtained:

$$U^* = \frac{\alpha_0 + \beta_0 + \gamma \cdot \Delta z}{\alpha_1 + \beta_1}.$$

If the current values of prices and wages do not coincide with the anticipated values, then what is obtained for the unemployment rate is:

$$(3) U = \frac{\alpha_0 + \beta_0 - \Delta(p-p^e) - \Delta(w-w^e)}{\alpha_1 + \beta_1} = U^* - \frac{\Delta(p-p^e) + \Delta(w-w^e)}{\alpha_1 + \beta_1}$$

If we assume that the differences between the anticipated and current prices and wages are equal (i.e. $\Delta(p-p^e) = \Delta(w-w^e)$), then according to formula (3) we will have:

$$(4) U - U^* = -\frac{1}{\theta_1} \Delta(p - p^e),$$

where $\theta_1 = (\alpha_1 + \beta_1)/2$.

Formula (4) can also be written in the following way:

$$\pi - \pi^e = -\theta_1 (U - U^*),$$

where π is inflation, and π^e – expected inflation. The formula thus obtained expresses the negative relationship between unanticipated inflation and cyclical unemployment. The advantage of this way of deriving Philips curve is that unemployment and inflation are regarded as the twin economic ‘evils’ (Franz, 1996). The quantity

³ The logarithms of the variables participate in the vector.

NAIRU shows to what extent at $U > U^*$ unemployment can be restrained through the macroeconomic policies carried out, without this resulting in an increase in the inflation rate. If the current unemployment rate reaches NAIRU, i. e. $U = U^*$, other economic measures, aimed at the factors determining NAIRU - U^* , should be undertaken. It follows from formula (2) that U^* grows if the parameters α_0 and/or β_0 assume higher values, i.e. when employers and/or workers want to have increased participation in the social product distribution. The case of $U < U^*$ leads to growing rates of inflation. Since this situation is undesirable, restrictive measures should be taken for the equation $U = U^*$ to be achieved or for U^* to be decreased through the influence of factors determining U^* .

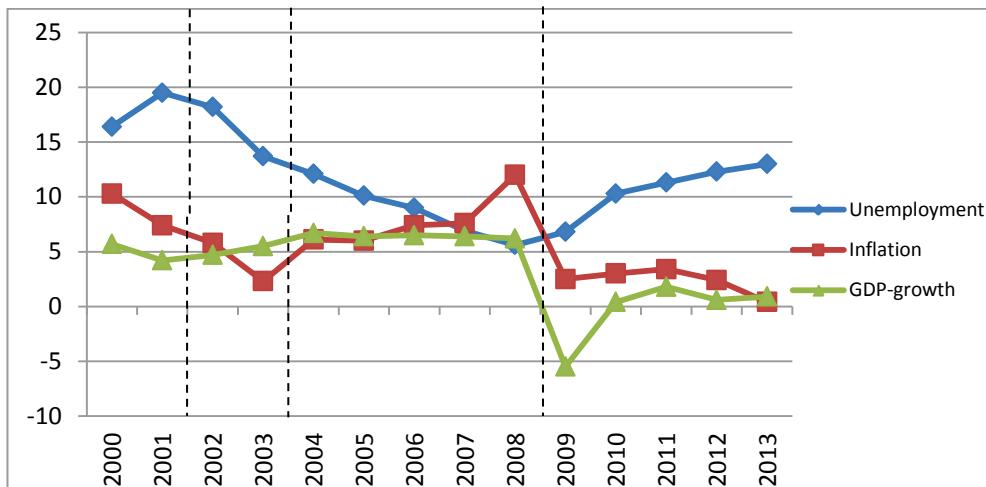
An investigation of the relationship between the rates of unemployment and inflation in Bulgaria and in the EU-28

Annual data

The annual data for the Bulgarian economy for the period between 2000 and 2013 have been used in the investigation (see Fig. 1). From the point of view of the interdependence between unemployment and inflation the period considered can be divided into four sub-periods (see Tsanov, Shopov, Beleva, Hristoskov, Lukanova, 2012, p. 10-11).

Figure 1

A comparison of the rates of unemployment*, inflation** and chain growth rate of the physical volume of the GDP (compared to the previous year)*** in Bulgaria for the period between 2000 and 2013.

* Eurostat. Unemployment rate, by gender (age 15-74); ** HICP (2005 = 100)- annual data (average index and rate of change), Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>; *** Eurostat. Real GDP growth rate - volume - Percentage change on previous year.

During the first period (2000-2001) there was a negative relationship between unemployment and inflation. Unemployment grew by 3.1 percentage points (from 16.4% in 2000 to 19.5% in 2001), and inflation fell by 2.9 percentage points (from 10.3% in 2000 to 7.4% in 2001). This period is characterized by a certain drop in the growth rate of the real GDP by 1.5 percentage points (from 5.7 to 4.2, respectively). The following factors had a favourable influence on the economic development of the country: the effects of discipline and stability exercised by the currency board, the acceleration of the structural reforms, the support of the international financial institutions – IMF and the World Bank (Tsanov, Shopov, Beleva, Hristoskov, Lukanova, 2012, p. 42-43). Simultaneously, the privatization and liquidation of a series of businesses and the restructuring of the energy sector led to a considerable increase in unemployment. The Kosovo War and the shutdown of the transport corridors in Europe had an unfavorable influence on the economy and on the labour market accordingly (see *ibid.*).

During the second period (2002-2003) a trend toward a simultaneous decrease in both unemployment and inflation was observed. The unemployment rate dropped by 4.5 percentage points (from 18.2% in 2002 to 13.7% in 2003), and inflation fell by 3.5 percentage points (from 5.8 to 2.3 respectively). During the period between 2002 and 2004 economy went through a phase of enlivenment and accelerated growth – the growth rate of the real GDP grew in 2003 versus 2002 and in 2004 versus 2003 by 0.8 and 1.2 percentage points, respectively. Among the main factors favouring the upward economic development were the restructuring of the energy sector, privatization of commercial banks, measures implemented to encourage small and medium-sized business, active policies designed and carried out on the labour market, etc. (Tsanov, Shopov, Beleva, Hristoskov, Lukanova, 2012, p. 51-52).

Steady economic growth was observed during the third period (2004-2008). The growth rate of the real GDP was between 6.2 and 6.7%. A negative relationship between unemployment and inflation was present. Unemployment decreased by 6.5 percentage points (from 12.1% in 2004 to 5.6% in 2008), and inflation rose (with certain fluctuations) by 5.9 percentage points (from 6.1 to 12%). The coefficient of correlation representing the relationship between the two variables for the period was – 0.837, which shows a very strong negative relationship between them. The main factors exerting a favourable influence on the economic development of the country at the time were: the accession of Bulgaria to the European Union as a full member; a series of institutional and normative changes related to the synchronization of the Bulgarian legislation with that of the EU; a considerable increase in direct foreign investment; the financial discipline and supportive actions of the international financial institutions. The investments put mainly into the construction sector and real estate and much less into the industrial sector may be recognized as an unfavourable moment (Tsanov, Shopov, Beleva, Hristoskov, Lukanova, 2012, p. 52-58). At the end of this period the economy began to ‘overheat’ and showed the first signs of crisis – shrinkage of production and product exports, tension in the banking system, the ‘bursting’ of the real estate bubble.

The world financial and economic crises affected the Bulgarian economy at the end of 2008. (Tsanov, Shopov, Beleva, Hristoskov, Lukanova, 2012, p. 89). In 2009 the growth rate of the real GDP had the lowest negative value – 5.5%, and during the years that followed the values varied from 0.4 до 1.8%. A considerable drop in the growth rate of the real GDP in 2009 led to a substantial decrease in inflation the very same year and to a great increase in unemployment, but in 2010. This shows the existence of a one-year lag (delay) with which the effects of the aggravated macroeconomic environment affected unemployment.

During the fourth period (2009-2013) there was again a negative relationship between unemployment and inflation, but the trends were of opposite sign, compared with the previous period. Unemployment grew by 6.2 percentage points (from 6.8% in 2009 up to 13% in 2013), and inflation decreased (with certain fluctuations) by 2.1 percentage points (from 2.5 to 0.4%, respectively). The dependence between the two variables in 2009-2013 was less pronounced. The correlation coefficient representing the relationship between them for the period considered was –0.411, which shows a moderate negative relationship. The main factors exerting an unfavourable influence on the economic development of the country during that period were: the shrunken domestic consumption and export; repeated cuts in investment; negative expectations of job losses and closure of production facilities; increased grey economy; unconvincing management decisions on finding ways out of the crisis; social tension. Inflation rose due to an increase in the prices of key commodities like oil and grain on the international markets (Tsanov, Shopov, Beleva, Hristoskov, Lukanova, 2012, p. 58-59).

During the period after 2008 the active policy on the labour market was implemented in the circumstances of an economic crisis, financial restrictions, social tension and political instability. The initiatives of the active policy on the labour market were financed by the state budget and the European Social Fund through the implementation of OP for Human Resources Development 2007-2013. For the period 2007-2013 the funds provided amounted to 1213 thousand EUR, with national co-financing measuring 684 thousand EUR. The active policy on the labour market was aimed at both the unemployed and employed persons, with the former getting engaged in training and employment programmes, and the latter – in training in new vocational skills and/or key competencies.⁴ Regarding the policies implemented on the labour market under the circumstances of an economic and financial crisis, the lack of clearly defined and consistent anti-crisis measures should be noted. The passive policies were targeted at providing income support to the unemployed but their effect was relatively modest and temporary due to the small amount and the short period of payment of unemployment compensations. With active policies the priority is given to the training, upskilling and retraining of the labour force but the effects of their implementation become evident in the long run. (Tsanov, Shopov, Beleva, Hristoskov, Lukanova, 2012, p. 68-69).

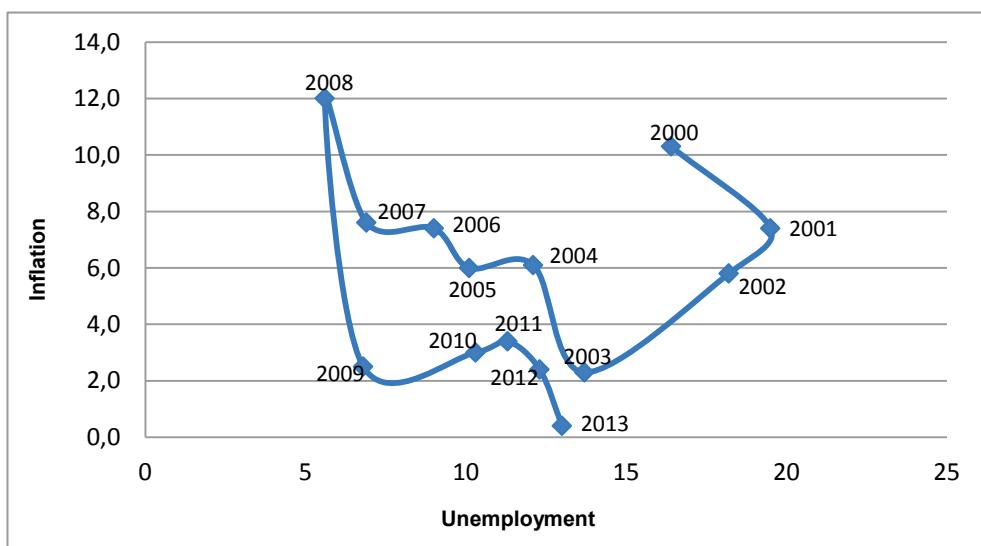
⁴ National Employment Agency. Statistics and analyses. Annual surveys, <http://www.az.government.bg/>.

A research on the relationship between the unemployment rate and the inflation rate in Bulgaria

As can be seen in Figures 1 and 2 in 2008 unemployment in Bulgaria reached its lowest value for the period considered (5.6%), and inflation – the highest (12%). Unemployment was the highest in 2001 (19.5%), and inflation was the lowest in 2013 (0.4%).

Figure 2

Dynamics of the unemployment and inflation rates in Bulgaria for the period between 2000 and 2013

According to the results obtained for the Bulgarian economy it was only during the period of enlivenment and accelerated growth (2002 - 2004) that a positive relationship between unemployment and inflation was observed. During the other periods the relationship was negative.

To select the most appropriate model that can be used to describe the relationship between unemployment and inflation in Bulgaria an assessment of the different models has been made by means of SPSS – a statistical software package. The probability of a type I error size of $\alpha=0.05$ has been accepted in the analyses. The different models were compared according to the value of the coefficient of determination (the explanatory part). According to the results obtained the highest values are of this coefficient for the quadratic (0.358) and the cubic (0.398) models. The value of the coefficient of determination for the linear model is 0.004. The three models considered are not adequate because $Sig.>\alpha=0.05$. Since the difference between the values of the coefficient of determination for the linear and the other two models is greater than 0.1, the cubic model has been selected as the most adequate one. (Mishev, Goev, 2010) (see Fig. 3).

Figure 3

A cubic model of the relationship between unemployment and inflation in Bulgaria (annual data)

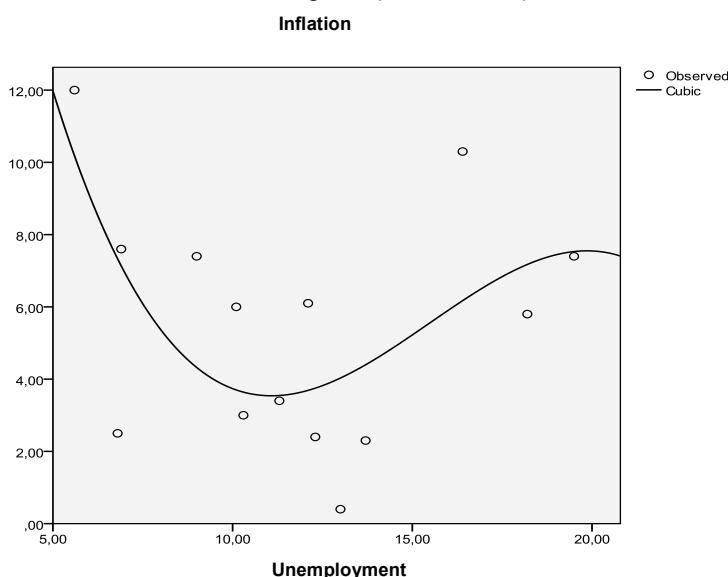

Table 1

Results obtained from the regression analysis performed with the help of SPSS for the variables *unemployment* and *inflation* (Bulgaria, annual data)

Model Summary

R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
,631	,398	,217	2,936

The independent variable is Unemployment.

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Regression	56,921	3	18,974	2,201	,151
Residual	86,208	10	8,621		
Total	143,129	13			

The independent variable is Unemployment.

Coefficients

	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
Unemployment	-7,825	6,300	-9,865	-1,242	,243
Unemployment ** 2	,550	,543	17,581	1,014	,335
Unemployment ** 3	-,012	,015	-7,903	-,816	,433
(Constant)	38,834	22,593		1,719	,116

A research on the relationship between the unemployment rate and the inflation rate in Bulgaria

As can be seen from the data in Table 1 the model is not adequate, the regression coefficients are not statistically significant ($Sig.>\alpha=0.05$). According to the results obtained the relationship between inflation (π) and unemployment (U) in Bulgaria for the period 2000 – 2013 is described by means of the following regression equation:

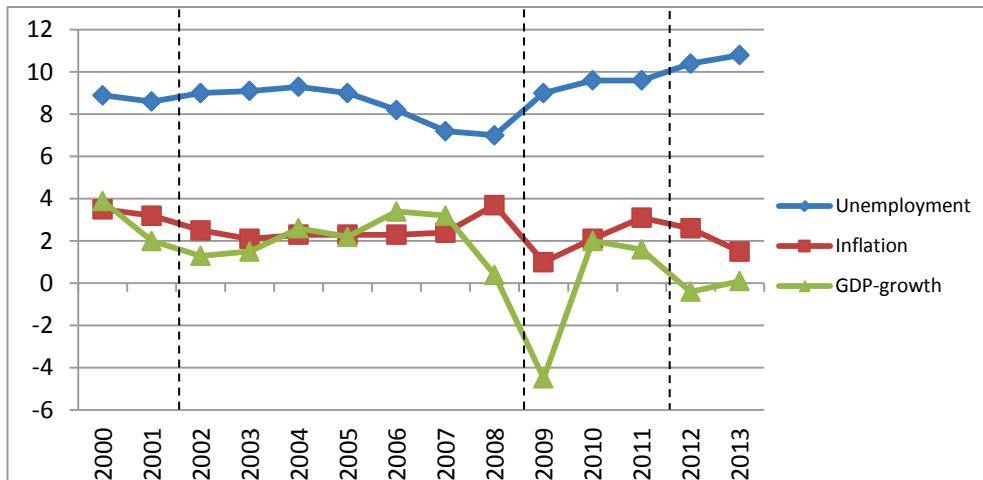
$$\pi = 38,834 - 7,825 \cdot U + 0,550 \cdot U^2 - 0,012 \cdot U^3 + \varepsilon_t,$$

where $t=1,2,3,\dots,14$ (number of years), ε -error.

In the course of the investigation the relationship between unemployment and inflation has been considered, using the annual data for the EU-28 for the given period.

Figure 4

A comparison of the rates of unemployment, inflation* and chain growth rate of the physical volume of the GDP (compared to the previous year) in the EU-28 for the period between 2000 and 2013.

* For the period 2000-2010 the definition is different, see HICP (2005 = 100) - annual data (average index and rate of change), Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.

The analyzed period is divided into four sub-periods:

During the first sub-period (2000-2001) a trend toward a simultaneous decrease in both unemployment and inflation was observed. Unemployment fell by 0.3 percentage points (from 8.9% in 2000 to 8.6% in 2001), and inflation - by 0.3 percentage points (from 3.5 to 3.2%, respectively). This period was characterized by a drop in the growth rate of the real GDP by 1.9 percentage points (from 3.9 in 2000 to 2 in 2001).

During the second sub-period (2002-2008) there was a negative relationship between unemployment and inflation. In 2002-2004 the unemployment rate increased

by 0.3 percentage points and inflation decreased by 0.2 percentage points. For 2005-2008 unemployment decreased by 2 percentage points and inflation rose by 1.4 percentage points. In 2004-2007 there was a considerable drop in unemployment by 2.1 percentage points (from 9.3% in 2004 to 7.2% in 2007) and a slight rise in inflation by 0.1 percentage points (from 2.3 to 2.4%, respectively). The coefficient of correlation representing the relationship between unemployment and inflation for 2002-2008, was -0.648, which shows a strong negative relationship between these variables. The period between 2002 and 2007 was characterized by accelerated economic growth of the economies of the member-states of the EU. The rate of growth of the real GDP grew from 1.3% at the beginning to 3.2% at the end of this period. However, the negative impact of the world economic crisis became visible in 2008. It was related to a huge drop in production - there was a near-zero rate of growth of the real GDP (0.4%). The impact of the drop in production in 2008 on unemployment and inflation resulted in a one-year lag. In 2009 a considerable rise in unemployment (by 2 percentage points) and a fall in inflation (by 2.7 percentage points) versus the previous year were reported.

During the third sub-period (2009-2011) the negative impacts, caused by the world economic crisis, became most obvious. In 2009 the growth rate of the real GDP for the EU-28 had the lowest negative value -4.5%, and during the years that followed the values fluctuated from 1.6 to 2%.⁵ During the third period a trend toward a simultaneous rise in unemployment and inflation was observed. Unemployment rose by 0.6 percentage points (from 9% in 2009 to 9.6% in 2011), and inflation - by 2.1 percentage points (from 1 to 3.1%, respectively). The coefficient of correlation representing the relationship between unemployment and inflation for the period 2009-2011 was 0.879, which shows a very strong positive relationship between these variables.

During the fourth sub-period (2012-2013) there was a negative relationship between unemployment and inflation. Unemployment increased by 0.4 percentage points (from 10.4% in 2012 to 10.8% in 2013), and inflation decreased by 1.1 percentage points (from 2.6 to 1.5%, respectively). During this period the growth rate of the GDP fluctuated around 0%.

Figures 4 and 5 show that the lowest rate of unemployment corresponded to the highest rate of inflation for the period and, vice versa - the highest rate of unemployment corresponded to one of the lowest rates of inflation. And in reality in 2008 unemployment in the EU-28 reached the lowest level (7%), and inflation - the highest (3.7%). In 2013 unemployment was the highest (10.8%), and the inflation rate was among the lowest for the period (1.5%) (the only lower rate was in 2009 - 1%).

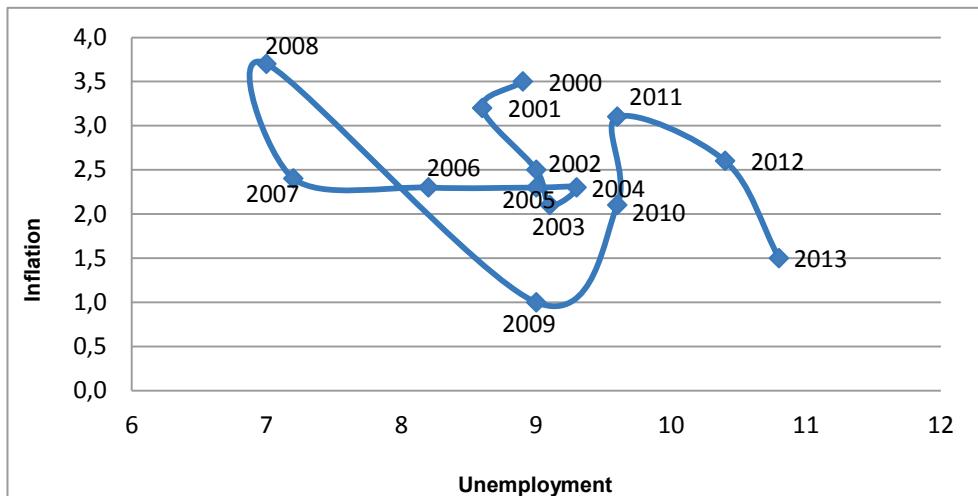
---

⁵ For the Bulgarian economy those results were -5, 5 and 0.4 - 1.8%, respectively. Therefore, the impact of the world economic crisis on Bulgaria's economy was stronger in comparison with that on the EU-28.

A research on the relationship between the unemployment rate and the inflation rate in Bulgaria

Figure 5

Dynamics of the unemployment and inflation rates in the EU-28 for the period between 2000 and 2013

According to the results obtained for the EU-28 during the period of enlivenment and accelerated growth (2002–2008) and during the period of zero growth (2012 – 2014) a negative relationship between unemployment and inflation was observed. During the other periods (of economic decline 2000–2001 and of the world economic crisis 2009–2011) the relationship between the two variables was positive.

To select the most appropriate model, that can be used to describe the relationship between unemployment and inflation in the EU-28, an assessment of the different models has been made by means of SPSS – a statistical software package. The results obtained show that the highest are the values of the coefficient of determination with the inverse (0.173) and logarithmic models (0.172), and with the linear model it is 0.170. The three models considered are not adequate because $Sig.>\alpha=0.05$. Since the difference between the values of the coefficient of determination for the linear and the other two models is smaller than 0.1, the linear model has been selected as the most adequate one.

As can be seen from the data in Table 2 the model is not adequate, and the regression coefficient before the variable *inflation* is not statistically significant ($Sig.>\alpha=0.05$). According to the results obtained the relationship between inflation (π) and unemployment (U) in the EU-28 for the period 2000 – 2013 is described by means of the following regression equation:

$$\pi = 5,082 - 0,291 \cdot U + \varepsilon_t.$$

Figure 6

A linear model of the relationship between unemployment and inflation in the EU-28 (annual data)

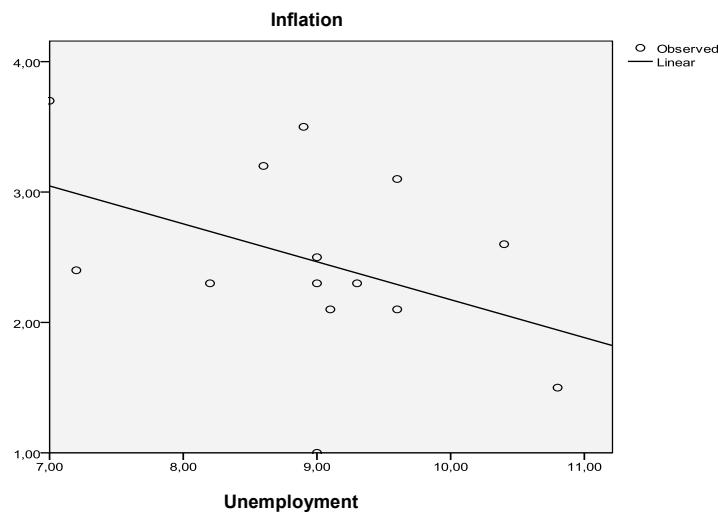

Table 2

Results obtained from the regression analysis performed with the help of SPSS for the variables unemployment and inflation (EU-28, annual data).

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,412 ^a	,170	,101	,69522

a. Predictors: (Constant), Unemployment

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1,189	1	1,189	2,459	,143 ^a
	Residual	5,800	12	,483		
	Total	6,989	13			

a. Predictors: (Constant), Unemployment

b. Dependent Variable: Inflation

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		t	Sig.
		B	Std. Error	Beta			
1	(Constant)	5,082	1,675			3,034	,010
	Unemployment	-,291	,185	-,412		-1,568	,143

a. Dependent Variable: Inflation

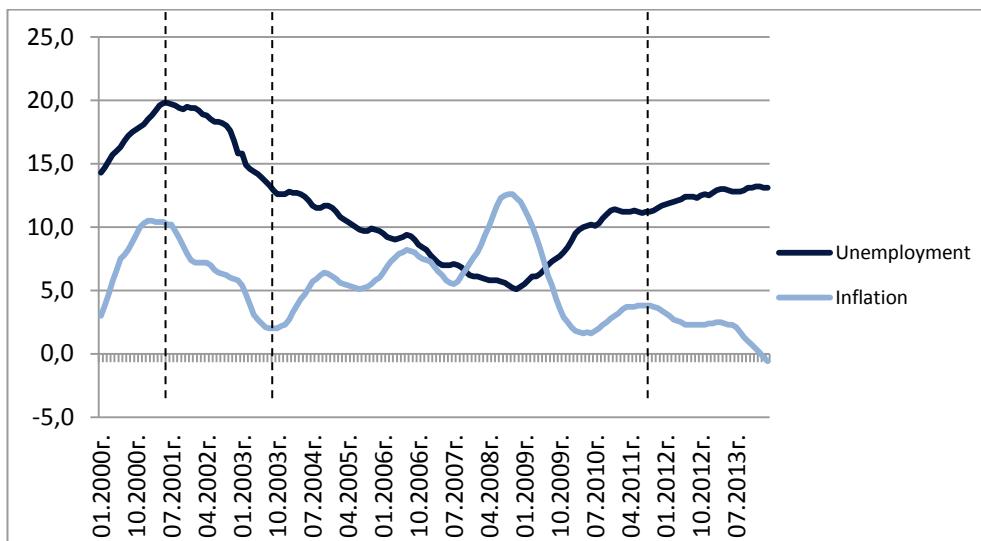
A research on the relationship between the unemployment rate and the inflation rate in Bulgaria

Monthly data

In the course of the investigation the relationship between unemployment and inflation has been considered (12-month average rate of change), with monthly data for Bulgaria for the period 2000M01- 2014M03 being used.

Figure 7

A comparison of the rates of unemployment* and inflation (12-month average rate of change)** in Bulgaria for the period between 2000M01- 2014M03

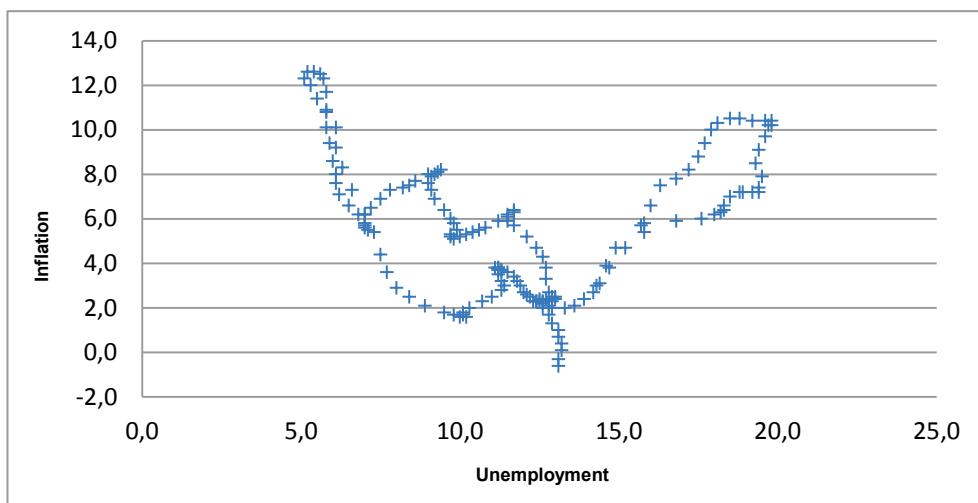

* Eurostat. Unemployment rate by gender and age groups - monthly average, %, Seasonally adjusted data, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>; ** HICP (2005 = 100) - monthly data (12-month average rate of change), Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>

The considered period 01/2000 – 03/2014 is again divided into four sub-periods. For each of them the coefficient of correlation representing the relationship between unemployment and inflation has been calculated. During the first period (01/2000-05/2001) it was 0.959, which shows a very strong positive relationship between the two variables. There was a simultaneous increase in both unemployment and inflation. During the second period (06/2001-08/2003) the coefficient of correlation was 0.942, which again shows a very strong positive relationship between the two variables. A trend toward a simultaneous decrease in unemployment and inflation was observed. During the third period (09/2003-11/2008) the coefficient of correlation was -0.797, which shows a very strong negative relationship between the two variables. At the beginning of the period unemployment decreased and inflation increased which was followed by a trend in the opposite direction (unemployment increased and inflation decreased). During the fourth period (12/2008-03/2014) the coefficient of correlation

was -0.818 , which again shows a very strong negative relationship between the two indicators. During this period there was an increase in unemployment and a decrease in inflation (with certain fluctuations).

Figure 8
Dynamics of the unemployment and inflation rates in Bulgaria for the period
2000M01 - 2014M03

In the period considered unemployment in Bulgaria reached the highest rate during 05/2001 and 06/2001 (19.9%), and the lowest – during 11/ 2008 (5.2%). Inflation in Bulgaria reached the highest rate during 09/2008 and 10/ 2008 (12.6%), and the lowest – during 03/2014 (-0.6%). Figure 7 shows that for the period 06/2001 – 11/2008 there was a trend toward a decrease in unemployment. From 08/2007 on inflation began to rise rapidly and in 09/2008 and 10/2008 it reached its maximum value for the period – 12.6%. One of the main factors for the rapid increase in inflation for the period 08/2007 – 10/2008 was the considerable fall in unemployment in this period. During 08/2007 the unemployment rate was 6.9% and in 10/2008 it reached 5.3%. It can be assumed that one of the reasons for the increase in inflation for the period 08/2007 – 10/2008 was the drop in unemployment below its equilibrium rate (NAIRU). This means that NAIRU in Bulgaria for the period investigated varied around and above 6%. Since the dynamics of the equilibrium (natural) rate of unemployment depend largely on the changes in structural unemployment, it could be presumed that the economic and financial crisis of 2008 brought about an increase in the values of these indicators.⁶

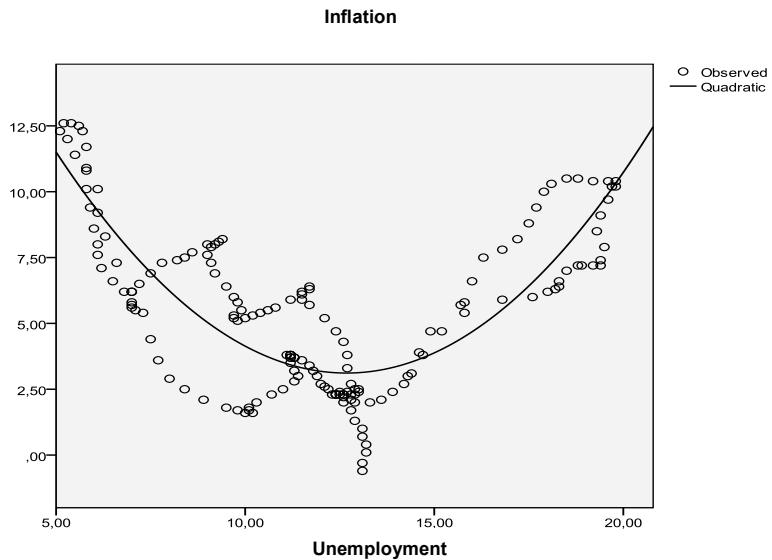
⁶ In his investigation of the economies of 20 developed countries Ball (2009) came to the conclusion that recessions have an overall negative impact on the potential of the labour market in

A research on the relationship between the unemployment rate and the inflation rate in Bulgaria

An assessment of the different models that can be used to describe the relationship between unemployment and inflation in our country has been made in this investigation. According to the results obtained the biggest are the values of the coefficient of determination with the quadratic (0.691) and the cubic models (0.692). (the two models are adequate because $Sig.<\alpha=0.05$.) The value of the coefficient of with the linear model is 0.004. (This model is not adequate because $Sig.>\alpha=0.05$.) Since the difference between the quadratic and the cubic models is minimal (0.001) as regards the explanatory part, the quadratic model has been selected as the most adequate one.

Figure 9

A quadratic model of the relationship between unemployment and inflation (Bulgaria, monthly data)

As can be seen from the data in Table 3 the model is adequate and the regression coefficients are statistically significant ($Sig. <\alpha=0.05$). The coefficient of determination shows that 69.1% of the total variation of the response variable is explained by the movement of the predictor. Therefore, the relationship between inflation (π) and unemployment (U) in Bulgaria for the period 2000M01-2014M03 is described by the following regression equation:

$$\pi = 25,983 - 3,607 \cdot U + 0,142 \cdot U^2 + \varepsilon_t.$$

---

the long run and result in an increase in the natural rate of unemployment (contrary to the assumptions of some theoreticians that the natural rate of unemployment is not affected by the phases of the economic cycle).

Table 3

Results obtained from the regression analysis performed with the help of SPSS for the variables unemployment and inflation for Bulgaria (monthly data)

Model Summary

R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
,831	,691	,687	1,725

The independent variable is Unemployment.

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Regression	1115,446	2	557,723	187,497	,000
Residual	499,726	168	2,975		
Total	1615,172	170			

The independent variable is Unemployment.

Coefficients

	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
Unemployment	-3,607	,187	-4,720	-19,274	,000
Unemployment ** 2	,142	,007	4,728	19,304	,000
(Constant)	25,983	1,108		23,456	,000

The rate of unemployment in the country in 03/2014 was 13.1%. The interpretation of the coefficients of the regression equation shows that when the unemployment rate U decreased by 1 percentage point from 13.1 to 12.1%, the inflation rate π increased slightly - by 0.029 percentage points (from 3.100 to 3.129%). When the decrease in unemployment was from 12.1 to 11.1%, the increase in inflation was bigger - by 0.313 percentage points (from 3.129 to 3.441%), and the drop in unemployment from 13.1 to 9.1% corresponded to an increase in inflation by 1.818 percentage points (from 3.100 to 4.918%). According to the formula obtained when the unemployment rate is around or below 6%, inflation rises considerably (it reaches values above 9.5%), which confirms the conclusion that the equilibrium rate of unemployment (NAIRU) in Bulgaria for the period was about 6% (see Fig. 9).

The relationship between unemployment and inflation has further been investigated, with the monthly data for the EU-28 for the period being used.

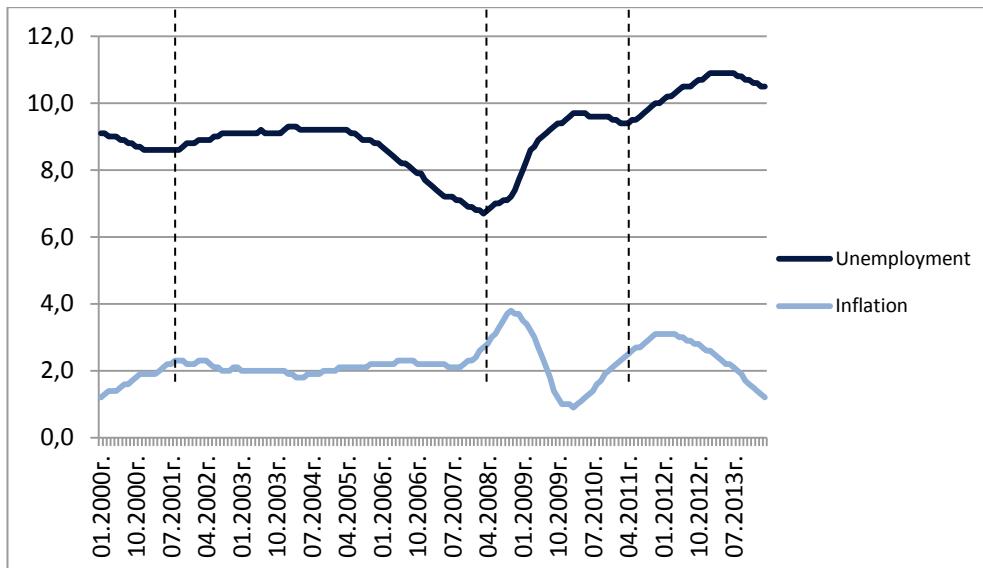
The considered period 01/2000 – 03/2014 is again divided into four sub-periods. For each of them the coefficient of correlation representing the relationship between unemployment and inflation has been calculated. During the first period (01/2000-09/2001) it was -0.932, which shows a very strong negative relationship between the two variables. There was a decrease in unemployment and an increase in inflation. During the second period (10/2001 – 03/2008) the coefficient of correlation was -0.666, which again points to a very strong negative relationship between unemployment and inflation. A trend toward a decrease in unemployment and an increase in inflation was observed. During the third period (04/2008 – 04/2011) this coefficient was -0.832, i.e.

A research on the relationship between the unemployment rate and the inflation rate in Bulgaria

there was a very strong negative relationship between the two variables. The trend was toward a rise in unemployment and a fall in inflation (with certain fluctuations). During the fourth period (05/2011 – 03/2014) the coefficient of correlation was –0.44, which shows a moderate negative relationship between the two variables. There was an increase in unemployment and a decrease in inflation (with certain fluctuations)

Figure 10

A comparison of the rates of unemployment and inflation (12-month average rate of change)* in the EU-28 for the period between 2000M01- 2014M03

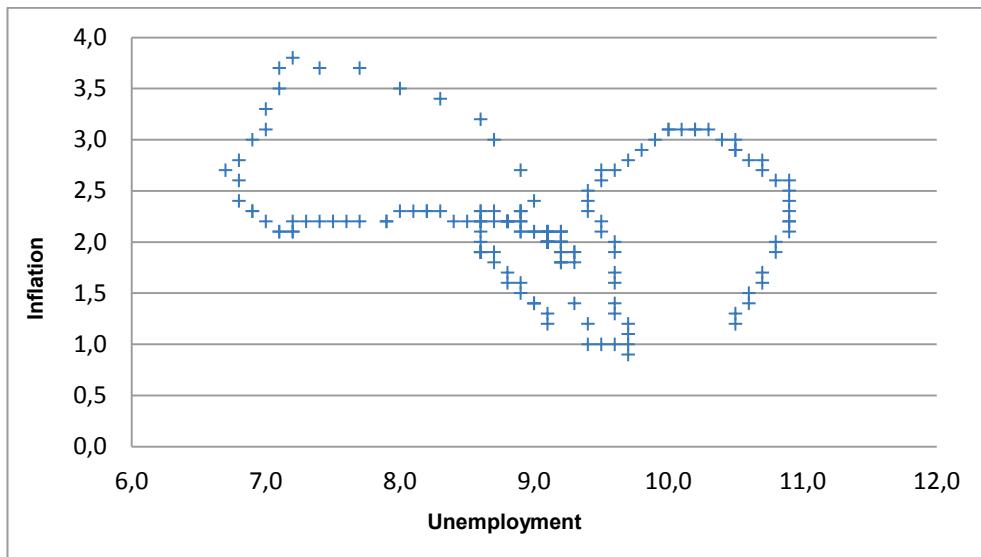

* For the period 2000M01-2000M11 the data are evaluative; for the period 2000M01-2011M11 the definition is different (see HICP (2005 = 100) - monthly data (12-month average rate of change), Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>).

During the period considered unemployment in the EU-28 reached the highest rate during 01/2013 – 07/2013 (10.9%), and the lowest – during 03/2008 (6.7%). Inflation was the highest in 10/2008 (3.8%), and the lowest – during 02/2010 (0.9%). Figure 11 shows that over the period 04/2004 – 03/2008 there was a trend toward a decrease in unemployment. During 03/2008 it reached its lowest rate (6.7%). From 10/2007 on inflation in the EU-28 began to rise rapidly and in 10/2008 it reached its maximum value for the period (3.8%). One of the main factors for the rapid rise in inflation in the period 10/2007 – 10/2008 was the considerable fall in unemployment. The reason for the increase in inflation was the fall in unemployment below the equilibrium rate (NAIRU), and this effect became clear with about a seven-month lag. This means that the equilibrium rate of unemployment in the EU-28 fluctuated around 7%.

Figure 11

Dynamics of the unemployment and inflation rates in the EU-28 for the period
2000M01- 2014M03

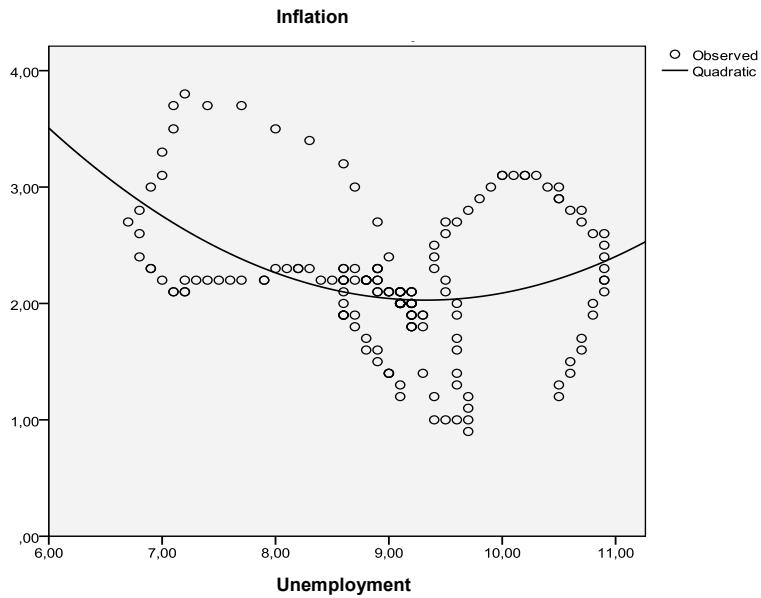
An assessment of the different models that can be used to describe the relationship between unemployment and inflation in the EU-28 has been made further in the investigation. According to the results obtained the biggest are the values of the coefficient of determination with the quadratic (0.163) and the cubic (0.165) models, and its value the linear model is 0.050. (The three models are adequate because $Sig.<\alpha=0.05$.) Since the difference between the quadratic and the cubic models regarding the explanatory part is minimal (0.002), the quadratic model has again been selected as the most adequate one (see Fig.12).

As can be seen from the data in Table 4 the regression coefficients are statistically significant ($Sig. <\alpha=0.05$). Although the relative share of the explanatory part of the total variation of the response variable is only 16.1% (the coefficient of determination is equal to 0.163) and is smaller than the unexplained part, the model is statistically significant. A relatively higher value is obtained for the dispersion ratio – 16.306 (on the right of it is 0.000 of Fisher distribution with the respective degrees of freedom) and it proves the statistical significance of the model (Cholakov, 2007). Therefore, the relationship between inflation (π) and unemployment (U) in Bulgaria for the period 2000M01-2014M03 is described by the following regression equation:

$$\pi = 13,653 - 2,493 \cdot U + 0,134 \cdot U^2 + \varepsilon_t.$$

A research on the relationship between the unemployment rate and the inflation rate in Bulgaria

Figure 12
A quadratic model of relationship between unemployment and inflation
in the EU-28 (monthly data)

Table 4

Results obtained from the regression analysis performed with the help of SPSS for the variables unemployment and inflation for (EU-28, monthly data)

Model Summary

R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
,403	,163	,153	,527

The independent variable is Unemployment.

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Regression	9,041	2	4,520	16,306	,000
Residual	46,573	168	,277		
Total	55,613	170			

The independent variable is Unemployment.

Coefficients

	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
Unemployment	-2,493	,501	-4,536	-4,979	,000
Unemployment ** 2	,134	,028	4,325	4,748	,000
(Constant)	13,653	2,210		6,178	,000

The rate of unemployment in the EU-28 in 03/2014 was 10.5%. The interpretation of the coefficients of the regression equation shows that as the rate of unemployment U decreased from 10.5 to 9.5% the rate of inflation π also fell by 0.187 percentage points (from 2.250 to 2.063%). When unemployment fell from 9.5 to 8.5%, inflation rose slightly - by 0.081 percentage points (from 2.063 to 2.144%). A decrease in unemployment from 10.5 to 7.5% was matched by a rise in inflation π by 0.243 percentage points (from 2.250 to 2.493%). According to the formula obtained when the rate of unemployment is around or below 7%, inflation rises rapidly (it reaches values above 2.8%), which confirms the conclusion that the equilibrium rate of unemployment (NAIRU) in the EU-28 for the period was around 7% (see fig. 12).

*

In conclusion it can be noted that according to the results obtained from the investigation there is not any strict and uniform relationship between the rates of unemployment and inflation in Bulgaria. It has different manifestations during each particular phase of the economic cycle. A positive relationship between unemployment and inflation in the Bulgarian economy was observed during the period of enlivenment and accelerated growth (2002 - 2004), whereas in the economy of the EU-28 - at the time of economic decline (2000-2001) and of considerable decline caused by the world economic crisis (2009-2011). A negative relationship between the two variables in the Bulgarian economy was reported during the periods of economic decline (2000-2001), of steady growth (2004-2008) and of considerable decline (2009-2013), whereas in the economy of the EU-28 – during the period of enlivenment and accelerated economic growth (2002-2008) and of zero growth (2012-2014).

During the investigated period the equilibrium rate of unemployment in Bulgaria (around 6%) was slightly lower than that in the EU-28 (around 7%). The relationship between unemployment and inflation has a statistical character and as such it is unsteady and varies considerably in the course of time and during the different phases of the economic cycle. The relationship between the two indicators can be useful for forecasting, but on condition that the existing instability is taken into consideration. When macroeconomic policies (active and passive policies on the labour market, anti-inflation policies) are designed and applied, the complex and varying relations and dependences which exist between the major economic twin 'evils' - unemployment and inflation must be taken into consideration.

Bibliography:

- Ball, L.* (2009). Hysteresis in Unemployment: Old and New Evidence. NBER Working Paper N 14818. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Carlin, W. and D. Soskice* (1990). Macroeconomics and the Wage Bargain. Oxford University Press.
- Cholakov, N.* (2007). Labour and Social Statistics. Sofia: University Press "Stopanstvo" (*in Bulgarian*).
- Franz, W.* (1994). Arbeitsmarktökonomik. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.

A research on the relationship between the unemployment rate and the inflation rate in Bulgaria

- Franz, W.* (1994). *Abrbeitsmarktkonomik*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Layard R., S. Nickell, and R. Jackman* (1991, 2005). *Unemployment: Macroeconomic Performance and the Labour Market*. Oxford University Press.
- Mishev, G., V. Goev* (2010). *The Statistical Analysis of Time Series*. Sofia: „Avangard Prima” (*in Bulgarian*).
- Savov, S., K. Mirkovich, A. Kazakov, L. Yotova, R. Gechev, S. Statev, S. Rakarova, T. Atanasov* (1998). *Economics*. Sofia: “Trakia-M” (*in Bulgarian*).
- Stock, L. und K. Vogler-Ludwig* (2010). *NAIRU and Okun's Law – The Macroeconomy in a Nutshell?* Final report, Thematic Paper for the European Commission Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (written as part of the European Employment Observatory), <http://www.economix.org/ERC%20-%20Nairu%20and%20Okun%20-%20Final%20Report.pdf>.
- Tsanov, V., G. Shopov, I. Beleva, Y. Hristoskov, P. Lukanova*. (2012). *Labour Market and Social Protection in the Context of the Bulgarian Economic Development (1990-2011)*. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House (*in Bulgarian*).
- Eurostat. HICP (2005 = 100)- annual data (average index and rate of change), <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> (16.05.2014).
- Eurostat. HICP (2005 = 100) - monthly data (12-month average rate of change), <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> (16.05.2014).
- Eurostat. Real GDP growth rate - volume - Percentage change on previous year, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> (16.05.2014).
- Eurostat. Unemployment rate, by gender (age 15-74), <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, (16.05.2014).
- Eurostat. Unemployment rate by gender and age groups - monthly average, %, Seasonally adjusted data, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> (16.05.2014).
- National Employment Agency. Statistics and analyses. Annual surveys, <http://www.az.government.bg>

16.VI.2014

Гл. ас. Любен Тошков*, доц. д-р Теодор Седларски**

МЕТОДИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ И НАСОКИ В АНАЛИЗА НА МЛАДЕЖКАТА БЕЗРАБОТИЦА

Разгледани са два методически проблема. Първият е за дефиницията и възрастовите граници на младежкото население, който е дискусационен и нееднозначно решаван в научните изследвания и социалнополитическата практика. Вторият проблем е свързан с показателите на младежката безработица, които позволяват манипулации чрез едностранично боравене само с избран показател или чрез безсъдържателно противопоставяне на показатели. Дадени са насоки за следващ по-детайлрен емпиричен анализ на младежката безработица в България. Предложена е класация на страните от ЕС-28 сумарно по три основни показателя на младежката безработица във възрастовия интервал 15-29 години, която значително се различава от популярната класация на Евростат само по показателя „квота на младежка безработица”.¹

JEL: J21; J82

Проблемът за възрастовите граници на младежката група

Решението на този проблем има основополагащо значение за количествения анализ на младежката безработица, а оттам и за обосноваността на социалнополитическите мерки в борбата срещу нея. Националният статистически институт прилага методиката на Международната организация на труда (МОТ), която вече няколко десетилетия определя младежката група в граници от 15 до 24 навършени години. Агенцията по заетостта (АЗ) в своята статистика на регистрираните безработни се основава на Закона за насърчаване на заетостта (ЗНЗ), където не е посочена допна възрастова граница и официално се борави с разширена младежка група „до 29 навършени години“. Тук правим разлика между официални и неофициални данни за младежката група, тъй като през последните години и двете статистики започват да публикуват данни в еднакви възрастови интервали (през пет навършени години) именно с цел да се

* СУ „Св. Кл. Охридски”, Стопански факултет, катедра „Икономика”, toshkov@feb.uni-sofia.bg

** СУ „Св. Кл. Охридски”, Стопански факултет, катедра „Икономика”, sedlarski@uni-sofia.bg

¹ Chief Assist. Prof. Luben Toshkov, Assoc. Prof. Teodor Sedlarski, PhD. METHODOLOGICAL PROBLEMS AND DIRECTIONS IN THE YOUTH UNEMPLOYMENT ANALYSIS *Summary:* This article tackles two methodological problems. The first one concerns the definition and age boundaries of the youth population. It is still actively discussed in the literature and ambiguously solved in research and policy actions. The second problem is related to the measures of youth unemployment, which allow for manipulations through skewed usage of only one deliberately chosen measure or through comparisons of multiple measures with no account of their different content. Directions for a detailed empirical analysis of youth unemployment in Bulgaria are inferred. In the concluding part an alternative ranking of EU-28 countries is suggested based on an aggregate handling of three youth unemployment measures in the age interval 15-29 years. It differs decisively from the popular Eurostat ranking, based only on the youth unemployment rate.

Методически проблеми и насоки в анализа на младежката безработица

осигури известна сравнимост между тях. Официалните данни за младежката заетост и безработица обаче продължават да се публикуват, тълкуват и анализират в посочените два различни възрастови интервала.

Практиката на АЗ да борави официално с младежка група до 29 години, в т.ч. не само в регистрационната статистика, но и в националните планове за действие по заетостта, датира от влизането в сила на ЗНЗ (01.01.2002 г.). Преди това в нормативните актове (Закона за закрила при безработица и наследяване на заетостта от 1998 г., ПМС № 110/1992 г. и ПМС № 57/1989 г.) определената целева група на младежите е до 24 години. През социалистическия период тази група се отчита в границите „15-29-годишна възраст“. В една от най-обемните разработки от този период, посветена на проблема, младежта е дефинирана като „населението на нашата страна на определена възраст, чиито граници от 15-29 навършени години са придобили широка граждансвеност, използват се в демографските и социалните изследвания и са отразени в различни правни нормативни документи, регулиращи включването на младите хора в образователния, обществено-политическия и икономическия живот на страната“ (Калчев, 1988, с. 3). Сега границата 15-29 години е възстановена само в работата на Агенцията по заетостта.

Анализрайки националното законодателство, Средкова (2000) стига до извода, че няма единно разбиране за понятието „младеж“. Според гражданско-то, семейното, трудовото и наказателното законодателство „млади са лицата, които не са достигнали пълнолетие, т.е. 18-годишна възраст“. За „трудово пълнолетие ... е необходимо освен достигането до определена възраст, още и придобиването на определена професионална квалификация, а това продължава определен период от време“. Затова и в специалното законодателство относно безработицата при определяне на понятието „младеж“ се използват *две критерия – възрастов и професионален* (има се предвид отмененият Закон за защита при безработица и наследяване на заетостта, но написаното е валидно до голяма степен и за действащия ЗНЗ). По възрастовия критерий са обособени две групи - до 24 и до 28 години, но това обособяване е поставено в зависимост от професионалния критерий, който отчита придобитата към момента на настъпването на безработицата професионална квалификация, определена от степента на завършеното образование. По-високата възрастова граница (до 28 години) се поставя за завършилите висше образование, а по-ниската (до 24 години) - за тези с по-ниска образователна степен. В заключение се подчертава, че „така установените граници на младежката възраст в законодателството за безработицата в България са твърде произволни“ (вж. Средкова, 2000, с.16-17).

Рационално в описаното становище е полагането на професионалния критерий в основата на възрастовите граници. Професионалната квалификация обаче не се придобива само със завършена образователна степен. Нужен е адаптивен период, през който фактически да се упражнява професията - когато става въпрос за наемен работник, е необходимо време за приспособяване към спецификата на пазара на труда и упражняването на наемен труд. В цитираното

становище липсва отношение към изходната граница на младежката група, т.е. към границата, която отделя младежта от децата, но тя е поставена отдавна от МОТ във връзка със защитата на детския труд. Понятието „младеж“ не може да се дефинира като възраст само с „до“, както е възприето в ЗНЗ. Това е период от живота, противач „от – до“. Самите точни числа на годините обаче не са най-същественото в една дефиниция.

Според нас от социално-икономическа гледна точка младежта представлява обособена група от населението, в рамките на която се извършва преход от преобладаваща образователна неикономическа активност към преобладаваща трудова икономическа активност. С това определение, разбира се, не отричаме медико-биологичните, правните и други страни на много-пластовото, сложно понятие „младеж“, а изтъкваме този аспект, който има основно значение за анализа на младежката безработица. За съжаление сложността на понятието по-често води до пренебрегване на необходимостта от неговото дефиниране, вкл. и в най-прецизните текстове на законодателството. Според новоприетия Закон за младежта (в сила от 20.04.2012 г.) „младежи са лица на възраст от 15 до 29 години включително“ без обосновка на тези възрастови граници.² Ние полагаме в тяхната основа главния принцип на представената дефиниция. Ще се опитаме да я обосновем и с точния израз на фактите за прехода от образователна към трудова активност (табл. 1)

Таблица 1
Население в България на 15 и повече години по възраст и основни форми на активност (резултати от преброяването през 2011 г.)

Възрастови групи	Население	Икономически активни			Неикономически активни				
		Общо	Заети	Безработни	Общо	Учащи	Пенсионери	ЛЗДСЗ*	Други
Общо	6389	3330	2835	495	3060	440	1904	401	314
15-19	378	41	17	24	336	286	5	20	25
20-24	489	267	193	74	222	128	6	46	43
25-29	491	373	308	65	118	17	7	55	40
30-34	534	428	369	59	106	4	9	54	38
35-39	545	451	396	55	95	2	11	46	35
40-44	514	426	376	50	87	1	15	39	32
45-49	496	402	352	50	93	0,6	25	38	30
50-54	517	398	346	52	119	0,4	48	41	30
55-59	524	346	300	46	178	0,3	111	40	26
60-64	541	150	132	18	391	0,2	359	19	13
Над 65	1361	47	45	2	1314	0,5	1308	3	2

*Лица, заети само с домашни или семейни задължения.

Източник. <http://censusresults.nsi.bg/Census/Reports/2/2/R14.aspx>. Цифрите са в хил. човека, закръглени от нас.

² http://www.minedu.gov.bgsit/mon/left_menu/documents/law/zkn_mladezh.pdf, пар. 1 на Допълнителните разпоредби.

Данните от табл. 1 предоставят възможност за по-подробен възрастов анализ на икономическата и неикономическата активност, в т.ч. и на възрастовия аспект на безработицата, тъй като броят на населението е даден в малки петгодишни възрастови групи (групата „над 65 години“ се състои почти изцяло от неикономически активни лица, което води до изкривяване на общите показатели за активността на цялото население в ред първи на таблицата и би трябвало да се премахне при възрастов анализ). Тук обаче ще насочим вниманието само към две колони – на заетите и на учащите. Това са двата контингента, които играят определяща роля за развитието на икономическата и на неикономическата активност (съответно заетите и учащите).

Както се вижда, *съществените изменения в броя на заетите и на учащите настъпват при първите три възрастови групи - 15-19; 20-24 и 25-29 години.* Броят на заетите нараства от 17 хил. в групата 15-19 години на 193 хил. при тези на 20-24-години и на 308 хил. при 25-29-годишните. В следващите групи - до тези на 55-59 години вкл., измененията в броя на заетите не са от съществен порядък (значително се редуцират заетите при 60-64-годишните поради прехода от заетост към пенсиониране). Броят на учащите се изменя в противоположно направление - от 286 хил. в групата 15-19 години той намалява на 128 хил. при 20-24-годишните и на 17 хил. при тези на 25-29 години. В следващите възрастови групи почти няма учащи с изключение на отделни частни случаи, което означава, че утвърждаването на подхода „учене през целия живот“ тепърва предстои.

Преходът от учащи към заети, който е главното съдържание на прехода от образователна неикономическа към трудова икономическа активност започва в групата 15-19 години, т.е. в периода на средното образование, развива се интензивно при 20-24-годишните, и завършва в групата 25-29 години. Този възрастов модел се потвърждава и от репрезентативното ежегодно „Наблюдение на работната сила“. През последните години НСИ започва да предоставя данни в същите възрастови групи, в които се публикуват и резултатите от преброяването на населението. Според данните за 2012 г. заетите от 13 хил. в групата 15-19 години нарастват на 165 хил. при 20-24-годишните и на 310 хил. при лицата на 25-29 години (за съжаление не са публикувани данните за броя на учащите по възрастови групи, за чието намаление може да се съди косвено от рязко спадащия брой на неикономически активните лица при прехода от групата 15-19 до 25-29 години).

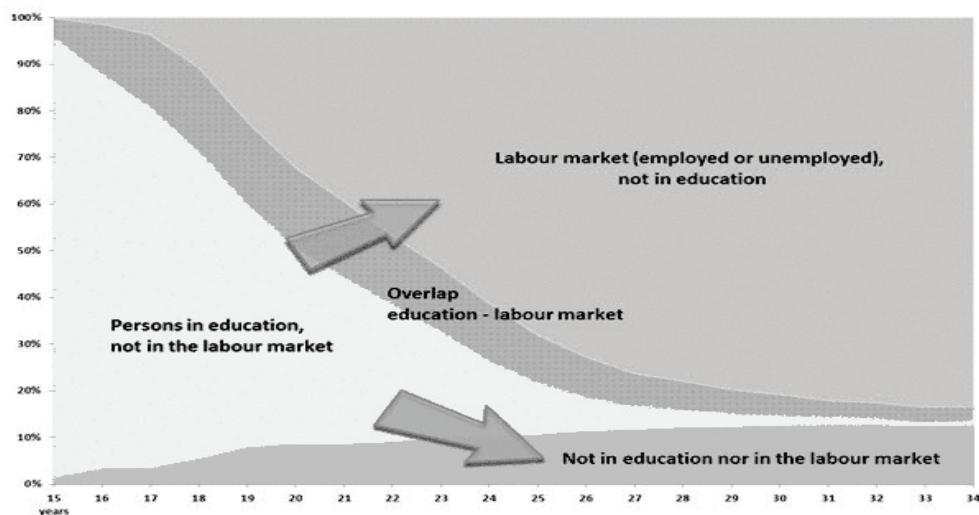
Изводът за наличие на *модел на прехода от образование към заетост* намира потвърждение и в изследванията на Евростат. Едно по-детайлно проучване на участието на младите хора в областта на образованието и на пазара на труда, извършено посредством едногодишни възрастови групи на населението от 15 до 34 години в ЕС, илюстрира наличието на четири контингента младежи в рамките на този разширен възрастов интервал (вж. фиг. 1)

На фиг. 1 са представени измененията в процентния състав (структурата) на младежите при прехода към по-голяма възраст (от 15 към 16, 17 и т.н.

до 34 години). Изобразената структура започва да се оформя именно от 15-годишната възраст, от която се разрешава участие в пазара на труда по силата на Конвенция №138 на МОТ от 06.06.1973 г. (тя изиска всяка страна-членка на организацията да приеме минимална възраст за допускане на работа, която във всички случаи да не е по-ниска от 15 години). Преди тази добра възрастова граница почти 100% от лицата са в сферата на образованието. След нея започва процес на постепенно намаляване на дела на лицата в образование, неучастващи в пазара на труда (*persons in education not in the labour market*). Процесът продължава до 29-30-годишна възраст, след която в образование са само незначителни, пренебрежимо ниски процентни части от населението, т.е. сходно на констатираното за България, (вж. табл. 1, колона „учасъци“). Темпът на процеса се определя от националните системи за образование и обучение, както и от други фактори (търсенето на съответната работна сила; преждевременното напускане на училище и т.н.) Успоредно с намаляването на дела на младите хора в образованието протича процес на увеличение на дела на участващите в пазара на труда (заети или безработни), завършили образоването си (*labour market, employed or unemployed, not in education*, на фиг. 1). Вижда се, че този процес на практика приключва също до 29-30-годишна възраст, след която промените са незначителни.

Фигура 1

Основни контингенти на населението на ЕС във възрастовия
интервал 15-34 години

Източник. Participation of young people in education and the labour market, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=Participation_of_young_people_in_education_and_the_labour_market

Методически проблеми и насоки в анализа на младежката безработица

Темпът на излизане от образователната система обаче не е равен на този на навлизане в пазара на труда, тъй като се формират още два контингента младежи. Единият е *междинен* и се състои от лица, *намиращи се едновременно в образоването и в пазара на труда (overlap education-labour market, на фиг. 1)*. Това междинно положение е разпространено и в България, особено сред групата на студентите, но проблемът е слабо изследван. Другият, четвърти поред контингент на младежите, се състои от лица, *които не са нито в образование, нито в пазара на труда (not in education nor in the labour market, в долната част на фиг. 1)*. Това е най-трудният за разрешаване младежки проблем на ЕС, който включва младежи извън образоването и неучастващи в пазара на труда. Както се вижда, този контингент се увеличава до 29-30-годишна възраст, след която неговият дял остава практически неизменен. Ако към посочените две отрицателни качества на контингента се прибави и още едно – „не са в процес на обучение за започване на работа“ (not in training), ще се получи контингентът на младежите с трите „не“-та, който се отчита от Евростат и по чийто дял в общата численост на младежите България заема първо място в ЕС от 2001 г. насам. Средно през периода 2001-2012 г. относителният дял на този контингент в общия брой на младежите на възраст 15-24 години у нас е 23,5 %, в Италия, която е на второ място – 17,7%, в третата страна Гърция – 15,4%, в четвъртата Испания – 14,6%, и т.н. до Холандия, в която делът е най-нисък – 4,3%.³

От фиг. 1 се вижда, че преходът от образование към участие в пазара на труда завършва не в границите 15-24 години, а в по-широкия интервал 15-29 години, в който младежката възрастова група трябва да се изучава, вкл. нейните 4 основни структурни части: учащи; икономически активни (от тях: заети и безработни); едновременно учащи и икономически активни (от тях: заети и безработни) и неучастващи нито в образование, нито в пазара на труда. Детайлният анализ трябва да се извърши най-малко в три вътрешни *възрастови интервали: начален (15-19 години); среден (20-24) и завършващ (25-29 години)*.

В последния публикуван „Доклад на ЕС за младежта“ – 2012 целевата възрастова група са 15 - 29-годишните, а анализът се фокусира върху групите между 15 - 19, 20 - 24 и 25 – 29 години. Авторите на доклада сочат, че преходът от образование и обучение към заетост може да се определи като период, през който в идеалния случай младите хора трябва да завършат формалното си образование, да намерят работа, съответстваща на тяхната квалификация, и така да постигнат финансова независимост. Те отбелязват също, че този типичен модел на прехода се съпровожда с наличието в цяла Европа на други възможни кариерни пътеки, например съчетаването на следване с работа на непълно работно време или заместването на образование и обучение с професионална дейност.⁴

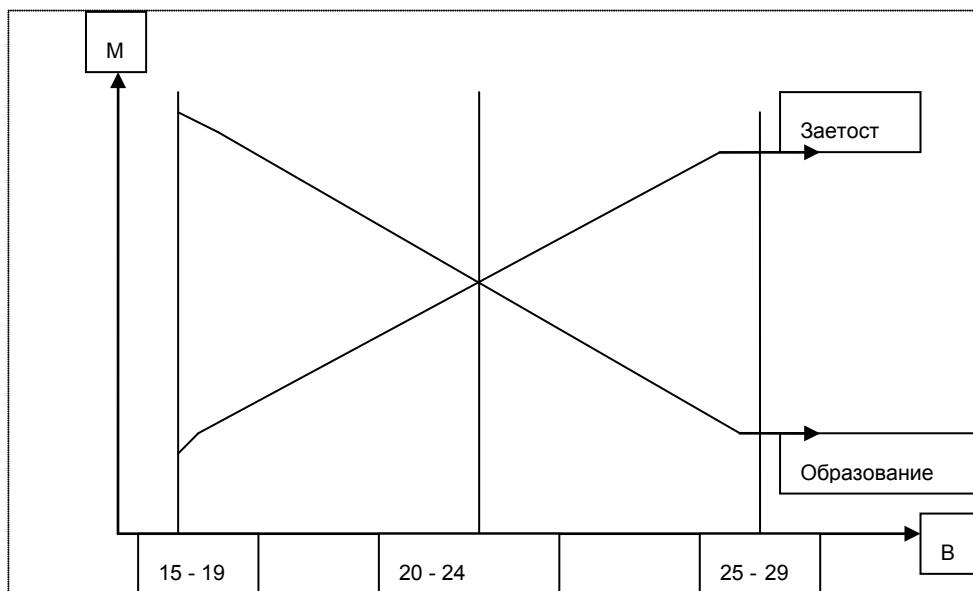
³ Собствени изчисления по данни от <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tipslm90>.

⁴ Вж. http://ec.europa.eu/youth/library/reports/eu-youth-report-2012_en.pdf, p.161.

Авторите на доклада представят нагледно прехода посредством оригинална X-образна графика (Eurostat, 2011, Fig. 3-A, 163). На нея с низходящи криви са изобразени квотите (относителните дялове) на младежите (от двата пола), включени в пълни образователни курсове, а с възходящи – на заетите на пълно работно време. База за изчисление на кривите са данните за съответните средни величини, поотделно за всеки пол, отнасящи се за младежкото население в ЕС-27 през 2011 г. Тъй като разликата между кривите за двата пола е незначителна, а наклонът им е типичен за всяка страна от ЕС (в т.ч. и за България), както и за други държави, ще възпроизведем тази фигура от отчета на ЕС за младежката *в типичен модел на прехода от образование към заетост*, представен на фиг. 2, където по ординатата е младежкото население (M) в проценти (от 0 до 100), а по абсцисата (B) – трите възрастови младежки групи.

Фигура 2

Възрастов модел на прехода от образование към заетост

Решаваща роля за осъществяването на прехода от образование към заетост има групата на възраст 20 – 24 години. В нея дялът на младите хора, които са изключително в областта на образованието и обучението, спада под 50%, за да бъде постепенно изпреварен от дела на тези, които са изключително наети.

На практика може да се получат множество отклонения от идеалния графичен модел, които се обуславят от съчетанието на факторите, действащи в

Методически проблеми и насоки в анализа на младежката безработица

сферите на образование и заетост. Принципно са възможни два варианта: точката на пресичане да бъде преди и след теоретичната, т.е. преходът от образование към заетост да стане в по-ранния или в по-късния възрастов интервал. При по-ранен преход на пазара на труда постъпват по-голям брой нови участници с по-ниска конкурентоспособност, което създава условия за повишаване на младежката безработица. Данните от табл. 1 демонстрират подобен вариант, но за емпиричната проверка са нужни изследвания за по-дълъг период. При по-късен, но рационално управляван преход, съобразен с особеностите на пазара на труда, редица от тези условия биха могли да се минимизират и младежката безработица да се понижи.

Проблемът за показателите на анализа

Проблемът за показателите се отнася не толкова до техния брой и изчисление, колкото до разбирането на смисъла и правилното им интерпретиране и прилагане в социалнополитическите дискусии. При анализа на общата безработица се използват показателите за общия брой на безработните и за квотата на безработица (Кб), както и за техния състав и структура по редица признания, в т.ч. и по възраст. С двета най-общи и най-често използвани показателя в социалната политика (брой и квота) обаче не може да се даде достатъчно ясна представа за проблема „младежка безработица“.

МОТ има разработена програма за изследване на пазара на труда, наречена „Ключови индикатори на пазара на труда“ (Key Indicators of the Labour Market - KILM). Те са общо 18 на брой, между които под №10 е индикаторът „младежка безработица“ (10.Youth unemployment). За целите на изчисляването му се приема, че понятието „младеж“ обхваща лицата на възраст от 15 до 24 години (МОТ лансира тези граници от няколко десетилетия), докато за „възрастни“ се определят лицата на 25 и повече години (25+), въпреки че се срещат национални вариации в дефинициите за възраст. *Индикаторът 10.Youth unemployment предства младежката безработица посредством следните четири конкретни показателя:*

- (а) квота на младежката безработица в процент от младежката работна сила;
- (б) коефициент на отношението между квотите на младежката безработица и на безработицата за възрастни (25+);
- (в) дял на безработните младежи от общия брой на безработните;
- (г) дял на безработните младежи от броя на младежкото население.

Становището на авторите на програмата е, че тези показатели трябва да бъдат анализирани заедно. Когато се разглежда изолирано само някой от тях, може да се получи изопачена представа за младежката безработица. Например една държава може да има по-висок коефициент на отношението между квотата на младежката безработица и на безработицата за възрастни, но същевременно да е налице нисък дял на безработните младежи в общия брой на безработните. Показателят „дял на безработните младежи от броя на мла-

дежкото население“ е привлечен в анализа, за да се отчита фактът, че голяма част от младите хора влизат в безработицата от състава на лицата извън работната сила. Взети заедно, четирите показателя осигуряват изчерпателно обхващане на проблемите.

Ситуацията на пазара на младежки труд се допълва чрез един, пети по ред, показател за *дела на младежите, които не участват в пазара на труда, не са в образование или обучение за работа (NEET) в процент от младежкото население*. Той се изчислява за младежите на възраст от 15 до 24 години за някои страни, но за други се отнася за лица между 15 и 29 години.⁵

Какъв е смисълът на тези показатели? *Показател (а) е равен на отношението между броя на безработните младежи (БМ) и този на икономически активните младежи (младежката работна сила – MPC), изчислено в процент.* Той е вътрешна съставка на общата квота на безработица и затова се нарича „квота на младежката безработица“ ($\text{Кмб} = (\text{БМ} : \text{MPC}) \times 100$). Чрез него се дава отговор на въпроса каква част от младежите, предлагащи наемен труд, остават без работни места, т.е. не намират реализация на пазара на труда. Този показател е изходен и най-важен за политиката, защото разкрива тежестта на проблема. Колкото по-голяма част от икономически активните младежи не намират реализация на пазара на труда, толкова по-тежък за разрешаване става проблемът.

На практика един негативен вариант на развитие на Кмб означава, че работодателите поради различни основания отбягват да наемат младежи. Причините са комплексни и изискват самостоятелен анализ извън предмета на това изследване. Тук ще насочим вниманието само към две основни групи причини:

- произтичащи от интересите на работодателите, фокусирани върху максимизацията на печалбата (resp. минимизацията на загубите);
- свързани с качествата на предлаганата младежка работна сила (липса на специализация, опит, квалификация, необразованост и т.н.). Трябва да се отбележи и това, че повечето автори обясняват високите стойности на Кмб предимно с качествата на младежката работна сила.

В България Кмб се изчислява и оповестява официално пред обществеността само от НСИ на базата на методиката на МОТ „Наблюдение на работната сила“ (тази информация се подава и на Евростат и служи като база за разработката на неговите сравнителни таблици между държавите). Като коректив на изчислените по методиката на МОТ квоти (в т.ч. и Кмб) се използват данните от Преброяването на населението (вкл. и на безработните по възрастови групи). Обикновено при преброяванията се получават повече безработни и по-високи квоти на безработица. През първото тримесечие на 2011 г. например НСИ отчита по тази методика брой на безработните младежи (15-24 години), равен на 67 хил., и Кмб от 29%, а при преброяването през февруари 2011 г. данните

⁵ Вж. програмата KILM на МОТ, kilm.ilo.org/2011/download/kilm10EN.pdf.

са съответно 99 хил. и 32%. Тези значими разлики показват, че са необходими корекции на данните по методиката на МОТ.

Агенцията по заетостта не изчислява и не оповестява друга квота на безработица освен общата квота. Логично е да се запитаме защо АЗ избягва да публикува Кмб? Отговорът би бил лесен за онези, които са запознати с необоснованото изчисление на общата квота на безработица в Агенцията. За извършващите това изчисление е ясно, че ако пресметнат Кмб по начина, по който пресмятат общата квота, ще получат много по-различен резултат от този на НСИ. Например, изчислена по метода на АЗ (чрез постоянен знаменател за 10-годишен период, равен на броя на икономически активните младежи на 15-24 години, получен при Преброяването на населението), Кмб през 2010 г. е равна само на 9,8%, а официалната Кмб, изчислена от НСИ през същата година е 23,2%, т.е. разлика от 2,4 пъти. Тази разлика се дължи не само на по-големия знаменател, но и на по-малкия числител – регистрираните от АЗ безработни младежи на 15-24 години са два пъти по-малко от техния брой, изчислен от НСИ.

Показател (б) показва как се съотнася тежестта на проблема при младежката безработица към тази при възрастните безработни. Представен чрез символи, коефициентът има вида Кмб(15-24) / Кб(25+), където Кб(25+) е символ на общата квота на безработица за възрастни, които според МОТ са на 25 и повече години. Ако коефициентът е над 1,0 и тенденцията е към нарастване, младежката безработица става по-тежък проблем от безработицата при възрастните. През 2012 г. например в България Кмб(15-24) е била 28,1%, а Кб(25+) – 11,0 %, откъдето коефициентът на отношение между двете квоти е $28,1\% / 11,0\% = 2,55$ пъти. Често вместо с Кб(25+) си служат с квотата на общата безработица Коб, която през 2012 г. е 12,3%. При този вариант коефициентът е равен на $28,1\% / 12,3\% = 2,28$ пъти. Това е по-необосновано (занижено) изчисление, защото в общата квота Кб е включена и Кмб(15-24), т.е. Кмб(15-24) се отнася и към самата себе си.

Показател (в) – дял на младежката безработица (Дмб), изразява мащаба на проблема, сочейки каква е частта на безработните младежи (БМ) в процент от всички безработни (Б), т.е. Дмб = (БМ / Б) x 100. Ако техният дял в общата безработица расте, проблемът става по-мащабен, а ако спада – намалява и неговата величина. В България този показател не се изчислява и публикува от НСИ (вероятно поради убеждението, че от публикуваните абсолютни стойности всеки може сам да изчисли възрастовата структура на безработицата). Тази задача е предоставена на АЗ, която в своя годишник, Приложение №4 наред с абсолютните данни за броя на регистрираните безработни по възрастови групи представя и тяхната възрастова структура.

На практика се получават различни комбинации между трите показателя, които изискват и нееднакъв политически подход към младежката безработица. Растежът на показател (а) е необходимо, но недостатъчно условие за определянето на младежката безработица като приоритет на социалната поли-

тика, ако същевременно другите два показателя (б) и (в) са относително неизменни и имат сравнително ниска стойност. Такава комбинация на трите показателя означава, че въпреки нарастващата тежест на младежката безработица в пазара на младежки труд, това не води до по-нататъшно разширяване на дистанцията между квотите на младежката безработица и на безработицата на възрастните, нито до увеличаване на мащаба на младежката в общата безработица. Като влошаваща се може да бъде определена комбинация на едновременен растеж на показатели (а) и (б) и относителна неизменност на (в). Очевидно най-лошата комбинация е тази, при която едновременно нарастват и трите показателя, т.е. когато увеличаването на абсолютната и относителната тежест на младежката безработица в пазара на младежки труд се съпровожда с растеж на нейния мащаб в общата безработица. Само чрез емпиричен анализ може да се отговори обосновано на въпроса коя е действителната комбинация между трите показателя в дадена страна, и оттук – да се обоснове или отхвърли приоритетното решаване на проблема за младежката безработица.

Показател (г), представляващ дял на безработните младежи в цялото младежко население, има съществено по-различен смисъл от (а), (б) и (в). За разлика от тях той не е структурен показател на пазара на младежки труд, а представлява един от показателите на демографската структура на младежкото население по признака „икономическа активност“. За съжаление въпреки тази ясна смислова разлика създателите на програмата на МОТ за KILM нареждат показател (г) в състава на показателите за анализ на един ключов индикатор на пазара на труда. Методически е неправилно един демографски показател да се съпоставя (и още по-необосновано – да се противопоставя) на показателите за състоянието на пазара на труда.

През последните години често показател (г) се публикува и анализира успоредно с (а) с очевидната цел да се омаловажат високите стойности на последния, които се комбинират с ниски стойности на (г). Например на своя официален сайт за популяризиране на статистически теми Statistics explained (в рубрика Unemployment statistics) Евростат съпоставя в една таблица данните за (а) – „youth unemployment rate“, наред с тези за (г) – „youth unemployment ratio“.⁶ Анализаторите са наясно, че са изложени два показателя с общ числител и различни знаменатели – в (а) това е младежката работна сила, а в (г) – цялото младежко население. Според тях показател (а) има високи стойности поради ниските стойности на младежката работна сила (по-слабото участие на младежите на пазара на труда), а чрез показател (г) този ефект се елиминира. Те пропускат да посочат обаче, че в (г) младежката безработица се изразява като дял от сумата на качествено разнородни субекти (заети, учащи, безработни, пенсионери, и т.н.), което според нас обезсмисля съпоставката, а в (а) младежката безработица е изразена като дял от качествено еднородни ико-

⁶ Вж. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Youth_unemployment

номически субекти, действащи на пазара на младежки труд (заетите + безработните младежи), което придава на този показател смисъла на пазарен измерител, какъвто не е (г). Поради това правим извода, че съпоставката на двета показателя в една таблица не носи полза за анализа на пазара на младежкия труд. Ако трябва да се търси рационално обяснение за тази съпоставка, то е именно омаловажаването на високите стойности на показател (а), което обслужва политиците, особено онези от тях, за чиято дейност се съди и по вложеното състояние на пазара на младежки труд в ЕС през последните кризисни години. Разбира се, категорично не сме съгласни и с опитите да се използва тази таблица на Евростат, за да се внушава, че младежката безработица е „мит за милиони“, а не реален и съществен проблем (вж. Алексиев, 2013).

През 2012 г. по показател (а) България разделя 9 място заедно с Унгария, а по показател (г) е на 17 място, т.е. на далеч по-добра позиция. Последното обаче не е от значение за пазара на младежки труд, докато показател (а) означава, че пазарът на труда не осигурява заетост на цели 28,1% от онези младежи у нас, проявили активност да участват в него.

Емпирични насоки за анализ на младежката безработица в България

Според дискутираните вече методически проблеми на количествения анализ младежката безработица трябва да се изследва не в ограничения интервал 15-24 години, а в широките възрастови граници на младежката група от 15-29 години, но задължително и в разрез на трите много различни по активност младежки възрастови подгрупи (15-19; 20-24; 25-29 години).⁷ Целта е да се установи степента, в която преходът от образование към пазара на труда е съпътстван от нормализиране на младежката безработица в стойности, близки до общата безработица. Продължавайки традицията на МОТ да ограничава младежите до групата 15-24 години, НСИ предоставя възможност за такъв диференциран анализ само за последните няколко години в публикацията „Заетост и безработица“, т.е. по нея не може да се извърши дългосрочен диференциран анализ в разрез на трите обособени младежки подгрупи. Това обаче е възможно на базата на данните от сайта на Евростат, които имат за източник българския НСИ.⁸

Другият ни извод е, че анализът трябва да се извършва по минимум три основни показателя: квота на младежката безработица, коефициент на отклонението й от квотата на възрастната безработица и дялът ѝ в общата безработица.

⁷ Наченки на подобен диференциран анализ, но без ясно обособяване на подгрупата 25-29 години като част от младежите, намираме в Луканова, 2011, с.75-82.

⁸ По традиция от социалистическия период насам НСИ продължава да „спестява“ от своя Годишник и специализирани издания, а вече и от Интернет-сайта си подробната информация, особено за индикаторите на социалната политика, които не може да откаже на Евростат.

Младежката безработица в България през периода 1995-2012 г. по данни на НСИ за възрастовата група 15-24 години

НСИ прилага репрезентативната методика на МОТ у нас по различни начини. През периода 1993-2002 г. се провеждат моментни анкети (2 или 3 пъти годишно до 1999 г. и 4 пъти - от 2000 до 2002 г.). От 2003 г. насам наблюдението е непрекъснато на принципа на ротацията, като през всяка седмица от тримесечното се анкетират част от домакинствата, включени в извадката (НСИ, 2009, с. 4). Затова ще коментираме преди всичко тенденциите от 2003 г. насам, както постъпват и други автори, ползвавщи същите данни на НСИ, а периодът 1993-2002 г. ще представим само информативно с две години от него. С уговорката за методическа нееднородност на първичната информация през посочените два периода съставихме и подлагаме на анализ табл. 2.

Таблица 2

**Основни показатели на младежката безработица в България
през периода 1995-2013 г. (%)**

Показатели	Години										
	1995	1999	2003	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
(а) Кмб	47	37	28	22	15	13	16	23	27	28	28
Коб	15	17	14	10	7	6	7	10	11	12	13
(б)Кмб/Коб	3,1	2,2	2,0	2,2	2,1	2,2	2,3	2,3	2,4	2,3	2,2
(в)Дмб	30	24	19	19	19	19	19	18	17	17	15

Източник: Собствени изчисления по НСИ, Статистически годишник 1995 и 1999 г. и http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/data/timeseries/Labour_3.2.3.xls

Развитието на квотата на младежката безработица (показател (а) – Кмб) през разглеждания период показва значими амплитуди. Налице е продължителна тенденция към спад - от 47% през 1995 г. на 13% през 2008 г., което представлява намаление от 3,6 пъти за 14 години. По-голяма част от това намаление е реализирана след 2002 г., когато икономическият растеж се съпровожда от засилена активна намеса на държавата. В условията на сегашната криза Кмб се покачва, и то много бързо – само за 4 години (2009-2012 г.) до 28%, а през 2013 г. е 28,4%. Почти толкова е и неговото равнище през 2003 г.(28,2%) – първата година през която започва засилена държавна намеса на пазара на труда, особено чрез програмите и мерките за временна заетост, в т.ч. и на младежи.

Важно е да се изследва какво е относителното тегло на факторите „икономически растеж“ и „държавна намеса“ в постигнатия общ резултат – намалението на Кмб. Тук ще посочим една възможна насока на подобно изследване – събиране (доколкото е възможно) и анализ на данните за броя на заетите по програмите и мерките за субсидирана заетост и съпоставката им с данните за броя на заетите извън тези програми и мерки на правителството (извън годишните Национални планове за действие по заетостта) през периода 2003-2013 г. Тази задача не е лесна, тъй като освен правилен подбор на показателите, които ще се анализират, са нужни и допълнителни усилия за получаване на непубликувани данни, както и на данни от архива.

Методически проблеми и насоки в анализа на младежката безработица

Един от показателите за държавната намеса например е „безработни младежи до 29 години, включени в мерки за заетост“. Той се публикува от АЗ и е достъпен чрез нейния сайт, но само за периода от 2008 г. насам; за предходните години информацията е свалена от Интернет, т.е. няма опция „архив“. Освен това АЗ не публикува показател „безработни младежи до 29 години, включени в програми за заетост“. Без отчитането на техният брой не могат да се правят по-задълбочени изводи за фактора „държавна намеса“. Все пак публикуваният показател дава следната представа за размера на този фактор: през 2001-2002 г. включените в мерки за заетост младежи са около 2-3% от регистрираните, а през следващите години до 2008 г. включените са вече 9-10% от регистрираните. През последвалите четири кризисни години (2009-2012) този показател отново се връща към равнището от 2%, което е доказателство за рязкото отдръпване на държавата от активни мерки на пазара на младежки труд.⁹

Показател (б) в табл. 2 служи за сравнение на квотата на младежката безработица (Кмб) в България с тази на общата безработица (Коб), което се оствъществява посредством коефициента Кмб / Коб. Вече отбелаяхме, че е по-прецизно Кмб да се сравнява не с Коб, а с квотата на безработица на безработните извън младежката група Кб(25+), но тя официално не се публикува от НСИ (разликите обаче не са особено значими, затова тук работим с публикувания Коб). Коефициентът Кмб / Коб показва колко пъти Кмб превишава Коб, а по този начин – относителната тежест на проблема за намаляването на младежката безработица. С изключение на 1995 г., когато превишението е 3,1 пъти и може да се третира за случайно, през останалите години на анализирания период превишението варира в тесния интервал от 2,0 до 2,4 пъти. Подобни отклонения от общата безработица не се наблюдават при квотите на безработица за другите възрастови групи, което поставя на преден план именно необходимостта от приоритетно решаване на проблема за младежката безработица.

В действителност обаче динамиката не говори в полза на този извод – от 1999 г. насам има само несъществени колебания на това съотношение, т.е. то не е повлияно нито от икономическия растеж, нито от икономическата криза. С други думи, темповете на изменение на младежката и общата безработица са относително еднакви и затова дистанцията, измерена чрез тяхното отношение, остава сравнително постоянна.

Показател (в) в табл. 2 за дела на младежката в общата безработица (Дмб) намалява от 30% през 1995 г. на 19% през 2003 г.; тази стойност се запазва до 2009 г., а през 2010-2013 г. спада до 15%. Такова развитие означава, че показателят не се влияе от фазите на икономическия цикъл през изследвания период, а неговият ясно изразен низходящ тренд по време на криза в заетостта не дава основание за приоритетност на младежката безработица.

⁹ Собствени изчисления по данни от годишните обзори на АЗ, Приложение №5. Тези обзори са достъпни чрез Интернет- сайта на Агенцията само за времето от 2008 г. насам.

Интересно е да съпоставим данните за Дмб(15-24) по НСИ, изчислени от нас, с тези за дела на регистрираните безработни младежки, публикувани в годишниците на АЗ (Приложение 4), които представяме в скоби: през 2003 г. – 19%(16%); 2004 г. – 20%(14%); 2005 г. – 19%(13%); 2006 г. – 19%(12%); 2007 г. – 19%(10%); 2008 г. – 19%(9%); 2009 г. – 19%(9%); 2010 г. – 18%(9%); 2011 г. – 17%(9%); 2012 г. – 17%(10%) и през първите 9 месеца на 2013 г. – 15%(10%). Както се вижда, данните показват един устойчив, невисок мащаб на младежката безработица - през периода 2003-2009 г. тя е около 19%, а през 2010-2013 г. намалява до 15%. Това означава, че до 2008 г. фазата на икономическия растеж не оказва влияние върху показателя, а през сегашната криза на пазара на труда относителният дял на младежката безработица съществено се редуцира с над една пета. Съществено е въздействието на икономическият растеж върху регистрираната от АЗ младежка безработица (данните в скоби), която намалява от 16 на 9% до 2008 г., но след това в условията на криза остава приблизително на същото равнище от 9-10%. От представените данни се вижда също, че регистрираната младежка безработица от АЗ има значително по-нисък дял в сравнение с този на наблюдаваната от НСИ младежка безработица. Това означава, че борбата срещу младежката безработица у нас трябва да започне с нейната по-цялостна регистрация от АЗ и евентуално да продължи с включването в мерки за субсидирана заетост поне на един от всеки трима регистрирани, а не един на 50 регистрирани (посочените 2%), както е през 2012 г.

Приоритетен проблем ли е младежката безработица в България?

От анализа дотук може да се направи изводът, че в България е налице такава комбинация между основните показатели за младежката безработица (а), (б) и (в), при която *не е безспорна нейната приоритетност (първостепенност спрямо другите проблемни области на безработицата)*. Само развитието на показател (а) дава безспорно основание за подобен извод, докато описаното развитие на показателите (б) и (в) внася съмнение в него. Тук сме далече от отрицанието или омаловажаването на проблема за младежката безработица у нас, а установяваме чрез статистически данни, че е налице известно преувеличаване (преекспониране) на този проблем от гледна точка единствено на квотата на младежка безработица. На преден план е проблемът за обуздаване на нейния темп, защото България (след Кипър и Гърция) е третата държава от ЕС със скокообразен темп на растежа на квотата на младежка безработица. От 2008 до 2012 г. той е 309% в Кипър, 250% в Гърция и 236% в нашата страна.¹⁰ Поради този скокообразен темп през последните години България става една от страните в ЕС и в световен мащаб, в които са налице най-високи квоти на младежка безработица (над 25 % по критерия на МОТ).

Въпреки негативния външен план обаче във вътрешен аспект темпът на растеж на Кмб (124% през 2013 г. на база 2008 г.) не се отличава и дори е малко по-нисък от този на безработните на 25 и повече години – съответно

¹⁰ Собствени изчисления по данни от Интернет-страницата на Евростат.

Методически проблеми и насоки в анализа на младежката безработица

130%. През същият период с най-бърз темп у нас нараства не младежката, а безработицата в следващите две възрастови групи - при 25-34-годишните той е 168%, а при 35-44 - 140%.¹¹

Съмнението относно приоритетността на проблема за младежката безработица се основава върху липсата на динамика на показател (б) и на низходящия тренд на (в). За да отговорим обаче на въпроса дали техните стойности са проблемно високи, е най-правилно да ги сравним със средните стойности на тези показатели в ЕС и по света. При такова сравнение се установява, че у нас показател (б) има стойност малко над 2,5 – в рамките на стойностите за развитите икономики и ЕС, които са между 2,0 и 3,0, и е между най-ниските сред регионите на света (Eurostat, 2011, Fig. 10a). Според друг източник през периода 1991-2012 г. стойността на глобалната квота на младежка безработица е между 11,2 и 13,2%, а на квотата на безработица на възрастните – между 4,0 и 4,7%. Това означава, че през разглеждания период глобалният показател (б) е със стойност около 2,8 пъти (11,2 : 4,0 и 13,2 : 4,7), която е повисока от тази в България.¹².

Стойността на показател (в) в България (19% през 2005г.) е значително по-ниска от средната в развитите икономики и ЕС, която през 2005 г. е 25,3%. Тя е по-ниска и от средните стойности на показателя за останалите региони на света, които през същата година варират от 22,3% в Източна до 53,1% в Южна Азия (Eurostat, 2011, Fig. 10c).

От направените сравнения се налага изводът, че *проблемите за съкращаване на дистанцията на младежката от общата безработица и на относителния дял на младежката в общата безработица не са от същата степен на важност, както този за намаляването на стойността на квотата на младежка безработица и в този смисъл не могат еднозначно да бъдат определени като приоритетни.* Дори анализът не само по един, а и по трите показателя - (а), (б) и (в), не е достатъчен, за да се определи младежката безработица като първостепенен проблем. Необходимо е той да се развие и по вътрешни структурни фактори като: равнище на образование; наличие на специалност и квалификация; дългосрочност на безработицата и други признания.

През 2012 г. например по признака „степен на образование“ квотата на младежка безработица има следните много различни стойности:

- 27,0 % за безработните с предучилищно, начално и основно образование (при 16,8% средно за ЕС-28);
- 10,2% за тези със средно образование (при 8,2% за ЕС-28);
- 5,6% за безработните с висше образование (при 5,6% за ЕС-28).¹³

От този пример е очевидно, че подвеждането на всички безработни младежи под високите стойности на общата квота на младежка безработица е

¹¹ Собствени изчисления по http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/data/timeseries/Labour_3.2.3.xls

¹² Собствени изчисления по МОТ, 2012, Рисунок 1.3, с.13.

¹³ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tps00066&language=en>

необосновано. Приоритетно значение в политиката трябва да има само частната квота на безработица за младежите с основно и по-ниско образование.

Освен вътрешния разрез на показателите (а), (б) и (в) е нужно те да бъдат анализирани поотделно за всяка от младежките подгрупи (15-19; 20-24 и 25-29 години). За целта на един по-дългосрочен анализ през периода 2003-2012 г. е възможно да се ползва сайта на Евростат.¹⁴ Ще дадем само един пример от тази богата информационна база. През 2012 г. квотата на младежка безработица в България е, както следва:

- 55,6% за подгрупата 15-19 години (при 28,0% средно за ЕС-28);
- 24,5% за подгрупата 20-24 години (при 21,3% средно за ЕС-28);
- 15,9% за подгрупата 25-29 години (при 13,9% средно за ЕС-28);
- 28,1% за официалната група 15-24 години (при 22,9% средно за ЕС-28);
- 12,5% за разширена група 15-29 години (при 10,8% средно за ЕС-28).

Данните са красноречиви – основният проблем у нас са безработните младежи в най-ниската възрастова група 15-19 години, при която е налице двойно по-голяма квота от средната в ЕС-28. Това е и главната причина за отклонението на официалната квота, обявявана за групата 15-24 години, с 5,2 пункта над средната официална квота в ЕС-28. При разширена група 15-29 години отклонението може да се приеме за несъществено.

В заключение ще изтъкнем отново, че отговорът на въпроса за приоритетност на младежката безработица не трябва да се дава на базата на един-единствен показател. Необходимо е приоритетността да се обосновава чрез диференциран комплексен анализ по младежки подгрупи, по основни показатели (минимум по разгледаните три показателя) и по главни вътрешни признания на диференциация на безработните младежи (образование, професионална квалификация, наличие на увреждане и др.). Това е приложимият научен подход за разлика от противопоставянето на качествено разнородни показатели с цел цялостно отричане на проблема или преекспонирането му на базата само на квотата на младежка безработица, с което е пренаситен политическият живот в България.

Насоки за по-прецизно ранжиране на страните по индикатора „младежка безработица”

Изложените разбириания за необходимите методически промени в анализа на младежката безработица могат да се използват и при международни сравнения за по-прецизно определяне на мястото на всяка страна по този ключов индикатор на социалната политика. Тъй като проблемът предполага отделна разработка, тук ще дадем пример само за един възможен, опростен вариант на такова прецизиране (табл. 3)

¹⁴ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/database.

Методически проблеми и насоки в анализа на младежката безработица

Таблица 3

Място (ранг – Р) на страните от ЕС-28 сумарно по показателите (а), (б) и (в) и само по показател (а) за младежката безработица (15-29 години) през 2013 г.

Показатели	(а)	(б)	(в)	(а)	(б)	(в)	(а)+(б)+(в)	P{(а)+(б)+(в)}	P(а)
ЕС - 28	18,1	1,65	36,0	100	100	100	300	-	-
Белгия	15,1	1,78	39,9	83	108	111	302	17	18
България	21,7	1,67	29,8	120	101	83	304	16	8
Чехия	12,5	1,79	31,5	69	109	87	265	21	22
Дания	11,2	1,56	41,6	62	94	116	272	20	23
Германия	7,0	1,30	28,1	39	79	78	196	28	28
Естония	13,5	1,52	32,8	75	92	91	258	24	21
Ирландия	21,3	1,60	34,2	118	97	95	310	13	9
Гърция	48,6	1,77	31,5	269	107	87	463	1	1
Испания	41,9	1,58	29,2	231	96	81	408	4	2
Франция	17,7	1,79	39,1	98	108	109	315	12	13
Хърватска	34,5	1,96	40,4	191	119	112	422	2	3
Италия	29,7	2,40	37,3	164	145	104	413	3	5
Кипър	29,9	1,86	42,9	165	113	119	397	5	4
Латвия	16,5	1,36	30,3	91	83	84	258	23	15
Литва	17,2	1,43	28,5	95	87	79	261	22	14
Люксембург	10,4	1,76	33,3	57	107	93	257	25	24
Унгария	18,0	1,75	33,0	99	106	92	297	18	12
Малта	9,5	1,44	50,0	53	87	139	279	19	25
Холандия	8,8	1,31	37,8	49	79	105	233	27	26
Австрия	7,2	1,44	40,0	40	87	111	238	26	27
Полша	18,9	1,80	40,5	104	109	113	326	11	10
Португалия	28,1	1,65	30,7	155	100	85	340	8	6
Румъния	15,9	2,09	44,8	88	127	124	339	9	16
Словения	18,3	1,78	35,3	101	108	98	307	15	11
Словакия	24,4	1,71	35,8	135	104	99	338	10	7
Финландия	14,9	1,80	42,0	82	109	117	308	14	19
Швеция	15,8	1,93	50,6	87	117	141	345	6	17
Великобрит.	14,9	1,94	51,7	82	118	144	344	7	20

Източник: Собствени изчисления по <http://ec.europa.eu/eurostat/web/fs/data/database>

В първите три колони на табл. 3 (след наименованието на страните) са представени изчислените от нас стойности на показатели (а), (б) и (в), а в следващите три – относителните отклонения на тези стойности от средната величина за ЕС-28 (100). Следва сумата на относителните отклонения по трите показателя, която именно ни служи за по-точното определяне на ранга на всяка страна, посочен в предпоследната колона. В последната колона за сравнение сме посочили ранга на страните, определен само чрез показател (а).

Както се вижда, подреждането на страните едновременно по трите показателя значително се различава от това по показател (а). Само първата страна (Гърция) и последната (Германия) запазват местата си. В случая на Гърция това се дължи на рекордната стойност на (а), която не се компенсира от сравнително по-ниските стойности на (б) и (в), а за Германия стабилното 28 място е израз на най-ниските стойности на всеки от трите показателя.

За група от девет държави различните комбинации на (а), (б) и (в) са довели до несъществена (само с едно място) промяна на тяхното подреждане: Белгия от 18 минава на 17 място; Чехия от 22 на 21; Хърватска от 3 на 2 и т.н. При останалите 17 държави настъпват значителни промени в подреждането.

Едновременното приложение на трите показателя променя най-значително мястото на 6 държави. Три от тях се придвижват в първата десетка на негативната класация: Великобритания от 20 на 7 място; Швеция от 19 на 6 и Румъния от 16 на 9. Обратно на тях, другите три държави подобряват своето класиране: България от 8 на 16 място; Латвия от 15 на 23 и Литва от 14 на 22. Подобрената класация на България се дължи на факта, че високата стойност на показател (а) се компенсира от сравнително ниската стойност на (б) и много ниската на (в). По показател (в) страната ни е на 25 място, т.е. по-лошо е положението в 24 държави на ЕС-28.

Следователно от гледна точка на подобно по-прецизно сравнение на държавите в ЕС младежката безработица в България далеч не изглежда толкова драстичен и належащ за решаване проблем, както често преекспонирано се представя. За избягване на всякакви недоразумения ще подчертаем в заключение, че целта ни тук е да посочим как по-обосновано да се изследва младежката безработица, а не как да се провежда политиката по нейното ограничаване. Последното е предмет на друга разработка.

Използвана литература:

- Алексиев, Я. (2013). Младежката безработица мит за милиони. С.: ИПИ, <http://ime.bg/print/type:article/id:7175/>
- Луканова, П. (2011). Младежите на пазара на труда и тяхната социална защита. - Икономическа мисъл, N 4, с. 75-89.
- Калчев, Й. (отг. ред.) (1988). Младежта в Народна Република България (социално-демографски и икономически проблеми). С.: Изд. на ЦСУ.
- Средкова, К. (2000). Младежката безработица - социални и правни проблеми. С.: ИК „Сиела“.
- Доклад на ЕС за младежта – 2012, (http://ec.europa.eu/youth/documents/publications/eu_youth_report_2012.pdf, 149, 163
- МОТ (2011). Програма за изследване на пазара на труда „Ключови индикатори на пазара на труда“ (Key Indicators of the Labour Market – KILM) 10.Youth unemployment, kilm.ilo.org/2011/download/kilm10EN.pdf)
- МОТ (2012). Международная конференция труда, 101-я сессия. Доклад V “Кризис в сфере занятости молодежи: время действовать“. Женева: МБТ.
- НСИ (2009). Наблюдение на работната сила.
- Eurostat (2011). Key Indicators of the Labour Market (KILM), Youth unemployment, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Youth_unemployment#Definition_of_unemployment_and_youth_unemployment_indicators
- Eurostat (2013). http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=Participation_of_young_people_in_education_and_the_labour_market
- Eurostat (2013). <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tipslm90>

11.IV.2014 г.

КОНСУЛТАЦИИ

Надежда Крайчева^{*}

ИНОВАЦИИ И ЕВОЛЮЦИЯ НА ВЕРИГАТА НА ДОСТАВКИ В ТУРИЗМА

Обсъдени са особеностите на иновационните процеси в туристическия сектор и значението на иновациите за развитието на веригата на доставки в туризма. Представени са основните направления на иновационната дейност в отрасъла. Разгледан е приносът на съвременните информационни и комуникационни технологии за понижаване на разходите, повишаване на качеството и ефективността при създаване на туристически продукти и в управлението на процесите във веригата на доставки в туризма. Подчертано е значението на новите информационни и комуникационни технологии за увеличаване на конкурентоспособността на логистичните системи в туризма чрез подобряване на обслужването на клиентите и създаване на нови маркетингови методики и разпределителни канали. Разгледани са принципите на устойчиво развитие на туризма и ролята на социалноотговорния туризъм за съхраняване на биологичния ресурс на планетата, националната самобитност, световното историческо и културно наследство и за подпомагане на социално-икономическото развитие на отделните държави.¹

JEL: O31; L23; M11

През последните десетилетия туризмът се утвърждава като бързоразвиващ се сектор в световната икономика, създаващ възможности за икономически растеж, преодоляване на безработицата, обезпечаване на валутни приходи и подобряване на качеството на живот в отделните държави. Под влияние на глобалните тенденции туристическата индустрия претърпява значителни трансформации. Влияние върху съвременния туризъм оказват промените в начина на живот, потребителското търсене, транспортът, местата за настаняване, новите технологии.

Като съвкупност от разнородни стопански дейности за улесняване на увеличаващите се в световен мащаб сегменти от пътуващи и временно пребивава-

* ИИИ при БАН, секция „Икономика на фирмата“, nadia@iki.bas.bg

¹ Nadezhda Kraycheva. INNOVATION AND EVOLUTION OF TOURISM SUPPLY CHAIN. *Summary: Characteristics of innovation processes in tourism and significance of innovation for tourism supply chain development are discussed. Main directions of innovation activities in the field are presented. The use of contemporary information and communication technologies and their role for diminishing expenditures and increasing quality and efficiency in the creation of tourism products and management of processes in the supply chain in tourism are examined. The importance of new information and communication technologies for raising the competitiveness of logistics systems in tourism and creation of new marketing methods and distribution channels is underlined. Principles of sustainable development of tourism are treated. The importance of socially-responsible tourism for the preservation of biological resources of the planet, of national idiosyncrasy, of world historical and cultural heritage, and for the support of socio-economic development of the countries is underlined.*

щи туризмът се превръща в социално-икономическо явление, отразяващо промените в обществените отношения.

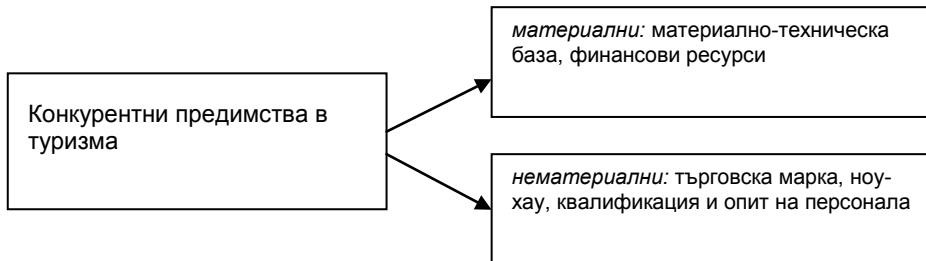
Оперирането в условията на съвременния туристически пазар налага повишаване на конкурентоспособността чрез усъвършенстването на системата за управление на туристическите предприятия и реализацията на иновативни услуги и технологии. Ефективността на туристическите фирми се определя от редица фактори, свързани с координацията и съгласуването на дейностите между всички звена, които участват в производството, придвижването и реализацијата на качествени туристически продукти при най-ниски възможни разходи.

Верига на доставки в туризма

В условията на сила конкуренция и развит пазар туристическата индустрия има възможност да генерира високи печалби, което води до нейното бързо развитие както в напредналите, така и в развиващите се страни. Това повишава интереса на бизнеса към този отрасъл, тъй като основната му цел е с помощта на конкурентни предимства да получи максимална печалба при минимални съпътстващи я разходи. Доколкото туристическият пазар предоставя услуги, конкурентните предимства на организацията от бранша са материални и нематериални (схема1).

Схема 1

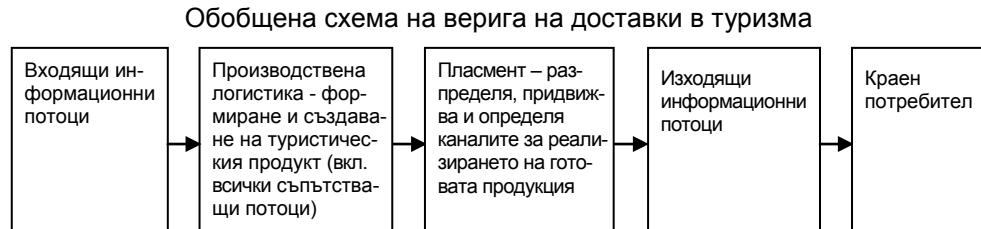
Конкурентни предимства в туризма

Източник. Жукова, 2006.

Сега туристическите фирми са изправени пред предизвикателството да съгласуват търсенето и предлагането на стоки и услуги на множество пазари. За да създадат успешен и качествен бизнес и да повишат икономическата ефективност от дейността си, големите туристически фирми налагат логистични подходи в управлението на своя бизнес (Чанкова, 2011). В условията на конкурентен пазар и ограниченост на ресурсите използването на логистичния подход в туристическата индустрия е залог за успешно развитие. Чрез балансиране на търсенето и предлагането той позволява да се увеличи броят на клиентите на туристическите предприятия. Ефективността се обуславя от редица фактори, засягащи координацията и съгласуването на дейностите между всички звена във веригата на доставки (ВД) (вж. схема 2).

Схема 2

Източник. Гвозденко, 2004.

Информационното осигуряване на производствения процес е от изключително значение за правилното и надеждно функциониране на ВД. Навременната информационна осигуреност на всички участници в нея дава възможност за бързо и адекватно реагиране при задоволяването на потребностите и изискванията на крайния потребител.

Логистиката в туризма най-общо може да бъде представена като управление на продуктите, създавани от туристическите предприятия. Това включва оптимално управление при формирането, разпределението и потреблението на туристическия продукт и на съпътстващите го потоци, което изиска сложни анализи на редица фактори, засягащи формирането на туристическия продукт:

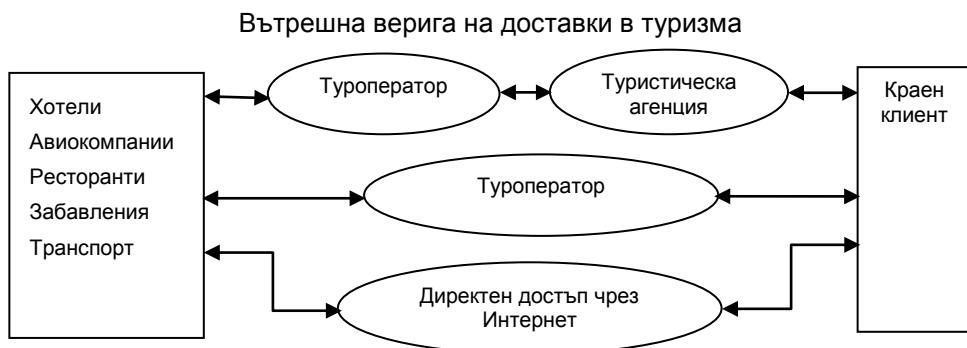
- прогнозиране на приблизителния брой потенциални туристи за конкретни видове туристически продукт (бизнес, спортни, развлекателни, оздравителни и други тurovе);
- прогнозиране на видовете туристически продукти, които са най-популярни в конкретния момент или в близко бъдеще;
- определяне на начина и мястото за настаняване на туристите - хотели, СПА центрове, къщи за гости, почивни домове, къмпинги;
- планиране и провеждане на подходяща маркетингова кампания – представяне на туроператорски каталози, подробно описание на региона, забележителностите и възможните места за пазаруване в курортния град, възможностите за отдих и туризъм, правилата при продажбата на туристическия продукт, неговите особености;
- предоставяне на достоверна информация относно цените на продукта;
- финансов разчет, който показва как, кога и колко би трявало да заплатят клиентите;
- подробно описание на предлагания продукт, в което са посочени конкретните елементи, включени при формирането на крайния продукт;
- гарантиране на качеството на крайния продукт и на поетите отговорности към клиента;
- надеждност на предоставяните услуги;
- проучване и уведомяване на туристите за характерни особености на дадена дестинация – от политически, икономически, финансов или друг характер.

Производителите на туристически услуги се класифицират в няколко категории доставчици: туроператори, турагенти, авиокомпании, хотели, рента кар услуги в туристическата дестинации. Освен доставчиците важна роля за създаване на крайния продукт играят и частичните създатели на туристически продукт. Така хотелиерът организира и осъществява основни и допълнителни услуги, но може да създава и краен туристически продукт. Хотелиерските вериги или транспортните компании се занимават както с посредническа, така и с туроператорска дейност, а големите туроператори инвестират в строителство и търговска експлоатация на заведения или в собствени транспортни средства.

Веригата на доставки в туризма включва два вида организации: *вътрешни* - доставчици и посредниците на туристически продукти, които формират дистрибуторската мрежа, и *външни* - периферни организации (изследователски институти, асоциации, предприятия за комуникации), отговарящи за реклами, информираността и прилагането на съвременните технологии.

Вътрешната ВД осигурява взаимодействие между доставчиците на сервисни услуги като транспорт, настаняване или кетъринг и техните посредници – туроператорите и туристическите агенции (схема 3).

Схема 3

Източник. Piboonrungroj, 2009.

За постигане на търговски успех от създалелите и разпространителите на туристически продукти се изисква подгответянето на пакети, адаптирани специално към нуждите на потребителя, които да се продават на конкурентни цени и да се отличават с приемливо съотношение качество - цена. Успехът зависи предимно от доброто познаване на пазара, умелото комбиниране на продуктите и успешното им реализиране и не на последно място - от репутацията на туроператора, който създава и продава туристическия пакет.

Съвременните тенденции за организация на туристическия бизнес намират отражение в концепцията за управление на веригата за доставки (УВД), чиято цел е координирането на всички бизнес-процеси, участващи в създаването и реализирането на качествена конкурентна услуга. За да е печеливш, бизнесът

трябва да развива и собствени дейности, които да го отличават от неговите конкуренти.

Туристическата индустрия пряко взаимодейства с много от другите отрасли на икономиката, което изисква по-голяма гъвкавост от сектора при поддържането и управлението на ВД. Добрата координация между отделните звена на веригата осигурява правилно реагиране на динамичните промени в търсенето и предлагането на туристическия пазар. Навременната реакция при производството на туристически стоки и услуги и доставката на продукта, синхронизирането на различните звена за продажба и адекватното приемане и обработване на постъпващата налична информация е предпоставка за развитието на конкурентни предимства. Особеността и индивидуалността на туристическия продукт изискват динамика и промени в самото управление на ВД, които се обуславят от нуждата на туриста да преживява нови неща. Туристическият продукт не може да бъде повтарян непрекъснато. Той се променя според желанията на крайния клиент, което налага регулярни иновации в управлението на всички процеси във веригата на доставки.

Една от основните задачи пред управлението на ВД в туризма е реализацията на иновативни услуги и технологии в практиката.

Иновации и иновационен процес

Към широко известното определение на американският икономист Йозеф Шумпетер (Schumpeter [1934], 1968) за понятието „иновация“ Новиков (2007) добавя, че иновациите са нов продукт, ново явление или действие на пазара, целящо да привлече потребителите, да отговори на техните потребности и в същото време да генерира печалба за предприемача.

Иновационната активност се проявява чрез иновационните процеси, изразяващи се в целенасочена дейност по създаване, производство и пускане на пазара на нови продукти, услуги, технологични и организационно-управленски методики. Новиков дефинира съвкупността от всички дейности, включени в иновационния процес през периода от търсеното на нови идеи до тяхното прилагане, комерсиализация и преразпределение, като иновационен цикъл, който разделя на два периода:

- създаване на иновацията - включва фазата на възникване на идеята, фазата на нейното разработване и фазата на усвояването ѝ.
- жизнен цикъл на иновацията - обхващаща фазата на внедряване на пазара, фазата на комерсиализация и преразпределение, фазата на стабилна реализация и фазата на превръщането ѝ в традиционен продукт.

Съществено влияние върху иновационната дейност оказват следните фактори:

- пазарните условия, в които функционира, и конкуренцията (както на вътрешните, така и на външните пазари);
- кадрите (учени, експерти, предприемачи, мениджъри, политици, държавни служители);

- средата (ниво на развитие на науката и технологиите, правна и регуляторна рамка, политическа и икономическа стабилност);
- ресурсите (природни, индустриални, финансови, научно-технически, технологични, инфраструктура).

Нововъведенията в инженерните науки, технологиите, икономиката, управлението и социалната сфера са свързани и внедряването на иновации в някоя от тези области води до промени в останалите.

В сектора на услугите под иновации се разбират принципно нови или значително подобрени методи за производство и доставка на услуга, които не могат да бъдат гарантирани от предишните методи на производство. Това са сектори като туризма, банковото дело, консултиране, както и такива, ориентирани към най-новите информационно-комуникационни технологии (ИКТ).

Иновационна дейност в туризма

Туризмът е от отраслите - производители на услуги, които най-много се нуждаят от съвременни форми и механизми за обслужване на клиентите си. Затова едно от основните пера в разходите на компаниите, до голяма степен определящо конкурентните им предимства, са инвестициите в разработки и изследвания. Иновациите са сред най-важните фактори за повишаване на приходите на туристическите фирми, осигуряващи им и значително увеличаване на печалбата. Един от признаките за успех на даден бизнес на пазара е покачването на неговия пазарен дял. Устойчивото му нарастване в туризма се осигурява не само от рекламата и активното настърчаване на закупуването на даден продукт, а най-вече от иновациите във всички области на туристическата дейност. Иновационните процеси преминават през държавните ведомства и националните агенции за управление на туристическата дейност, усвояването на нови технологии, нови форми на маркетинг, създаването на нови туристически продукти.

В туристическия бизнес иновационният цикъл започва с възникване на идеята за усвояване на нова дестинация, създаване на нов или видоизменение на вече съществуващ продукт, внедряване на нови ИКТ. Следва проучване на възможностите за реализация на идеята за нов туристически продукт, намиране на подходящи доставчици и партньори, планиране на основните и допълнителните услуги, здравното застраховане, транспорта, както и предварително проучване на ценообразуването на продукта. Периодът на създаване на иновацията завършва с експериментална проверка на продукта: презентирането му, провеждането на пробни продажби, които да покажат доколко той би могъл да се задържи на пазара и да бъде приет от потребителите, оценка на очакваното търсене и на конкурентоспособността му.

Иновационният процес продължава с фазите на жизнения цикъл: внедряване на продукта на пазара посредством популяризирането му чрез реклами кампании, директен маркетинг, създаване на ефикасна система за управление на продажбите, включваща и стимулирането на персонала, и завършва, когато потребителите започнат активно да използват иновацията.

Стимулиращо въздействие върху иновационните процеси в областта на туризма оказват:

- новите разработки в областта на науката, появата на нови технологии;
- икономическата и политическата ситуация в държавите;
- нововъведенията, предлагани от международните туристически организации; правилата на икономически отношения, установени от Световната търговска организация (WTO);
- новите форми на сътрудничество, въвеждани от Световната организация по туризъм (UNWTO);
- решенията на международните или регионалните туристически организации и асоциации;
- получаването на нови знания за туристическите ресурси в различните региони на света;
- държавното регулиране, законодателството и управлението на туристическите райони, вкл. разработването на концепции за развитие на туризма;
- внедряването на иновации в другите сектори на икономиката, които са пряко свързани с туризма (транспорт, здравеопазване, комуникации и т.н.);
- проучването на туристическите пазари - установяването на промяна в туристическото търсене и интереси;
- екологичната, религиозната и политическата обстановка в туристическите райони.

Сред факторите, определящи успеха на една съвременна туристическа организация, е преходът от традиционно управление към управление на нематериалните активи; от експертизата в традиционната икономика към интелектуалната собственост; от добрата репутация към лоялността на бранда на туристическата дестинация (Анастасова, 2012); от устойчивите връзки към създаване на гъвкави алианси; от добри изпълнители към търсене на таланти.

В съответствие със съвременните тенденции (вж. например Новиков, 2007; Орловская, Фомичев, 2011) иновационната дейност в туристическия отрасъл може да се обосobi в няколко основни направления:

1. *Иновации в управлението* - организационни иновации, свързани със структурата на управление, включващи осъществяването на нови методи за организиране на приемаческата дейност. Те се отнасят до:
  - разработка и реализация на нова или значително променена корпоративна стратегия; въвеждане на съвременни методи на управление на компаниите с помощта на информационните технологии;
  - внедряване на съвременни логистични системи;
  - създаване на специализирани отдели за практическа реализация на научно-техническите достижения;
  - реализация на нови стратегически алианси и партньорства;
  - оптимизиране на управлението чрез аутсорсинг на някои функции и бизнес-процеси;
  - осъществяване на мерки по развитие и стимулиране на персонала.

2. *Продуктови иновации*, насочени към създаване на нов туристически продукт или към изменение на потребителските свойства на вече съществуващ продукт с цел постигане на конкурентни предимства. Разработването или обновяването на туристически продукт е сложен, многокомпонентен процес. Той изисква маркетингови изследвания и анализ на пазара и конкурентите, опиращи на него; оценка на предполагаемото потребителско търсене, на разходите за разработка, реклама, разпространение и продажба на продукта, както и на целесъобразността и икономическата ефективност на иновацията.

3. *Технологични иновации*. Днес сферата на туризма може да се разглежда като многоотраслов комплекс, който обхваща различни отрасли и дейности. За успешното ѝ функциониране се налага използване на продуктите на други производства и съобразяване с технологичните иновации в тях - новите технологии в ИКТ; в сферата на услугите и материалите и продукти; в изложбените технологии и атракционите (фестивали, панаири, религиозни празници, художествени занаяти, исторически възстановки) и др.

Иновации в информационно-комуникационните технологии

Една от най-важните особености на управлението на веригата на доставки е координацията ѝ чрез информация. Развитието на ИКТ води до рязък спад на разходите за управление на информационните потоци, а използването на Интернет предизвиква радикални промени в конфигурацията на ВД и прилаганите механизми на координация. Намалява значението на непреките канали за дистрибуция, които изискват по-високи разходи и при които доставките са побавни. Навременното предоставяне на достоверна информация, изборът на подходящата информационна система и мрежи за комуникация в много случаи играят стратегическа роля при вземането на управленски решения.

От съществено значение за правилното планиране и управление на цялостния процес в логистичната система е създаването на актуална, добре поддържана и синхронизирана база данни. Така се ограничават възможностите за допускане на грешки, осъществява се лесна и бърза комуникация между отделните участници в процеса на фирмено и междуфирмено ниво. Трансферът на данни в реално време позволява решаването на проблемите още при тяхното възникване. Сега всяка голяма фирма има своя база данни, съдържаща информация за продуктите, които произвежда, продава или купува. Тази база данни е оформена като каталог, който клиентите могат да използват, за да правят поръчки. Когато фирмата променя някои данни или добавя нов запис, данните в „каталога“ губят своята актуалност и не могат да бъдат надежден източник на информация. За разрешаването на този проблем допринася Глобалната мрежа за синхронизация на данни GDSN, чрез която фирмите, поддържащи делови взаимоотношения, получават възможност да разполагат постоянно с актуална информация в своите бази данни. По този начин промените, направени от една фирма, автоматично стават достъпни за нейните търговски партньори.

За формирането на конкурентни предимства е от значение и привеждането на качеството на стоките и услугите, предлагани от фирмите, в съответ-

ствие с международните стандарти ISO 9000 (Чанкова, 2006). Системата поддържа база от документи с техническите характеристики и параметрите на различни категории стоки и услуги (за туризма серията ISO 14000), посредством които се гарантира по-доброто им качество.

В туристическия отрасъл оперират многообразни икономически субекти. Туризмът от години служи като „лаборатория“ за изпробване и развитие на нови технологии в областта на комуникациите и информацията. Нещо повече, много туристически фирми първи внедряват най-новите ИКТ, които доближават производителите на туристически услуги до техните клиенти, осигурявайки им online достъп до необходимата информация и възможността за бърза и лесна резервация на желаната дестинация. Информационното осигуряване на производствения процес е от изключителна важност за правилното и надеждното функциониране на веригата на доставки в туризма. Предимствата, които произтичат от използването на ИКТ, са:

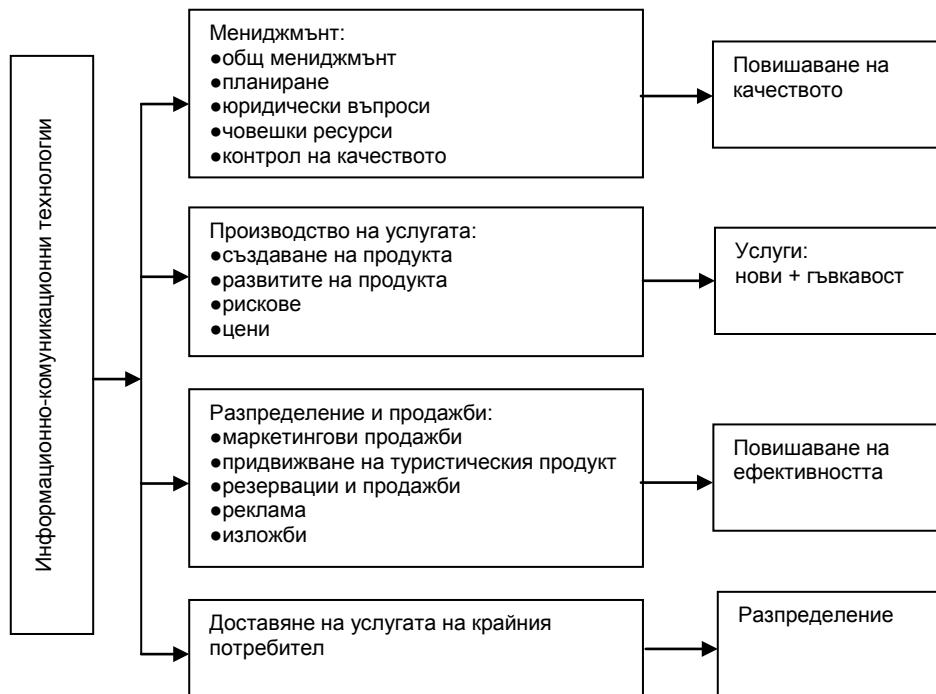
- непрекъснато проучване на пазарите и конкурентите на тях;
- по-бърза комуникация с доставчиците;
- разширяване на потребителския кръг;
- възможности за увеличаване на достъпа до по-голяма база данни за маркетингови проучвания.

Прилагането на ИКТ в управлението на туристическите дестинации е ключов фактор за постигане на конкурентоспособност на дадена дестинация (Миронова, 2010), тъй като допринася за бърз и директен достъп до потенциални клиенти; намаляване на разходите при маркетинг и продажби; оптимизиране на времето при взимане на решение, както и за постигане на независима корекция на услугите в отговор на търсенето.

Навременната информационна осигуреност на всички участници във веригата дава възможност за бързо и адекватно реагиране при задоволяването на потребностите и изискванията на крайния потребител. Информационните потоци предоставят необходимата информация както на туристите, така и на участниците във веригата, засягаща производството и свързаните с него материални, нематериални и финансови потоци. Информационните потоци са два вида: потоци от данни и обслужващи потоци, предоставящи услуги, например настаниване в хотел, места в самолети и др. Този вид услуги не могат да се покажат и проверят при продажбата. Единственият начин за осигуряване на качеството на продукта е предоставянето на достоверна и бърза информация. Използването на съвременните ИКТ дава възможност да се понижат разходите в логистичното обслужване посредством по-ефективното управление на информационните потоци, позволяващо да се подобри координацията и да се ускори обработката на информацията (Christopher, Peck, 2003).

Влиянието на ИКТ върху развитието на туризма се осъществява на различни стадии от създаването и придвижването на продукта, но то е най-голямо при неговото разпространение (схема 4).

Схема 4
Използване на ИКТ в създаването и придвижването на туристическия продукт

Източник. Орловская, Фомичев, 2011.

Развитието на туристическата индустрия е пряко свързано и с въвеждането на нови методи и технологии при предоставянето на традиционните услуги. Туристическите фирми успешно използват компютри и специализирана компютърна технология за водене на отчетност, счетоводство, технологични операции с клиенти и партньори.

Широко се прилагат програмни продукти в транспорта - за изчисляване на транспортните разходи; за намиране на транспорт, осигуряващ намаление на разходите при превоз; за съставяне на транспортен график, за изработване на пътни листове, за проследяване цените на транспорта; за поддържане на база данни за най-ниските цени на превоз; за следене на информацията за поддръжка и ремонт.

Активно се използват възможностите на Интернет в електронната търговия с туристически услуги. Като намалява броя на посредниците, търговията online допринася за по-ефективно управление на ВД. Тя дава възможност за създаване на по-икономични канали за връзка с компаниите и целевите пазари; позволява на потребителите бързо и лесно да придобиват туристическия про-

дукт и така увеличава оборота; спомага за съкращаване на разходите поради по-голямата ефективност на вътрешните операции и опростените процедури при сделките. Туризът има важно предимство пред другите сектори на електронната търговия - потребителят получава своя продукт на мястото на неговото производство, туристическата дестинация.

Според Новиков (2007) в Интернет-бизнеса могат да се обособят четири стадия на интегриране:

1. Компанията използва Интернет само като допълнителен маркетингов канал, ограничавайки се със създаване на сайт и база данни на клиентите си.

2. Интернет свързва бизнес-действията на доставчика, туристическата компания и потребителя. Изградената между тях единна верига на управление на бизнес-процесите съществено намалява разходите за комуникации.

3. Някои от бизнес-процесите се автоматизират напълно, а други се опростяват или въобще изчезват. В резултат веригата започва да изпълнява три основни функции: разработване на продукта (ноу-хау), продажба и обслужване на клиентите. Така на пазара се конкурират не компаниите, а брандовете;

4. Конфигурацията на ВД включва разгърнат бранд, ноу-хау и добра клиентска база. Съществено при тази конфигурация е формирането на продукта в съответствие с желанието на потребителя.

Едни от най-големите мрежи в Интернет - глобалните системи за резервации (Global Distribution Systems - GDS), отдавна са в основата на обслужването в туристическите агенции. Най-разпространени и познати са Amadeus, Galileo, Worldspan и Sebra. С глобализацията на пазарите GDS системите, принадлежащи в началото на авиокомпаниите, се превръщат в холдинги с участието на представители от различни бизнес-сфери, които имат отношение към туризма. Сега GDS разполагат с пряк достъп в online режим към базите данни на практически всички транспортни компании, хотелски вериги, туристически организации, фирми за коли под наем и т. н.² Основен недостатък на тези системи, е че те не са предназначени за крайния клиент. Достъп до тях имат само туристическите организации – туроператори, авиокомпании, хотели.

Все по-голяма популярност придобива и бързо развиващото се online резервиране. Възможността то да бъде осъществено от дома или от офиса го прави изключително привлекателно и предпочитано от все повече потребители. Разработени с цел да обслужват крайния клиент, тези информационно-резервационни системи значително съкращават времето за резервация в която и да е част на света. В тях са интегрирани две подсистеми - информационна и резервационна, насочени главно към маркетинг и дистрибуция на туристическите продукти.

Информационната подсистема осъществява представянето, промоцията и рекламирането на туристическите продукти. Тя включва също описание на дестина-

² На българския пазар най-често се използват продуктите на Amadeus - Amadeus Vista и Pro Web и Amadeus Amigo (вж. по-подробно Рибов, Янева, Великова и кол., 2005).

нации, разделени по тип туризъм (културен, исторически, еко, СПА, селски), на конкретни обекти (комплекси, хотели, къщи или маршрути), както и информация за цените на съответните продукти. Използва се и за реализиране на обратна връзка с крайния потребител.

Резервационната подсистема предоставя специализиран интерфейс за резервация на туристически продукти. Тя осигурява възможност за регистрация, проверка за заетост, резервация и плащане на индивидуални продукти и услуги или туристически пакети. Online резервирането е удобно и улеснява дейността както на бизнеса, така и на потребителите. Едно от най-новите приложения в системата е услугата request-pool (запитвания за резервации на конкурентен принцип), предоставяща на потребителя извадка от атрактивни оферти, от която той може да направи своя избор.

От голямо значение за успеха на електронния туристически бизнес е управлението на взаимоотношенията с потребителите. Потребителският маркетинг (Customer Relationship Management – CRM) включва натрупването на подробна информация за потребителите, обхващаща социално-демографската им характеристика, интересите им, сферата в която работят, и техните изисквания (Chen, and Popovich, 2003). CRM използва технологии за организиране, синхронизиране и автоматизиране на бизнес-процесите и дейностите, свързани с маркетинга, продажбите, техническата поддръжка и обслужването на клиентите. Основната цел е намирането на нови клиенти, запазване на вече съществуващите и привличане на бивши клиенти, както и намаляването на разходите за маркетинг и обслужване на потребителите. Управлението на взаимоотношенията с клиентите изисква изграждане на бизнес-стратегия, включваща отдели за обслужване и комуникация с тях. Поддържането на връзки с крайните потребители е от решаващо значение за прилагането на такава стратегия.

Иновации, насочени към съхраняване на планетата, националната самобитност, световните исторически и културни ценности

Ускореното развитие на туризма, предизвикано от научно-техническия прогрес и глобализацията, води до сериозни проблеми в областта на екологията, културата и социалното развитие в някои масово посещавани от туристи дестинации. Прекалената стандартизация на характеристиките на потребителите и предлаганите услуги, както и желанието за бързи печалби влияят отрицателно върху местната култура и специфичните особености на околната среда. Това налага световната общност да положи усилия за съхраняване на националната самобитност, на природните, историческите и културните ценности. Голяма заслуга в тази насока има Световната туристическа организация която инициира разработването и внедряването на две базови иновации в туризма – принципа за неговото устойчиво развитие и системата за оценка на икономическото му значение (Tourism Satellite Account).

Устойчиво развитие на туризма

През 1996 г. Световната туристическа организация, Световния съвет по пътуванията и туризма и Съветът на Земята съвместно разработват програмният документ „Agenda 21 for the Travel and Tourism Industry“, в който се анализира стратегическото и икономическото значение на туризма. В него се обръща внимание на големия наплив на туристи в определени дестинации, водещ до унищожаването на местната култура, до транспортни проблеми и до западането на известни курорти. Във връзка с това на държавните и националните туристически администрации (НТА), отрасловите организации и туристическите компании е предложена програма за конкретни действия по устойчиво развитие на туризма.

За да се гарантира дългосрочно устойчиво развитие на отрасъла, е необходимо да се установи баланс между опазването на околната среда, икономическите и социално-културните аспекти. Това изиска рационалното използване на природните и културните ресурси, преход към алтернативни технологии от страна на туристическите предприятия, подпомагане на социално-икономическото развитие на отделните държави.

За устойчивото развитие на туризма допринася способността на отрасъла както да се адаптира към променящите се условия, така и да съхранява добrite традиционни бизнес-форми едновременно с внедряването на новаторски идеи и производството на несвойствени и нестандартни продукти. Необходимостта от такава гъвкавост произтича от две противоречиви тенденции, характерни за съвременното общество: от една страна, социалната интеграция на хората – глобализацията, а от друга, желанието им да съхранят индивидуалността си. Това заедно с икономическите фактори (научно-техническия прогрес, внедряването на нови информационни технологии, развитието на сектора на услугите) поражда желанието на голяма част от туристите да преминат от групови екскурзии към индивидуални преживявания, аналогично на прехода от елитарния към масовия туризъм в началото на XX век. Задоволявайки свое временно тези изисквания на потребителите, туризът остава една от най-стабилните икономически дейности. Това се потвърждава и от прогнозата на Световната туристическа организация за развитието на отрасъла до 2020 г., показваща растеж в световен мащаб с 4.3-4.4%. За Азия и региона на Тихия океан прогнозният ръст е 6,7%.

Основната разлика между масовия и устойчивия туризъм е, че във втория случай част от печалбата се отделя за възстановяване на ресурсната база и усъвършенстване на технологиите за производство на услуги. Във връзка с това се осъществяват редица международни програми (TOI, ST-EP, Integrated Coastal Zone Management), които определят устойчивото развитие като основа на предприемаческата дейност и наследяват практики и методи, съвместими с устойчивия туризъм. Стремежът е да се намали замърсяването на околната среда; да се запазят флората и фауната, екологичните системи и биологичното разнообразие; да се съхранят ландшафтът, културното и историческото наследство, както и местните култури; да се използват местните продукти и уменията на местните

работници. Постигането на тази цел изисква ефективна система на взаимодействие между всички заинтересувани страни - държава, бизнес, общество.

Ф. Котлър и Н. Лий (Kotler, Lee, 2005) въвеждат термина „кооперативна социална отговорност“ (КОС), дефинирайки го като поемането на ангажимент за подобряване на общественото благополучие чрез доброволчески бизнес-практики и използване на корпоративни ресурси. Ключов елемент в това определение е думата „доброволчески“ – има се предвид съзнателно и безвъзмездно поемане на ангажимент от страна на бизнеса да прилага социално-отговорни практики. Съгласно дефиницията на ЕС корпоративната социална отговорност е концепция, при която компаниите доброволно интегрират дейността си по опазване на околната среда и социалните инициативи в своите бизнес-стратегии и във взаимоотношенията си с всички заинтересувани страни. Това изисква прилагане на открыти и прозрачни бизнес-практики, основани на етични ценности, и съобразяване на всички аспекти от дейността на бизнеса с интересите на служителите, местните общности и околната среда. С други думи, КОС означава да се допринесе за постигането на трайни ползи за цялото общество, вкл. за акционерите, в името на неговото успешно бъдеще. Достигането до консенсус е непрекъснат процес, изискващ постоянен мониторинг на въздействието и въвеждане на коригиращи мерки, когато е необходимо (вж. схема 5).

Схема 5

Управление на веригата на доставки на устойчивия туризъм

Източник. Новиков, 2007.

Практикувайки принципите на социалноотговорния туризъм, туристическият сектор, както никой друг отрасъл, може да осигури съчетаването на социалните, икономическите и екологичните интереси на всяка местна общност, в която се развива туристически бизнес.

*

В съвременните условия изискванията към туристическия продукт се променят все по-бързо. Високите темпове на растеж и радикалните промени в начина, по който се произвежда и консумира туризмът през последните десетилетия, се дължат преди всичко на иновациите. Оперирането в условията на глобалния туристически пазар налага повишаване на конкурентоспособността чрез реализация на нови методи за организиране на предприемаческата дейност и разработването на нови или обновяването на традиционни туристически продукти. Използването на най-новите ИКТ е от съществено значение за усъвършенстване на управлението и повишаване на ефективността на туристическите компании. Развитието на туристическата индустрия оказва значително въздействие върху цялата икономика на районите с развит туризъм, способства за диверсификация на пазара на труда, за развитие на образоването, търговията, транспорта, услугите, здравеопазването.

Използвана литература:

- Анастасова, Л. (2012). Нива на туристическа лоялност към дестинация и фактори за повишаването ѝ. - Бизнес посоки, бр. 1, с. 3-14.
- Гвозденко, А. (2004). Логистика в туризма. Москва.
- Жукова, М. (2006). Менеджмент в туристском бизнесе. Москва.
- Миронова, Н. (2010). Приложение на информационно-коммуникационните технологии в управлението на туристическата фирма. - Бизнес посоки, бр. 1-2, с. 113-119.
- Новиков, В. С. (2007). Инновации в туризме. Москва: ИЦ "Академия" 208 с.
- Орловская, В. П., В. И. Фомичев (2011). Инновации в социально-культурном сервисе и туризме. Санкт-Петербург.
- Рибов, М., М. Янева, Е. Великова и кол. (2005). Конкурентни стратегии в туризма. С.: „Тракия-М“.
- Чанкова, Л. (2006). Системите за управление на качеството (ISO 9000) и логистиката на индустриални фирми в България. - Икономически алтернативи, бр. 3.
- Чанкова, Л. (2011). Условия и предимства на въвеждането на логистичния подход във фирмено управление. Логистиката Настояще и Бъдеще. С.: ИБИС, с. 296-304.
- Маркетингови проучвания и оценка на ефективността на националния маркетинг. ОП „Регионално развитие“ 2007-2013, <http://www.scribd.com/doc/90466334/Country-Report-RO-BG>

Становище на Европейския икономически и социален комитет (2012) относно „Съобщение от Комисията до Европейския парламент, до Съвета, до Европейския икономически и социален комитет и до Комитета на регионите – Обновена стратегия на ЕС за периода 2011–2014 г. за корпоративната социална отговорност“. Брюксел, 24 май 2012.

Chen, J. and K. Popovich (2003). Understanding customer relationship management (CRM). People, process and technology. - USA Business Process Management Journal, Cleveland, Ohio, Vol. 9, N 5, p. 672-688.

Christopher, M., H. Peck (2003). Marketing Logistics. Butterworth-Heinemann UK.

Hall, C. M., A. M. Williams (2008), Tourism and Innovation. NY: Routledge.

Kotler, Ph., N. R. Lee (2005). Corporate Social Responsibility: Doing the Most Good for Your Company and Your Cause. Wiley.

Piboonrungroj, P. (2009). Methodological Implications of the Research Design in Tourism Supply Chain Collaboration. France, 18th demba summary academy.

Schumpeter, J.A. [1934 (1968)]. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle. Harvard University Press.

Интернет източници:

<http://www.hedna.org/>

http://ec.europa.eu/index_bg.htm

<http://whc.unesco.org/>

<http://www.gs1.org/gdsn>

<http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/3207-TourismAgenda.pdf>

<http://www.wto.org/>

http://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/gatsintr_e.htm

<http://www.wttc.org/>

<http://www2.unwto.org/>

3.X.2014 г.

КОМЕНТАРИ

Доц. д-р Пламен Пъчев*

ПОЛИТИКИ КЪМ МАЛКИТЕ И СРЕДНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ В ЮГОЗАПАДНИЯ РЕГИОН (резултати от емпирично изследване)

През 2013 г. в рамките на вътрешноуниверситетските изследвания (чл. 64, чл. 65а, чл. 90 и чл. 91 на ЗВО, в съответствие с Наредба 9/ 08.08.2003, чл. 4 ал.1 и чл. 9 от Вътрешните правила) в Стопанския факултет на ЮЗУ „Н. Рилски“ в Благоевград беше проведено изследване на малките и средните фирми в Юго-западния регион на планиране. Целта беше да се анализират предприемаческите нагласи и оценките на предприемачите и други респонденти с отношение към сектора „Малък и среден бизнес“ относно ефективността на политиката за неговото подпомагане. Данните в 246 от разпространените над 300 анкети бяха оценени като представителни. По-нататък беше направено както обобщение на резултатите от събранныте емпирични данни, така и беше изгoten общ обзор на самото понятие „политики спрямо МСП“ така, както то се разбира в повечето страни-членки на ЕС с традиции и опит в подпомагането на този бизнес като важен фактор за жизнеспособността на съвременната пазарна икономика.

Преди обаче да изложим накратко резултатите от проведените анкети и да обобщим данните, е целесъобразно да уточним и изложим същността на самото понятие в теоретично-обзорен аспект.

Под „цели на икономическата политика“ към цялата национална икономика, към даден неин сектор или спрямо определен сегмент от пазара, обикновено разбираме комплекс от активни организационно-технически, нормативни, финансови и други мерки, които влизат в задължението на държавата да регулира икономиката и даже да се намесва (но е желателно това да става непряко) с оглед решаването на определени важни обществено-икономически задачи. В съвременни условия най-често политиките са призвани да осигурят очаквани икономически развития и/или да предпазят целевата област на въздействие от сили, нарушаващи принципите за балансираност или планирано развитие, влошаващи перспективите за развитие и/или засягащи негативно благосъстоянието на социума. Тъй като често общостопанските цели са пряко или косвено съпоставими с целеполагането в отделната фирма, се приема, че част от регулативните мерки на държавата могат да подпомогнат конкретното развитие на една или друга конкретна фирма.

Известно е, че държавата и местните власти се отнасят с особено внимание към един много важен сектор в икономиката – този на т. нар. малък и среден бизнес, или предприятията от различни отрасли с брой на персонала максимум 250 человека средносписъчен състав. Подобно отношение се базира на вижда-

* ЮЗУ „Неофит Рилски“, plamm2002@yahoo.com

нето, че този сектор е „сърцевина на пазарната икономика”, генератор на работни места, благоприятна среда за реализация на нови стопански идеи и продуктови иновации, компонент на пазарната демокрация в икономиката, благоприятен фактор за конкуренцията и т.н.

Подобно схващане е характерно за целия еврорегион и съответно залага в условията по множество Програми и Фондове за подпомагане на малките и средните фирми. Това налага изучаването и анализа на въздействията на компонентите на съответните политики към МСП, като тук от особено значение е проучването на мненията на самите предприемачи от ефекта на тези политики и отчитането на техните препоръки за повишаване на тяхната ефективност.

Посочените Програми и Фондове, както и насоките на въздействията на централно и местно равнище, са ориентирани главно към подпомагането на фирмени дейности по разкриването на нови работни места, технологичното превъоръжаване, регионалното развитие, екологията и т.н. Тези въздействия от страна на държавата - чрез бюджетен ресурс и/или в комбинация със средства по еврофондове и програми, често са подкрепяни с нормативни регулативи, субсидии, данъчни преференции и други лостове за въздействие, които пряко ползват фирмения политика по развитието.

Въщност държавната икономическа политика определя най-вече правилата, към които повечето частни предприемачи от реалната икономика трябва да се придържат, като често тези правила са в унисон с целите на мениджмънта на фирмено ниво.

В теоретичен план една икономическа политика обикновено включва три основополагащи компонента: *създаване на общата икономическа рамка* (в германската научна мисъл например се използва твърде типично понятие „*Ordnungspolitik*“ - буквално политика на реда¹), *структурната политика и политиката на въздействията*.

Първият компонент трябва да създава *благоприятните условия*, в които *стопанските субекти да вземат техните конкретни управленски решения*. Вторият обхваща *намесата, интервенцията на държавата за развитие на регионалната и секторната отраслова структура*. *Политиката на въздействията* се характеризира с това, че понякога държавата е длъжна да „подобри“, даже да „*моделира*“ пазарните процеси в посока към тяхната оптимизация и повишаване на полезността им за всички участници в пазарната система.

В полза на общата икономическа рамка е от съществено значение да бъде настърчавана и развиваща също и политиката на конкуренцията – навсякъде и във всичко. *Структурната политика* е насочена към подобряване на организационната и институционалната, транспортната и комуникационната инфраструктури. Политиката на въздействията трябва да е насочена към подобряване на политиката на трудовия пазар, финансите и паричната политика, данъчната

¹ Вж. <http://www.forum-ordnungspolitik.de/zum-forum-ordnungspolitik/gro%C3%9Fe-geister>

Политики към малките и средните предприятия в Югозападния регион...

политика, търговската политика, политиката по поддържането на стопанската конюнктура и т.н.

При икономическото целеполагане като задача на държавата и местните органи на управление се отчитат множество взаимосвързани подцели. Генерална цел на всяка макросистема, която би трябвало да има първостепенна роля за държавата, е повишавана на общественото благосъстояние. Макар че това твърдение пряко кореспондира с изначални постановки в следвоенното възстановяване на икономиката на ФРГ след края на Втората световна война и по-конкретно още с идеите на Лудвиг Ерхард през 50-60-те години на миналия век (*Wohlstand fur alle* – благосъстояние за всички), в условията на характерната за ЕС в сегашната му социално-икономическа конфигурация, този постулат е изцяло валиден. Ако го отнесем като задача към праяката икономическа политика, това най-често би трябвало да предполага максимизиране на резултатите в стопанската система така, че нивото на живот и потребление да задоволява максимално широк кръг участници. При това става въпрос не само за личното потребление на индивида, но и за развитието на отделните стопански субекти и баланса в цялата сложна макросистема, вкл. всички нейни подсистеми.

За да се максимизират резултатите в тази система с оглед осигуряване на благосъстояние, се налага да се отчитат и решават някои проблеми, конкретизиращи целеполагането:

- *стабилизационни цели*, в т.ч.: максимално висок дял заети сред трудоспособното население; стабилни цени;
- *цели на растежа*, в т.ч.: увеличаване на реалния БВП на човек от населението (количествен растеж); подобreno снабдяване с „колективни блага“ (качествен растеж);
- *структури цели*, в т.ч.: стимулиране на гъвкавостта, за да се подпомогнат стопанските субекти при нагаждане към предлагането; изравняване в цялата макросистема на критериите и параметрите по заплащането, начините на живот и организация на свободното време;
- *цели по разпределението*, в т.ч.: справедлива оценка на разпределението на доходи и имущества според успеваемостта (приноса) на икономическите субекти в стопанския процес; социално справедливо разпределение на доходите и имуществата.

Този списък може да бъде безкрайно продължен и детализиран. Тук важи философският принцип, че всяка система си поставя нови цели, след като реши предшестващите. Естествено при преследване на посочените цели държавата не трябва да забравя и основната си функция по поддържане на основните принципи на демократичното общество и пазарноикономическия стопански ред – например осигуряване на духовна, политическа и икономическа свобода за всички, на справедливост, оптимални условия за обществен прогрес и т.н.

Във водещите страни от ЕС се смята по презумпция, че държавата трябва да ориентира политиките си към постигане на някои особено важни иконо-

мически цели. В т.нар. Стабилизационен закон² в Германия е указано, че държавата трябва да се стреми да постигне например четири важни икономически цели (обединени в т.нар. магически четириъгълник): стабилни цени, високо ниво на заетост, външноикономическо равновесие и планирани темпове на икономическо развитие.

Тъй като обаче посочените цели се намират във взаимна връзка, дадено възможно въздействие върху една от тях може да предизвика промяна в друга или в останалите, което от своя страна би променило силно самото комплексно целеполагане. Конфликт между целите или, по-меко казано, „конкуренция между целите“ (английски Trade off) се получава, когато дадена мярка на държавата обслужва една цел, но понякога не е много подходяща или дори направо пречи за ефективното постигане на друга, т.е. стимулират се дейности, свързани с една важна цел за сметка на друга. Хармония между целите има, когато мерките, насочени към осъществяването на дадена цел обслужват постигането и на втора или на повече от останалите цели.

Дали при мерките на държавната политика по отношение на една или друга цел има конфликт или хармония, често зависи от времевата перспектива на интервенцията – съответно дали се действа краткосрочно, или дългосрочно. Често постигането на краткосрочна полза по някоя от целите противоречи на дългосрочната политика. Това наблюдаваме в някои случаи при постигането на екоцели – те са с дългосрочно влияние и често изискват големи инвестиции, които обаче политиците са склонни да влагат в по-краткосрочни и „видими“ цели. Независимо от разходите около нейното провеждане приоритетът на екополитиката в стопанската област обаче е вън от всякакво съмнение.

Следователно е доста сложно да се преследват и постигат хармонично стопанските цели, но именно затова ефектът при управлението някъде е подобър, а в други случаи търпи критики.

Преди да се спрем конкретно на т.нар. „магически фигури“ на целите,³ ще поясним накратко кои са субектите на икономическата политика в една макросистема (да приемем, че това е националната икономика). Ако приемем също, че икономическата политика представлява инструментариум от целенасочени мерки на държавата в икономическата сфера, то тези мерки се „разпределят“ между структури, които са представени графично на фиг. 1.⁴

Погледнато чисто практически, при самото формиране на икономическата политика важна роля играят самите субекти, които би трябвало да я изпълняват, както и онези лица и организации, които оказват засилено обществено влияние при вземането на решения в социума, например политическите партии и обществените организации, масмедиите, видните обществени и политически личности и

² Вж. по-подробно Muller-Armack, A. (1967) Zeitschrift fur Finanzierung, Kapitalanlage und Immobilienwesen. Fr. am Main, Bd. 18, 1-2, S. 32-37

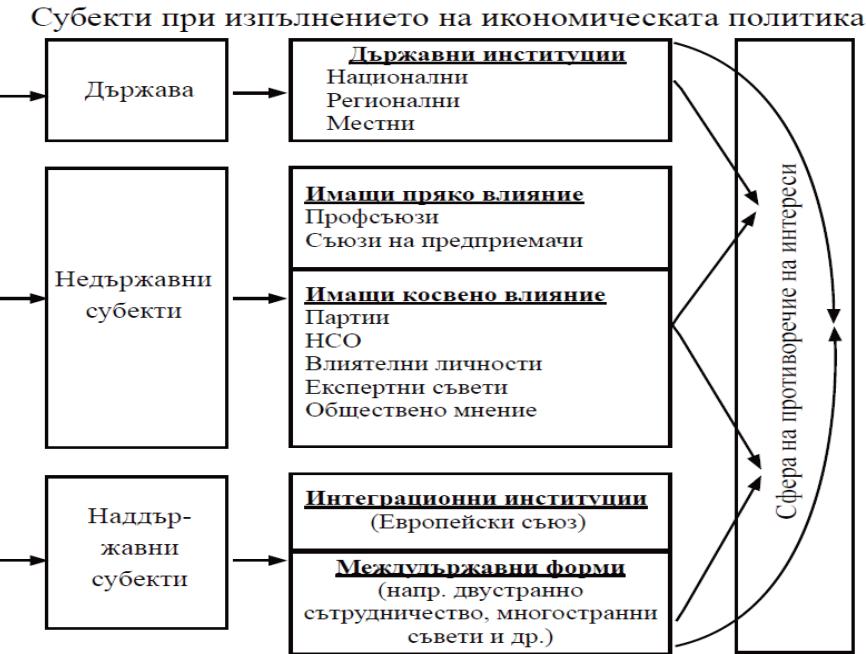
³ Вж. по-подробно Пъчев, П. (2013). Микроикономика. София-Благоевград (трето издание), с. 188-200.

⁴ Пак там, с. 191.

Политики към малките и средните предприятия в Югозападния регион...

т.н. Върху икономическата политика влияе и всеки отделен гражданин, тъй като въщност той е както „потребител на политиката”, така и избирател на висшите правителствени чиновници.

Фигура 1

Вижда се, че ролите на субектите в икономическата политика са тясно преплетени и взаимозависими, от което следват три принципни положения при формирането на тази политика:

Първо, тя винаги е повлияна в решаваща степен от два фактора: *постоянно променящата се стопанска ситуация и културата на икономическото мислене*.

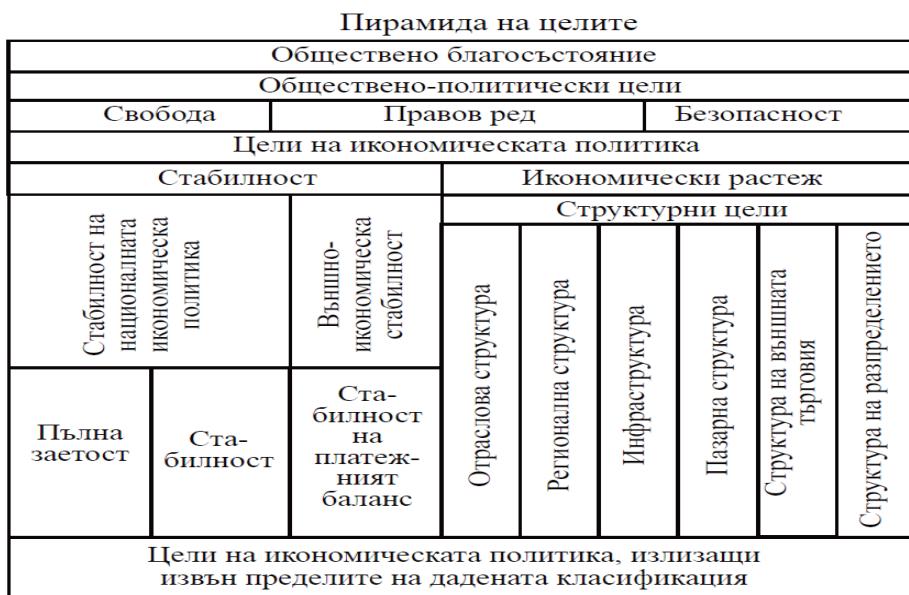
Второ, ефектът при прилагането ѝ е по-силен в случай, че тя е *съобразена със стопанските и обществено-политическите реалности* в конкретна страна, например, когато отчита политическото разпределение на силите, производствено-техническия потенциал, състоянието на социалните структури, институционалния ред и доброто функциониране на държавното и местното управление и самоуправление, както и много други фактори.

Трето, икономическата политика е *решаващо средство* за провеждане на политическия курс в съответната държава.

Съществува интересно схващане, че към конкретното целеполагане в дадена страна трябва да се предявяват определени специфични изисквания. Днес в България е широко разпространено мнението, че в условията на раз-

вита и функционираща пазарна икономика целите на държавната икономическа политика трябва да се залагат така, че да не включват неща, които самият пазар може да свърши по-добре от държавната бюрокрация и политическите сили. Същевременно целите трябва да са количествено измерими, за да се контролира нивото на тяхното изпълнение от широк кръг икономически субекти. В процеса на реализация на основните цели обаче общество е принудено да решава множество различни задачи, които формират своеобразна йерархична съподчиненост („пирамида“) на целите⁵ (фиг. 2).

Фигура 2

В случая трябва да се вземат под внимание следните ограничения при целеполагането:

- цели, които в даден момент не се поддават на операционно решение със силите и средствата на държавната машина и не могат да бъдат включени като съставна част в държавната икономическа политика;
- цели, които могат в даден момент да се реализират чрез операционно решение и стават съставна част на държавната икономическа политика.

С други думи, една държавна машина не може да постигне цели, които са извън нейните възможности. Това обаче не трябва да отклонява вниманието от реалните възможности на общество, които държавата не може или не иска да използва. Или *обективната невъзможност да бъдат постигнати всички важ-*

⁵ Пъчев, 2013, с. 192.

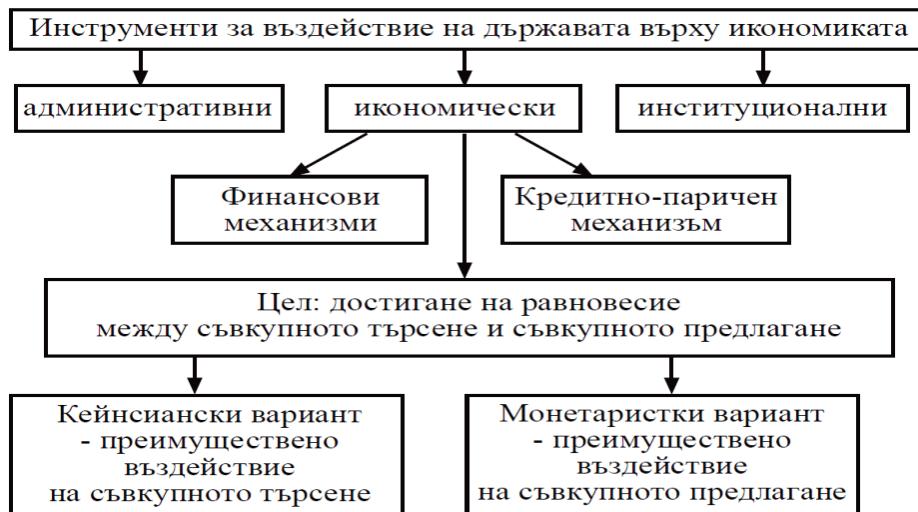
Политики към малките и средните предприятия в Югозападния регион...

ни за обществото и икономиката цели на даден етап не бива да възира критичността на социума спрямо слаба, некомпетентна и лоша държаща икономическа политика.

Реализацията на икономическата политика предполага използването на съвкупност от мерки, формиращи механизма на държавното регулиране на икономиката. За да може рационално и ефективно да се прилагат средствата за въздействие върху икономиката (инструментариумът), е необходимо да се познава тяхната структура (фиг. 3).⁶

Фигура 3

Схема

Съвкупността от административни лостове обхваща онези регулиращи действия, които са свързани с осигуряването на правова инфраструктура – спомената вече „политика на реда“ (Ordnungspolitik). При това прилаганите мерки имат за задача да съдействат за създаването на най-разумните и действени за частния сектор нормативни рамкови условия, позволяващи разгръщането в обществена полза на креативните сили на предприемача. При институционалните инструменти на икономическата политика в помощ на инфраструктурата особено важни са мерките по изграждането на организационно-институционални структури, в т.ч. изпълнителни структури на държавната власт (Агенции и др.), по поддръжка на съответния държавен сектор, изработване и изпълнение на различни Програми за развитие и Стратегии за преструктуриране, подпомагане работата на различните изследователски институти и Центрове (независимо от формата им на собственост) и т.н.

⁶ Пъчев, 2013, с. 193.

Към най-важните инструменти за икономическо въздействие се отнасят също финансия и кредитния механизъм, както и паричната политика на държавата. При дозирането на тяхното практическо прилагане голямото майсторство обаче се състои в това сред многобройните съвременни икономически теории и ръководни управленски доктрини да бъдат подбрани тези, които вършат най-добра работа в конкретната държава и в конкретните исторически условия.

През 70-те години на миналия век в развитите страни съществена роля в държавното регулиране на икономиката играе неокейнсианская доктрина, в която важно място заемат финансовите лостове за въздействие. Монетаристката доктрина пък, свързвана с идеите на нобеловия лауреат Милтън Фридмън, отдава голямо значение на кредитните и паричните механизми.

Известно е увлечението през първите години на българския преход към тотална приватизация, към разграждане на цялата материална и управленска машина от времето на централногледаната икономика и прекалено залагане на „невидимата ръка на пазара“. Очевидно е, че за ефективното социално-икономическо целеполагане е нужна голяма управленска прозорливост у държавните чиновници на по-високите равнища, политическа воля и обществен консенсус за очертаване на тези цели и комбиниране на съответните средства за тяхното постигане, които са жизненоважни за обществото и които то може да позволи в дадения хронологичен момент.

На фона на направеното пространно принципно изясняване на понятието за политиките на въздействие към цялата национална икономика и към отделни нейни сектори, както и свързания с тях стремеж да бъдат постигнати едни или други общественополезни цели, е твърде интересно по-нататък да се анализират набраните по посочения изследователски Проект за вътрешноуниверситетски изследвания SPR – С 10/13 – 2013 empirични данни от Югозападния регион чрез специалната анкета, отразяваща състоянието, проблемите и нагласите на малките и средните частни предприятия и заетите в сектор Малък и среден бизнес по обсъжданата проблематика. Нашият интерес към този сектор е предизвикан от голямата роля и място на МСП и тяхното значение за стопанското развитие на региона.

Относно профила на анкетираните е важно да се отбележи, че истинските предприятия сред тях са 37%. Мнения по въпросите от анкетата са изразили и заети по трудов договор в неголеми предприятия – 27.2%, работещи извън този тип фирми – 29.6%, както и представители на институции, имащи отношение към малкия бизнес – 4.9%.⁷ Тази широта на анкетираните беше търсена съзнателно, за да се представи едно своеобразно обществено мнение, доколкото понятието „икономическа политика“ се идентифицира не само от пряко засегнатите от нея, но и има косвено отражение върху по-широк кръг стопански субекти.

⁷ Данните до края на изложението се съдържат в 246 попълнени анкети, чито обобщени резултати се публикуват тук за първи път.

Политики към малките и средните предприятия в Югозападния регион...

Сред анкетираните преобладават лицата от женски пол - 63%, докато мъжете са само 37%. Като възрастова структура преобладават по-младите - лицата между 20 и 29 години са 38.3%, между 30 и 39 години - 19.7%, между 40 и 49 години – 29.6%, а над 50 години – 12.3%. Относително висок е дялт на висшистите (9.4%), като останалите са посочили друго, по-ниско равнище на образование.

Твърде оптимистична е констатацията, че според повечето респонденти – 58%, през последните 5 години (т.е. периода 2008-2013 г.) в Югозападния регион на планиране съм сектора Малък и среден бизнес са прилагани някакви политики, стимулиращи развитието. Разпределението на тези политики при възможност за даване на повече от един отговор в анкетата е представено в табл. 1

Таблица 1

Политики към сектора на МСП, прилагани по принцип в Югозападния регион (2008-2013 г.)

Видове политики	В % от отговорите
Създаване и запазване на работни места	50.6
Обучение на персонала	49.4
Инвестиции в машини и технологии	34.6
Подпомагане управлението на ниво фирма (методики, софтуер и по друг подходящ начин)	18.5
Улесняване на достъпа до инвестиции	12.3
Улесняване участието в търгове и други административни услуги	11.1
Подпомагане на участието на фирмите в панаира и специализирани изложби	9.9
Субсидиране на инвестициите в екология	6.2
Стимулиране на членството в бизнес-асоциации (камари, палати, съюзи и т.н.)	6.2
Данъчни преференции	4.9
Съдействие при решаване от фирмата на административни процедури и/или въвличане в наказателноправни дела	1.2

Посочените процентни дялове представляват „общото усещане“ и „принципната информираност“ на респондентите за прилагането на тези политики в региона. По-съществено значението обаче имат отговорите, засягащи практическото прилагане на подобни политики, осъществено в същия времеви интервал във фирмите, в които анкетираните работят, или в други компании, където тези политики категорично вече са били приложени и за което те са сигурни (вж. табл. 2).

Таблица 2

**Политики към сектора на МСП, приложени в конкретни предприятия,
(2008-2013 г.)**

Видове политики	В % от отговорите
Създаване и запазване на работни места	28.4
Обучение на персонала	28.4
Инвестиции в машини и технологии	14.8
Подпомагане управлението на ниво фирма (чрез методики, софтуер и по друг подходящ начин)	6.2
Субсидиране на инвестициите в екология	2.5
Подпомагане на участието на МСП в панаири и специализирани изложби	2.5
Улесняване достъпа до инвестиции	1.2
Данъчни преференции	1.2
Улесняване участието в търгове и други административни услуги	1.2

От най-съществено значение за нас обаче са мненията на респондентите за ефективността на провежданите политики. Независимо от обстоятелството, че разновидностите на прилаганите политики са относително много и процентните данни за прилагането им в конкретни фирми в Югозападния регион свидетелстват (поне според анкетата) за активност в тази област, голяма част от респондентите смятат, че или посочените политики не са „достатъчно ефективни“ (43.2%), или че въобще „не се провеждат“ (2.2%). Ако към това количество прибавим и колебаещите се да изкажат съвсем нещо (18.5%), то едва 16% анкетираните категорично споделят мнението, че тези политики са активни и ефективни.

Известна светлина върху очевидното несъответствие между данните в табл. 1 и 2 и посочените твърдения хвърля обяснението на причините за този „скептицизъм“ във вижданията на респондентите, дали критично мнение за ефективността на политиките (65.4% от извадката) (табл. 3).

Таблица 3

Причини за недостатъчната ефективност на политиките към сектора на МСП, прилагани в Югозападния регион (2008-2013 г.)

Причина	В % от отговорите
Кризата в Еврозоната и отражението и у нас	33.3
Противоречие между официално декларирани намерения на властите и реалното им реализиране в практиката	28.4
Липса на ясно политическо виждане по проблема	24.7
МСП имат собствен потенциал и не се нуждаят от политики в тяхна полза	9.9
Провеждането на политики в икономиката противоречи на принципите на пазарната икономика	7.4

Подобни отговори свидетелстват, че анкетираните очевидно се самовъзприемат като интегрална част от голяма икономическа общност, в която труд-

Политики към малките и средните предприятия в Югозападния регион...

ности в една или друга област неминуемо и закономерно засягат всички страни-членки. Този факт е твърде интересен, тъй като говори за евросолидарност и проява на разбиране към обстоятелства и събития, които не произтичат пряко от дейността на едни или други държавни и/или местни администрации.

Твърде интересен също е фактът, че около една четвърт от анкетираните проявяват усещането за „всесилие“ на пазарния механизъм и залагат на собствените ресурси и възможности на фирмите да преодоляват едни или други проблеми в техния собствен бизнес. Дали това е следствие от прекалена самоувереност при анализа на реални икономически процеси и тенденции, или прекалена вяра в т. нар. всесилна ръка на пазара, ни остава да гадаем.

От анкетата проличава слабата запознатост на анкетираните в Югозападния регион с политиките в помощ на малкия бизнес в Еврозоната. Логично би било да се очаква, че като граждани от страна-членка (още повече, както личи от техните отговори, проявяващи някаква солидарност и разбиране за кризисните явления в ЕС) за тях би било полезно (поне като база за сравнение) да са поинформирани относно прилаганите политики в Съюза. Подобно допускане може да се направи на базата на обстоятелството, че те принадлежат към целева група с пряко отношение към малкия бизнес или поне са такива, които въз основа на относително високото си образоването би трябвало да са запознати с важни лостове на икономическо въздействие и в други държави от същата интеграционната общност, в която членува тяхната собствена страна.

Според данните голяма част от хората на бизнеса у нас (56.8%) обаче не са информирани за практиките в ЕвроСъюза, други 32.1% имат само обща представа, като едва малко над една десета (11.1%) отговарят, че са добре информирани за европрактиките, което в никакъв случай не трябва да се разбира като фактическо състояние на нещата. Висок е делът на отговорите, засягащи очакванията за въвеждане на политики, повишаване на ефективността на провежданите такива, препоръки за подобряване на практическото въздействие от политики и т.н. (табл. 4).

Таблица 4

Очаквания за подпомагане и политики към сектора на МСП

Действия и политики, които биха подпомогнали сектора МСП	В % от отговорите
Пряко финансово подпомагане чрез конкурс и прозрачни процедури	58
Намаляване на бюрократичните спънки пред бизнеса	53.1
Данъчни облекчения	53.1
Косвено финансово подпомагане	16.04
Държавата не трябва да се меси в пазара	9.9

От голям интерес са различните препоръки на респондентите относно активизирането на съществуващи и/или въвеждането на нови политики, които биха дали тласък за развитието на сектора. Трябва обаче да се подчертвае, че

подобни препоръки и схващания са дефинирали само около една пета от анкетираните, тъй като възможностите за това в анкетата бяха по желание и по усмотрение на всеки отделен респондент - провелите изследването не бяха набелязали предварителни варианти за конкретни възможни отговори. В този смисъл направените препоръки са строго индивидуални и персонифицирани мнения, например:

- въвеждане на необлагаем минимум и данъчни преференции за МСП;
- облекчаване и улесняване на контакта между отделните фирми и институции (създаване на Интернет-платформи и електронно правителство);
- въвеждане на по-ефективни схеми за финансиране и съфинансиране на бизнеса, вкл. и по линия на Евросъюза;
- усъвършенстване на работата на инфраструктурните организации в помощ на бизнеса – търговски Камари и Палати, Сдружения на фирмите на отраслов и териториален принципи и др.;
- намаляване на бюрократията;
- въвеждане на обучение по предприемачество;
- навременно извършване на разплащанията от страна на държавата и общините към МСП;
- намаляване на лицензионните режими;
- облекчаване на административните процедури при регистрация на нови МСП;
- намаляване на осигурителната тежест пред МСП.

Разбира се, повечето от тези предложения и препоръки са традиционни за сектора или са отдавна познати от идеите на представителите на бизнеса относно усъвършенстване на неговите контакти с администрацията на различни нива. Характерно в обществения дебат, който редовно е воден по подобни въпроси е, че се очертават определен тип „дежурни“ проблеми и такива, които не са особено популярни в общественото пространство, но чието решаване би било от голяма обществено-икономическа полза.

Към първата група „традиционнни“ проблеми бихме отнесли например препоръките за усъвършенстване на данъчната политика и въвеждането на преференции, докато важен и нерешен въпрос у нас, на който не се отделя особено внимание в публичното пространство, е обучението, мотивацията и консултирането на начевачи предприемачи.

От особен интерес е препоръката за дейността по политиките от страна на малко пасивните засега в България конкретно в тази сфера инфраструктурни организации (особено големите като БСК и БТПП), които предпочитат да участват предимно като партньори в тристрания диалог с Правителството и Профсъюзите, отколкото да решават конкретни въпроси на техните членове. Независимо че само 8.6% от анкетираните са собственици и/или сътрудници на фирми, членуващи в БСК/БТПП, твърде обезпокоително е, че според 47% от респондентите тези бизнес-асоциации, както и някои държавни структури като Изпълнителната агенция на малките и средни предприятия и локалните бизнес-обеди-

Политики към малките и средните предприятия в Югозападния регион...

нения, не играят особена роля при провеждане на политиките спрямо МСП. В неведение по този въпрос са други 36.8%, като само 16% от анкетираните споделят, че бизнес-асоциациите съдействат за провеждане на политиките. Дали и доколко по устав тези неправителствени организации, регистрирани по ЗЮЛНЦ, трябва да са активни при политиките, е спорно, но подобни данни за ниската популярност на камарите и палатите у нас е важен индикатор, че в сферата на обединяването и сдружаването на фирмите като възможност за делова синергия има потенциал, който остава неизползван.

Част от въпросите в анкетата бяха посветени на данъците и данъчното облагане. По „стара българска традиция“ над 86% от респондентите смятат, че местните данъци са високи. Според тях благоприятно въздействие върху бизнеса в сектора би могло да окаже въвеждането на преференциални ставки за облагане на печалбата (24.7% от анкетираните) и най-вече въвеждането на преференции в облагането при печалби до 50 хил. лв. По-малка част от респондентите пледират за намалено облагане с данък печалба и в групата на фирмите от сектора Малък бизнес с още по-високи прагове на годишни печалби – съответно до 70 хил. и до 100 хил. лв.

Предложения са направени и за въвеждане на необлагаем минимум в дохода на фирмите (17.3% от анкетираните), внасяне на част от дължимия данък в общинския бюджет (3.7%), намаляване на ставката на данък-печалба в случаите на частично или пълно реинвестиране на печалбата (съответно 32.1 и 38.3%) и т.н. Според 7.4% от анкетираните обаче съществуващият данъчен модел в този сектор е напълно удовлетворителен.

По въпросите на данъчното облагане респондентите изразяват мнението, че особено стимулиращо за тяхната дейност би било:

- предоставянето на данъчни преференции – 55.5%;
- облагането на активите с по-ниски ставки – 28.4%;
- понижаването на местните данъци и такси – 19.7%;
- приравняването на данъчните оценки за недвижимостите към пазарните стойности – 7.4%;
- ежегодното актуализиране на данъчните оценки на активите – 7.4%.

*

Резултатите от емпиричните данни в анкетата, проведена с оглед изясняване на възгледите, мненията и становищата на деловите кръгове в Югозападния регион по въпроса за политиките към МСП, съвпадат до голяма степен с данните от други аналогични изследвания в България, като обаче отразяват и спецификата в сектора, характеризираща най-динамичния по темпове на развитие икономически регион след столицата София.

НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ПРОБЛЕМИТЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ

На 6 и 7 октомври 2014 г. в Института за икономически изследвания при БАН беше проведена международна научна конференция по една от най-важните теми за икономическото развитие на България „Икономически растеж: стимули и ограничители“. Тази проява премина под знака на честването на 145-годишнината от създаването на БАН. В нея взеха участие с доклади или присъстваха като гости много учени и преподаватели от страната: ИИИ и други институти при БАН, УНСС, СУ „Св. Кл. Охридски“, СА „Д. А. Ценов“ - Свищов, ТУ – Стара Загора, НБУ, ВТУ „Св.Св. Кирил и Методий“, ЮЗУ - Благоевград, ЛТУ, ВУФЗ, МВБУ – Ботевград, ПУ „Паисий Хилендарски“ и др. Чуждестранните гости от Великобритания, Франция, Румъния (Румънска академия на науките - РАН) и БЮР Македония поддържат от години различни форми на сътрудничество с учените от ИИИ при БАН.

На пленарното заседание изнесоха доклади наши и чуждестранни учени. Проф. д-р Митко Димитров - директор на ИИИ при БАН, въвведе поставената тема за икономическия растеж и развитие на България. Като благоприятни фактори за страната днес той посочи, че тя е атрактивна дестинация за преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ), има сравнително висок дял европейски фондове към БВП, ниски преки данъци, макроикономическа стабилност (външен дълг, бюджетен дефицит, инфляция и т.н.), икономиката понася кризата сравнително добре. Сред многото и нелеки за решаване проблеми обаче са следните: страната е с най-ниски доходи в ЕС; равнището на корупция е високо; налице е враждебна бизнес-среда; разочароването и недоволството от политическата класа са много големи; съдебната система, администрацията, образоването и здравеопазването не предоставят качествени услуги; земята и другите природни ресурси не се използват ефективно; съществува дълбока демографска криза, обезлюдяване и емиграция и др. По-нататък проф. Димитров изложи своята теза за деформираната и недовършената смяна на системата още в началото на прехода към пазарна икономика в България, което дава отрицателните си последици и до днес. Той представи широка панорама на прехода, обособен в няколко периода, и направи критичен анализ както в макроикономически аспект, така и на фирмено ниво.

През първия период (1989-1995 г.) страната изостава значително в процеса на смяна на икономическата система. И което е още по-важно, през този период се създават и натрупват деформации, довели до широко заместване на получаването на доход от икономическа дейност с придобиването на рента на основата на политическа и икономическа власт, позиции в бюрократичната система, измама и други неикономически фактори. Това става причина за бърза декапитализация на държавната собственост. Веднъж възникната, системата се насочва към новосъздадения частен сектор, с което затруднява допълнително

неговото възпроизвъдство и развитие. *Вторият период* (1997-2008 г.) се характеризира с макроикономическа стабилност и умерен растеж. През *третия период* (от 2009 досега) страната се намира в криза и следкризисна стагнация.

В заключение проф. Димитров предложи пътища за решаване на основните съществуващи в резултат от недовършената смяна на системата проблеми, насочени към по-ефективно използване на ресурсите, управление и преструктурiranе на предприятията, развитие на иновациите и др. Сред най-важните изводи е твърдението, че държавата трябва да осигури ефективно работещи институции, да премахне дефектите във функционирането на пазара, да определи правилата и да осигури тяхното спазване.

Докладът на проф. д-р *Йордан Христосков*, министър на МТСП в служебното правителство по това време, се отнася до инфраструктурата на териториалните единици като фактор за икономическия растеж. Той се основава на емпирично изследване на зависимостта между равнището на развитие на инфраструктурата и социално-икономическото развитие на статистическите райони (NUTS2) и статистическите области (NUTS3) в България. В резултат от направения анализ авторът доказва работната си хипотеза, че различията в развитието на инфраструктурата са една от съществените причини за неравномерното социално-икономическо развитие на регионално ниво. Валидна е и обратната хипотеза, че инфраструктурните различия на районно и областно ниво се дължат на различния социално-икономически потенциал на тези териториални единици. Доколкото обаче развитието на инфраструктурата е най-вече функция на държавата, а икономическото развитие е свързано с поведението на пазарните икономически агенти, проф. Христосков подчертва, че определяща и управляема от правителството е връзката инфраструктура – икономика.

Проф. д-р *Уил Бартлет* (European Institute, London School of Economics and Political Science) разгледа кризата в ЕС като структурен дисбаланс между страните, обособени в три групи: (а) Германия в средата на групата „ядро“ сред други държави; (б) Гърция, Италия, Португалия и Испания като „периферия“ и (в) Западните Балкани като „суперпериферия“. За да обоснове отношенията на зависимост между европейските икономики, както и страничните ефекти от кризата в Еврозоната към Западните Балкани, той разгледа модел ядро-периферия с недостатъчно потребление. Ядрото е уязвимо от световна стагнация, поради което тези страни са зависими от приходите от перифериите на износа. Това води до висок дефицит по текущата сметка по време на бума и поставя перифериите в силно затруднено положение по време на рецесия. Финансиализирането на европейската икономика може да се приеме като отпор на тенденцията към световна стагнация, защото предоставянето на потребителски кредити стимулира търсенето и спомага за временно преодоляване на проблема, свързан с ниското потребление. Продължаването на строги икономии обаче като метод за създаване на вътрешна девалвация е малко вероятно да успее като средство за излизане от кризата. Като се имат предвид взаимозависимостите на европейските икономики, може би по-добър начин за излизане от сегашния

период на нисък растеж и стагнация е да се води координирана фискална експанзия за стимулиране на вътрешното и общоевропейското търсене.

За ролята на ПЧИ при догонване и интеграция на новите и бъдещите държави-членки на ЕС говори проф. *Касаве Рише* от Сорбоната в Париж.¹ Тези процеси протичат заедно с навлизането на ПЧИ в региона, в случая от Централна и Източна Европа (ЦИЕ) и в частност от Западните Балкани, където скоростта на тяхното вътрешно натрупване е все още много ниска, а индустриалната структура на тези страни никога не е съответствала на инвестиционните изисквания за развитието на силна индустриална база. Индустритното възстановяване и икономическият растеж се подхранват от ПЧИ в региона. Важно е обаче не колко инвестиции влизат в определен регион, а каква е ролята им за пазарите и имат ли съществено значение при определени производства. Досега ПЧИ са допринесли за създаване на нов индустритален ландшафт в района, но това поражда и нова икономическа зависимост на тези страни - повечето от тях днес са домакин на големи транснационални корпорации, които имат съществено въздействие върху вътрешната индустритална структура, специализация и собственост, както и силни връзки със западноевропейските икономики. ПЧИ играят важна роля в региона по отношение на неговото трансформиране, коригиране и специализиране в определени отрасли, за създаване на работни места, увеличаване на износа на стоки с по-висока добавена стойност и реконструиране на индустриталната мрежа, която свързва индустрите в региона със западните фирми и пазари. Те са също възможност за дълбоко преобразуване на европейската индустрия и въвеждане на ново разделение на труда чрез специализация по веригата на регионалната стойност. На базата на сравнителен анализ за страните от ЦИЕ е защитена позицията, че влизането на ПЧИ в държавите от Западните Балкани ще окаже положително въздействие върху растежа в региона и ще допринесе за неговата икономическа трансформация.

На конференцията ръководството на БАН награди проф. К. Рише с почетен знак „Марин Дринов“ на лента, който е най-високото отличие на Академията за принос в областта на икономиката. Тази награда е признание за неговото дългогодишно сътрудничество с ИИИ при БАН и за активната му работа за развитието на българо-френските научни връзки чрез съвместно обучение на докторанти и адаптирането на учени в условията на прехода към пазарна икономика.

В доклада си акад. *Емил Динга* (РАН) направи структуриран концептуален анализ на основните последици от Договора за стабилност, координация и управление в Икономическия и паричен съвет (накратко казано, фискалния пакт) върху финансовата стабилност, икономическото сближаване и устойчивото развитие на ЕС и страните в него. Разгледани и оценени са важни въпроси като: симетрия на причините в сравнение с асиметрия на ефектите, ефективност,

¹ Всъщност докладът е от двама автори - Srdjan Redzepagic от Института за икономически изследвания в Белград, Сърбия и Xavier Richet от Université Sorbonne nouvelle, Paris, France.

практичност, необратимост на въздействието. На тази основа авторът предложи концепция за т. нар. от него обществено сравнително бюджетно предимство.

В последвалата работа в отделни тематични панели се поставиха и дискутираха икономически проблеми, стоящи пред България.² Темите им бяха ориентирани основно към факторите на икономически растеж – ресурси, инвестиции, работна сила и образование, технологичен прогрес, корпоративно управление, външни за страната фактори.

Основният доклад в панела „Ресурси и растеж” беше на доц. д-р Дарина Русчева (ИИИ при БАН, ръководител на секция „Регионална и секторна икономика“). Тя направи оценка на параметрите и тенденциите в производството на продоволствени продукти в България от гледна точка на възможностите, които то предоставя за покриване на потреблението им. На базата на конкретно изследване, в което са обхванати основни продукти, произвеждани в селското стопанство, в хранително-вкусовата промишленост и в домашните стопанства за периода 1990-2012 г., са направени и препоръки за развитието на производството на продоволствени продукти в страната в контекста на националната продоволствена сигурност. Останалите доклади в този панел, изнесени от членове на същата секция, засягат различни аспекти на поставената тема, например: осигуреността с продоволствие по основни хранителни групи и продукти (доц. д-р Саша Грозданова); изследване на двойствената мотивация, характеризираща пазарното потребителско търсене на храни и безалкохолни напитки като поведенчески процес (доц. д-р Петко Тодоров); инвестициите в българската енергетика и по-точно в подотраслите ѝ – електроенергетика, топлоенергетика, атомна енергетика, енергия от въглища, природен газ и от възобновяеми източници (доц. д-р Веселина Григорова). Направени бяха изводи относно състоянието на инвестиционния мениджмънт във всеки от тези подотрасли, както и предложения за неговото подобряване. В доклада си гл. ас. д-р Мария Коцева и гл. ас. д-р Милкана Мочурова разглеждат връзката между политиките в областта на климата, енергетиката и водите чрез прилагане принципите на доброто управление и гарантиране независимостта на регуляторния орган. Доказва се, че независимият регулятор ДКЕВР на практика е зависим и показва слабост при защита на обществения интерес. В доклада на доц. д-р Галя Бърдарска и докт. Константин Константинов са анализирани наличните водни ресурси и техният начин на използване по сектори. Отчита се нерационалното им използване чрез процента на загуби на вода. Авторите предлагат иновативно екологосъобразно техническо решение за съхранение на водните ресурси (като алтернатива на изграждането на нови язовири) чрез подхранване на свободните пространства на подземните водни тела с неизползвания повърхностен отток от прясна вода. В доклада на доц. д-р Огнян Боюклиев са разгледани проблемите на земеде-

² Поради ограничение на обема тук не могат да бъдат коментирани поименно докладите на всеки от участниците, които ще бъдат публикувани в отделен сборник.

лието в България и връзката им с Общата селскостопанска политика (ОСП) на ЕС. Препоръчва се преодоляване на деформациите и негативните тенденции чрез устойчиво земеделие и коопериране, основани на силно развито местно производство на хrани и регионална търговия.

Два от докладите в панела „*Инвестиции и бизнес-климат*“ бяха посветени на ролята на институциите за икономическия растеж. Тезата на гл. ас. д-р Станка Ринкова (ЮЗУ „Н. Рилски“) е, че институционалната промяна, най-вече за страните в преход, се характеризира с особености в институционалното „конструиране“ и изменение на самите институции, във взаимодействието между формалните и неформалните институции, в институционалния „вакуум“, импорта на институции и ролята на държавата като обект и субект на институционалното „строителство“. Във връзка с това тя посочи необходимостта да се изследва същността на институционалните „капани“ и етапите на институционалното проектиране, като за определяне на ефективността на институционалната среда се прилагат качествени и количествени показатели, системи от критерии и индикатори. В доклада си „*Институционални ограничители на икономическия растеж*“ проф. д-р ик. н. Гарабед Минасян (ИИИ при БАН и Тракийски университет - Стара Загора) подчертава факта, че един от недостатъците на българската система е твърде честата и понякога хаотичната промяна на приеманите закони у нас. Най-често това е свързано с лобистки интереси, недостатъчна квалификация на депутатите, некомпетентност и липса на професионализъм на регуляторните органи.

Доц. д-р Виржиния Желязкова (ВУЗФ) разгледа спецификата и развитието на банковата система в България от началото на финансово-икономическата криза през 2009 г. досега. Присъствието на чуждестранни банки на пазара остава доминиращо. Общите активи, кредити и депозити в банковата система отчитат стабилен ръст, провизиите нарастват значително. Равнищата на лихвените проценти бележат колебания, които отразяват измененията в пазарните условия, като тенденцията е към намаляване на лихвените проценти както по депозитите, така и по кредитите. Общите приходи нарастват. На ролята на кредитирането за икономическия растеж в България до началото на кризата и след нея е посветен докладът на доц. д-р Григор Сарийски и проф. д-р ик. н. Росица Рангелова (ИИИ при БАН). Авторите изтъкват, че през годините преди кризата кредитите нарастват интензивно и през 2008 г. достигат около 85% от брутната добавена стойност в страната, което представлява праг на насищане и се запазва без промяна досега. Основен извод е, че ефектът от кризата не е довел до преориентиране на дейността на търговските банки и те продължават да насочват кредитирането към икономически дейности, осигуряващи единствено бърза възвръщаемост, с което не допринасят за по-висок и стабилен икономически растеж в страната. По-особен случай представлява кредитната активност в сектора на селското стопанство, която е повлияна в значителна степен от субсидиите от ЕС. Друг извод е, че се забелязва положителна промяна в нагласата на фирмите и домакинствата в резултат от кризата - те повишават финансо-

вата си грамотност и сега подхождат много по-предпазливо при тегленето на кредити.

Три от докладите в този панел разглеждат връзката между инвестициите и растежа на фирмено ниво. В доклада си гл. ас. д-р Галя Тасева-Петкова (ИИИ при БАН и УНСС) изследва инвестиционната активност на нефинансовите предприятия в България при сегашните икономически условия. Анализът се основава на данни от емпирично социологическо проучване за влиянието на достъпа до финансиране и финансовите затруднения на предприятията върху инвестиционната им активност. Целта на доклада доц. д-р Силвия Трифонова (УНСС) е да демонстрира отношението на българския бизнес към ПЧИ при сегашните кризисни условия. Представени са и са обобщени резултатите от няколко дълбочинни интервюта сред мениджъри и собственици на български предприятия, проведени през 2012-2013 г. Направеният анализ позволява да се изведат важни заключения за притока/отлива на ПЧИ към и от България по време на кризата. В доклада на гл. ас. д-р Катерина Войческа (ИИИ при БАН и УНСС) се обсъждат основните различия и особеностите на финансовата ефективност и финансите параметри за анализ на качеството на корпоративния растеж, предлагани от съвременния финансов анализ.

По време на панела „*Иновации и икономически растеж*“ проф. д-р ик. н. Росица Чобанова (ИИИ при БАН) се спря върху необходимостта бизнес-секторът да се насочи към иновациите, към включване на малките и средните предприятия в национални и глобални иновационни мрежи при използване на националния научен потенциал и завоюването на нови външни пазари. Тя акцентира върху това, че страната ни трябва да има и да изпълнява национална стратегия за интелигентна специализация и иновации, да се увеличат държавните инвестиции за научна и развойна дейност, за да се преодолее проблемът с изоставането в икономическото развитие.

Тема на доклада на проф. Росица Чобанова, проф. д-р Сашо Йосимовски (Скопски университет „Св. Св. Кирил и Методий“) и акад. Лупчо Коцарев (Македонска академия на науките и изкуствата) бяха съвременните предизвикателства пред България и БЮР Македония по пътя към основан на знания икономически растеж. Тримата автори представиха резултати, получени в рамките на съвместния проект на БАН и МАНИ „Българо-македонско научно и иновационно сътрудничество: балкански и европейски перспективи“.

Кристиян Филипов от Световната банка говори за ускоряване на растежа в България, основан на творческия и високотехнологичния бизнес. На базата на анализ за фактическото състояние на този сектор той подчертва, че голяма част от фирмите в него са микрофирми и посочи, че е необходимо развитие на кълстерите на творческите индустрии в България, което ще им помогне да получат достъп до нови пазари. По- силни кълстери между фирмите ще увеличат възможностите им да правят бизнес. Създаването на „творчески центрове“ (подобно на технологичните паркове) ще помогне да се формира работна среда, която да стимулира иновациите в други сектори на икономиката.

Група от доклади в този панел засягат ролята на иновациите на фирмено ниво. Доц. д-р *Павлинка Найденова* (ИИИ при БАН) разгледа взаимовръзката между иновациите и бизнеса, отговорностите на държавата, ролята на науката и ангажиментите на бизнеса. В доклада си *Светлана Николова* (СА „Д. А. Ценов“ – Свищов) представи резултатите от международно признати класации за състоянието на бизнес-средата в България за 2006-2012 г. и от проведено изследване в 44 български фирми от Северен централен регион. На тази основа тя посочи основните бариери пред постигането на по-висока конкурентоспособност в резултат от инновационната дейност. Гл. ас. д-р *Радостина Попова* (ЛТУ) разглежда някои методически аспекти на инновационната активност на предприятията от горската промишленост. Тя подчертва, че съвременната оценка на инновационната активност на предприятията от горския сектор изисква осигуряване на международно съпоставима информация за различните видове иновации, осъществени от предприятията, и отчитане на актуалните особености на нейното измерване. Доц. д-р *Аделина Миланова* (ИИИ при БАН) представи корпоративния социален капитал като управленска иновация.

Основната група доклади в панела „*Пазар на труда и социални проблеми*“ се отнася до емпирична характеристика на пазара на труда. В два от докладите бяха представени резултати от научно изследване, осъществено в ИИИ при БАН от научен колектив (Белева, Цанов, Димитрова, 2014), в което сегментацията на пазара на труда се изучава чрез динамиката в заетостта и безработицата, в доходите на заетите, ранжирали в определени интервали. През изминалите 24 години на преход в България само през 8 години се отбележва растеж в заетостта и това е през периода 2000-2008 г., отбелеляз проф. д-р *Искра Белева* (ИИИ при БАН). Равнището на безработица в страната сега е около 13%, което е по-високо от средноевропейското. За съжаление при съществуващия нисък темп на икономически растеж не може да се очаква нарастване на заетостта както сега, така и в близките няколко години. Обект на изследване в доклада на проф. д-р *Васил Цанов* (ИИИ при БАН) са промените в обхвата и структурата на доходната сегментация на трудовия пазар в България на базата на годишни (пакетни) данни от Изследването на доходите и условията на живот. Структурата на сегментите е изследвана в зависимост от образователното равнище на заетите, пола, професията, отраслова принадлежност и наемните отношения. Във всеки сегмент са идентифицирани стабилността и насоките на развитие на показателите. Проф. д-р *Георги Шопов* (ИИИ при БАН) анализира социалните различия между районите и областите в България. Гл. ас. д-р *Мая Цоклинова* (ЛТУ) разглежда влиянието на глобализацията върху икономиката и резултатите, които се появяват в социалната област в развиващите се страни, като постави специален акцент върху причинно-следствената връзка между ефектите от глобализацията и промените на пазара на труда.

Два от докладите в панела се отнасят до пенсионната система. Ас. д-р *Валери Апостолов* (УНСС) представи същността и целите на Държавния фонд за гарантиране устойчивост на държавната пенсионна система (Сребърния

фонд) в България. Според автора наличието на такъв фонд не отменя необходимостта от продължаване на пенсионната реформа в условията на наблюдаваните неблагоприятни демографски тенденции, състоянието и развитието на трудовия пазар и влиянието на макроикономическите и социалните фактори. Той защити мнението, че Сребърният фонд трябва да излезе от фискалния резерв или да се намери начин парите във фонда да се увеличават, без да се инвестира твърде рисково. Фондът трябва да се използва като буфер при провеждане на пенсионната реформа, за да облекчи натиска върху фиска. *Гл. ас. Ралица Пандурска* (УНСС) предложи гъвкавото пенсиониране като сполучлив вариант при пенсионната реформа в България. При него, от една страна, лицата могат сами да изберат момента на пенсионирането си, а от друга страна, то дава възможност пенсионерите да работят при определени условия, като по този начин се извършва плавен преход от работа към пенсиониране. Освен това гъвкавостта би могла да бъде разглеждана и по отношение на дохода, съчетавайки трудов и пенсионен доход или доход от пенсиониране от различни източници (публична, частна, професионална система и др.).

Други два доклада разглеждат теоретични въпроси. *Николай Пейков* (Агенция „Митници“) коментира закона на Оукън в условията на рецесия, като оценява ефекта от краткосрочните изменения на БВП върху равнището на безработица в България. Резултатите показват стабилна и силна зависимост дори след началото на „Голямата рецесия“, като по този начин се потвърждава валидността на закона независимо от фазата на икономическия цикъл. *Петко Миран* (ПУ) анализира неолиберализма и Вашингтонския консенсус като причини за нарастващо неравенство и влиянието му върху икономическия растеж. Той показва причинно-следствената връзка между неравенство и социална мобилност на поколенията и разгледа политиките за преодоляването на неравенството и ролята на държавата.

В панела „*Висше образование и наука*“ по-голямата част от докладите се отнася до висшето образование - проблемите и перспективите пред него бяха очертани от доц. д-р Иrena Зарева (ИИИ при БАН), а висшето образование в България в контекста на съвременните изисквания за интелигентен, устойчив и приобщаващ икономически растеж беше разгледано от доц. д-р Маргарита Филева (ИИИ при БАН). Тя подчертала важното значение на разкриването на резервите, които образованието дава за решаване на редица икономически и социални проблеми в качеството му не само на сегашна, но и на бъдеща инвестиция на обществото. Според нея е неотложно разработването на нова стратегия за образованието, която да се базира върху следното: подобряване на системата на професионалното обучение, вкл. въвеждане на системата на дуално обучение по примера на Германия, Австрия и др., осъществяване на реформи и усъвършенстване на системата на висшето образование, засилване на връзките с бизнеса.

В доклада си проф. д-р ик. н. Елизабета Вачкова (ЛТУ) представи същността, актуалността, целите, задачите и основните резултати от изпълнението

на проект за актуализиране на учебните програми на специалностите във факултет „Стопанско управление“ на Лесотехническия университет в съответствие с изискванията на пазара на труда. Докладът на ас. д-р *Мария Иванова* (НБУ) е също практически насочен. В него е изложен модел на магистърска програма по управление и развитие на човешките ресурси, базиран върху професионални стандарти (тенденции и перспективи за обучение и развитие на специалисти в областта).

Доц. д-р *Матю Матев* (ИИИ при БАН) разгледа въпросите за социалния статус на учения. Въз основа на две анкетни проучвания той дава характеристика на неговия статус от гледна точка на заплащане, престижност на професията, оценка на обществото и възможността за професионално и интелектуално развитие. На базата на резултати от анкетното проучване, проведено през 2012-2013 г. в академичните среди в България, доц. д-р *Алла Кирова* (ИИИ при БАН) оцени и анализира условията за академична кариера и степента на балансираност при представителността на жените и мъжете във висшето образование и науката.

Няколко от докладите в панела „Корпоративно управление“, посветени на въпросите на корпоративното управление, са с автори от ИИИ при БАН (секция „Икономика на фирмата“). Докладът на проф. д-р *Пламен Чипев* представи тенденциите, свързани със структурата, независимостта, конфликтите на интереси в българските фирмени бордове, както и със селекцията и възмездяването на техните членове. На основата на обобщение на теорията и резултатите от емпирични изследвания доц. д-р *Спартак Керемедчиев* предложи нова формулировка на принципите за работа със заинтересуваните страни в корпоративното управление. Гл. ас. д-р *Мирослав Неделчев* (ИИИ при БАН и МВБУ – Ботевград) разгледа корпоративното управление в условията на дисперсирана собственост и свързания с нея класически конфликт „принципал-агент“. Други доклади на сродни теми са на доц. д-р *Лалка Борисова* (МВБУ – Ботевград, Dr. *Ionel Leonida* (RAS), докт. *Кирил Митов* (УНСС), *Николай Кацарски* (УНСС).

Панелът, който събира тематично докладите, засягащи външната среда за България като фактор за икономически растеж, е „Влияние на международните икономически отношения“. В него участваха главно учени от секция „Международна икономика“ на ИИИ при БАН. Част от докладите засягат теоретични въпроси. Проф. д-р *Татяна Хубенова-Делицикова* (ИИИ при БАН) анализира съвременни концепции на теориите за растежа в контекста на глобалното развитие и прави изводи относно факторите, динамиката и източниците на растежа и трансформациите в модела на растежа от позициите на неокласическата теория, съвременното кейнсианство и ендогенните теории за растежа. Актуалните проблеми на забавянето на растежа в ЕС са разгледани с цел да се направят изводи и препоръки за България. Докладът на гл. ас. д-р *Виктор Йоцов* (ИИИ при БАН и УНСС) анализира основните модели на икономически растеж от гледна точка на връзката им с външния сектор. Аргументиран е изводът, че по необходимост България трябва да следва експортноориентиран модел на рас-

теж в средносрочен план. Във връзка с това са направени предложения за подобряване на външнотърговската политика на страната. В доклада на ас. *Едуард Маринов* (ИИИ при БАН) накратко са представени теориите за икономическите ефекти от регионалната интеграция, политическите фактори, определящи мотивацията на държавите да участват в интеграционни схеми, както и очакваните потенциални ползи от гледна точка на вътрешнополитическите, международните и международните икономически отношения.

Друга част от докладите имат емпирична и практическа насоченост. Темата на доклада на проф. д-р *Искра Христова-Балканска* (ИИИ при БАН) е за „реиндустириализацията“ на ЕС - развитие на нови високопроизводителни и ефективни производства, постигане на по-голям икономически растеж и какви изводи следват за България. Индустрисалната структура на нашата страна се различава от тази на развитите икономически държави по това, че тук преобладават трудово интензивни индустрисални отрасли. Посоката към внедряването на нови високотехнологични производства, за които България има конкурентни предимства, създава възможности за приближаването на индустрисалната й политика към основните приоритети на развитие на ЕС, очертани в Стратегия „Европа 2020“ и целите в по-дългосрочен план. В изследването на проф. д-р *A. Тасев и докт. Недялко Несторов* (ИИИ при БАН) е приложен коинтеграционен подход за оценка на външната търговия на България като фактор за икономически растеж. Получените резултати отразяват връзката между растежа на БВП и изменението на основните му компоненти. Оценена е и връзката между износ и внос, т.е. размера на вноса, нужен на производствата за реализирането на увеличен износ. Резултатите могат да се използват при формирането на политики за експортноориентиран модел на растеж. В доклада си гл.ас. д-р *Васил Петков* (УНСС) анализира влиянието на фондовете на ЕС за подобряване на позициите на аграрния сектор в България в рамките на националната икономика и на международните пазари. Оценени са резултатите от прилагането на Програмата за развитие на селските райони в България за програмния период 2007-2013 г. Авторът изразява професионално мнение относно цялостния ефект от финансова помощ по Структурните фондове на ЕС за аграрните стопанства, като отправя препоръки за по-рационалното използване на европейското финансиране, което да ускори растежа в сектора. Очертани са възможните резултати от бъдещото развитие на селското стопанство у нас след прилагането на очакваните промени в Общата селскостопанска политика на ЕС през новия програмен период 2014-2020 г.

Открояват се няколко доклада с тематика, засягаща ЕС. Докладът на проф. д-р *Емил Панушев* (ИИИ при БАН) е посветен на споразумението между САЩ и ЕС и възможностите за българската икономика. Основна роля за постигане на това споразумение имат преговорите със САЩ за сключването на трансатлантическо партньорство в търговията и инвестициите. Авторът изтъква, че преговорите включват редица важни за българската икономика сектори – търговията с услуги, ПЧИ, достъпа до обществени поръчки, дифузията на иновациите

и новите технологии. Споразумението и динамиката на глобалните стойностни вериги налагат оценка на предизвикателствата пред преструктуррането на основните направления на външноикономическата дейност на българската икономика при либерализацията на съществуващите режими със САЩ. Доц. д-р Калоян Симеонов (СУ) разгледа усилията на страните от ЕС и Еврозоната да възстановят финансовата стабилност и доверието на бизнеса и потребителите към финансовите услуги. Една от основните цели на реформите е да се възстанови икономическият растеж в ЕС. Според автора все още е рано да се определи до каква степен реформите на финансовите пазари ще имат въздействие и върху ръста на БВП. Основният въпрос е какъв ще е дългосрочният ефект от тези реформи, като на този етап първоначалната оценка и прогнозите са положителни. Целта на доклада на д-р Адина Кристе (РАН) е да представи сравнителен анализ на реакцията на централните банки от някои нововъзникващи пазарни икономики в Европа към сегашната финансова нестабилност и да идентифицира особеностите на начина, по който централните банки управляват при тези условия.

Двама гости от Румъния - Тудор Чиомара и Юлия Лупу (РАН), представиха изследване за фискалните предизвикателства, предизвикани от стареенето на населението в България и Румъния в сравнителен план с другите страни от ЕС. Те доказват, че промяната в държавните разходи, свързана със стареенето на населението и изразяваша се в увеличението на правителствените разходи за пенсии, влияе сериозно върху фискалната устойчивост. Обект на доклада на гл. ас. д-р Нели Полова (УНСС) е развитието на доходността по държавните ценни книжа на избрани страни-членки на ЕС през периода 2004-2013 г. в условията на тежката дългова криза. Темата е актуална за България, чието присъединяване към Еврозоната предстои. Докладът на гл. ас. д-р Юлия Стефанова (ИИИ при БАН) анализира състоянието на капиталовите пазари в избрани страни от Дунавския регион и очертава факторите, които насярчават развитието на фондовите пазари в тези държави. Очакваните положителни външни въздействия от задълбочаване на процеса на междурегионалното сътрудничество са свързани с икономии от мащаба, намаляване на пазарната неопределеност, нарастване на ликвидността и по-голяма дълбочина на капиталовите пазари.

При закриването на конференцията проф. д-р Митко Димитров обобщи, че развитието на българската икономика ще зависи от провежданите реални реформи, намаляването на степента на регулиране на пазарните структури от страна на регулатори и институции и поемането на политическа отговорност за вземането на едно или друго решение.

Проф. д-р ик. н. Росица Рангелова

SCIENTIFIC LIFE

SCIENTIFIC CONFERENCE ON THE PROBLEMS OF ECONOMIC GROWTH

"Economic Growth: Incentives and Restraints", a most important issue for the economic development of Bulgaria, was the focus of an international scientific conference held on 6th and 7th October 2014 at the Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences (ERI-BAS). This event was marked by the celebration of the 145th anniversary of the foundation of the Bulgarian Academy of Sciences.

Many scholars and lecturers from this country participated in the event delivering reports or attending as guests representing the Economic Research Institute (ERI) and other institutes at the Bulgarian Academy of Sciences, as well as University of National and World Economy, Sofia University "St. Kliment Ohridski", D. A. Tsenov Academy of Economics - Svishtov, University of Trakia - Stara Zagora, New Bulgarian University (NBU), Veliko Tarnovo University "St. Cyril and St. Methodius", South-Western University "Neofit Rilski" - Blagoevgrad, University of Forestry, VUZF University – Sofia, International Business School (town of Botevgrad), Plovdiv University "Paisii Hilendarski", and others. Foreign guests from the UK, France, Romania (Romanian Academy of Sciences - RAS), and FYR Macedonia, have maintained various forms of cooperation with scientists from the ERI-BAS for years.

Reports by Bulgarian and foreign scientists were delivered at the Plenary Session. *Prof. Dr. Mitko Dimitrov*, Director of ERI - BAS, introduced the topic of the economic growth and development of Bulgaria. Among today's favorable factors for this country, he outlined that Bulgaria is an attractive destination for foreign direct investment (FDI), has a relatively high proportion of European funds to gross domestic product (GDP), low direct taxes, and macroeconomic stability (external debt, budget deficit, inflation, etc), and that the economy tolerates crisis relatively well. He pointed out, however, that there are many problems which are not easy to solve. For example: Bulgaria is the country with the lowest incomes in the EU; the level of corruption is high; there is a hostile business environment; disappointment and dissatisfaction with the political class are very large; the judicial system, the administration, the educational and the health systems do not provide quality services; land and other natural resources are not used efficiently; there is a deep demographic crisis, depopulation and emigration, and others. Further, Prof. Dimitrov presented his case for a change of system that has been deformed and incomplete since the beginning of transition to a market economy in Bulgaria and that has, thus, been giving negative effects to this day. He presented a panoramic view of the transition process, differentiated several periods, and produced a critical analysis both in a macroeconomic perspective and on a corporate level.

During *the first period* (1989-1995), the country lagged far behind in the process of changing the economic system. And what is even more important, a number of deformations were created and accumulated during this period that led to the widespread substitution of gaining income from business activities with obtaining rent based on political and economic power, positions in the bureaucracy, fraud and

other non-economic factors. This caused a rapid decapitalization of state property. Once occurred, the system was directed to the newly-created private sector, which further impeded its reproduction and development. *The second period* (1997-2008) was characterised by macro-economic stability and moderate growth. During *the third period* (2009 to date), the country has been in a state of crisis and post-crisis stagnation.

In conclusion, Prof. Dimitrov offered ways of solving major problems that exist due to the unfinished change of system. Those ways are aimed at more efficient use of resources, governance and restructuring of enterprises, development of innovation, etc. Among his most important conclusions was the statement that the state has to ensure the effective functioning of institutions, to eliminate the defects in the functioning of the market, to determine the rules, and to ensure their compliance.

The report by *Prof. Dr. Yordan Hristoskov*, Minister of the Ministry of Labour and Social Policy (MLSP) in the Caretaker Government at that time, referred to the infrastructure of territorial units as a factor for the economic growth. It was based on an empirical study of the relationship between the level of development of infrastructure and the socio-economic development of the NUTS2 statistical regions of the EU and of the NUTS3 statistical areas in Bulgaria. As a result of the analysis, the author proved his working hypothesis that the differences in infrastructural development are one of the essential reasons for the uneven socio-economic development at a regional level. He also claimed that the opposite was true, too, namely, that the infrastructural differences at a regional and district level are due to the differences in the socio-economic potential of those territorial entities. However, as long as the development of the infrastructure is mostly a function of the state and the economic development is related to the behaviour of the market economic agents, Prof. Hristoskov emphasised that the connection infrastructure - economy was of determining importance and able to be controlled by the government.

Prof. Dr. Will Bartlett (European Institute, London School of Economics and Political Science) examined the crisis in the EU as a structural misbalance between the countries, divided into three groups: (a) Germany in the centre of the "core" group among other countries; (b) Greece, Italy, Portugal and Spain as the "periphery"; and (c) the Western Balkans as the "super-periphery". In order to justify the relationship of dependence between the European economies, as well as the side effects of the Euro-zone crisis on the Western Balkans, he presented an examination of a core-periphery model with insufficient consumption. The core is vulnerable to global stagnation; therefore, these countries are dependent on the income from the peripheries of export. This brings about a high deficit in the account current during the boom and places the peripheries in a very difficult position during the recession. Financialisation of the European economy can be considered as a repulse to the tendency of a global stagnation because the granting of consumer credits stimulates demand and helps temporarily overcome the problem of low consumption. However, as a method of creating internal devaluation, extending of austerity measures is not likely to succeed as a means of overcoming the crisis. Given the interdependence of European

economies, perhaps a better way out of the current period of low growth and stagnation is to lead a coordinated fiscal expansion in order to stimulate domestic and common European search.

Prof. Xavier Richet from the Sorbonne in Paris¹ discussed the role of foreign direct investment (FDI) in catching up and integration of the new and future member states of the EU. These processes take place with the entry of FDI in the region, in this case the region of Central and Eastern Europe (CEE), and in particular the Western Balkans where the rate of their internal accumulation is still very low and where the industrial structure of these countries has never corresponded to the investment requirements for the development of a strong industrial base. In this region, industrial recovery and economic growth are nurtured by FDI. However, it is not important how much investment goes to a particular region, but what is their role for markets and whether they are of importance for certain branches of industry. So far, FDI has contributed to the creation of a new industrial landscape in the region. Yet, this also brings about new economic dependence of these countries: today, most of them host large trans-national corporations which have a significant impact on the countries' domestic industrial structure, specialisation and property, as well as on the strong links with the Western European economies. FDI plays an important role in the region in that it transforms, adjusts and helps the region specialise in certain sectors; it creates jobs, increases the export of goods with higher added value and reconstructs the industrial network linking the industries in the region with Western companies and markets. FDI is also an opportunity for a profound transformation of European industry and for the introduction of a new division of labour by means of specialising along the regional value chain. Based on a comparative analysis of the CEE countries, the author maintained that the entry of FDI in the countries from the region of the Western Balkans would have a positive impact on the region's growth and would contribute to its economic transformation.

During the conference, the management of BAS awarded Prof. X. Richet with the "Marin Drinov" Sign of Honour on a ribbon, which is the highest award of BAS for contribution to the area of the economy. This award is recognition of his long collaboration with ERI - BAS and for his active work for the development of the Bulgarian-French scientific relations through joint training of post-graduate students and adaptation of researchers in the conditions of the transition to a market economy.

In his report, *Acad. Emil Dinga* (RAS) made a structured conceptual analysis of the main consequences of the Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union (or in short, the Fiscal Compact) on the financial stability, economic cohesion and sustainable development of the EU and EU countries. He also reviewed and assessed such important issues as: the symmetry of causes compared with the asymmetry of effects, effectiveness,

---

¹ Actually, the report is by two authors: Srdjan Redzepagic of the Institute for Economic Studies in Belgrade, Serbia, and Xavier Richet of Université Sorbonne nouvelle, Paris, France.

practicality, irreversibility of impact. On this basis, the author proposed a concept that he called "public comparative budget priority".

In the subsequent work, various economic problems that Bulgaria is faced with were posed and discussed by separate thematic panels². The topics were mainly oriented to the factors of economic growth - resources, investment, labour force and education, technological progress, corporate governance, as well as external factors for the country.

The main report in the "*Resources and Growth*" panel was that by Assoc. Prof. *Darina Ruscheva* (ERI - BAS, Head of Regional and Sector Economics Department). It assessed the parameters and tendencies in the manufacturing of food products in Bulgaria in terms of the opportunities it provides to reimburse their consumption. Based on a case study that covered basic products manufactured in agriculture, in food processing, and in the family farms within the period 1990-2012, it also made recommendations regarding the development of production of food products in this country in the context of national food security. The rest of the reports in this panel delivered by members of the department concerned various aspects of the topic discussed, such as: the availability of supplies in the main food groups and products (Assoc. Prof. *Sasha Grozdanova*); study of the dual motivation characterising market consumer demand for food and non-alcoholic beverages as a behavioural process (Assoc. Prof. *Petko Todorov*); investments in the Bulgarian power supply sector and in particular in its sub-sectors - electric power supply, heat supply, nuclear power supply, energy from coal, natural gas and renewable sources (Assoc. Prof. *Vesselina Grigorova*). Conclusions were made concerning the state of the investment management in each of these sub-sectors. Suggestions of how to improve it were offered. In their report, *Ch. Assist. Prof. Dr. Maria Kotseva* and *Ch. Assist. Prof. Milkana Mochurova* explored the relationship between the policies in the fields of climate, power supply, and water by means of applying the principles of good governance and ensuring the independence of the regulatory authority. They proved that the independent "State Energy and Water Regulatory Commission" (or DKEVR) regulator is virtually dependent and manifests weaknesses in defending the public interest. The report by Assoc. Prof. *Galya Burdarska* and *Konstantin Konstantinov*, Ph.D. analysed the available water resources and the way they were used by various sectors of the economy. Based on the rate of water loss, the authors reported on the non-rational use of the water resources. As an alternative to the construction of new dams, they offered an innovative, environmentally-sound technical solution to the storage of water resources by feeding the free spaces of groundwater facilities with the unused run-off of surface fresh water. The report by Assoc. Prof. *Ognian Bojukliev* discussed the problems of agriculture in Bulgaria and their relation to the Common Agricultural Policy (CAP) of the EU. It recommended overcoming the distortions and the negative trends through sustainable agriculture and cooperation, based on the highly-developed local food production and regional trade.

---

² The full-text of papers will be published in Proceedings of the Conference.

Two reports in the "*Investment and Business Climate*" panel focussed on the role of institutions in the economic growth. The view expressed by *Ch. Assist. Prof. Stanka Rinkova* (the South-Western University "N. Rilski") was that institutional change, especially in the countries in a state of transition, was characterised by the following peculiarities: in the institutional "construction" and in the amendment of the institutions themselves; in the interaction between formal and informal institutions; in the institutional "vacuum"; in the import of institutions, and in the role of the state as both an object and a subject of institutional "construction". In this connection, she pointed out the necessity to examine the nature of the institutional "traps" and the stages of institutional design. In order to determine the effectiveness of the institutional environment, she offered applying qualitative and quantitative indicators, systems of criteria, and indicators. In his report entitled "Institutional Limitations on Economic Growth", *Prof. Dr. Sc (Econ). Garabed Minassian* (ERI - BAS and Trakia University in Stara Zagora) emphasised on the fact that one of the disadvantages of the Bulgarian system was the rather frequent, and sometimes chaotic, change of the laws being adopted in this country. As he pointed out, that was most often related to lobbying interests, the insufficient qualification of the MPs, and the incompetence and lack of professionalism on the part of the regulatory authorities.

Assoc. Prof. Dr. Virginia Zhelyazkova (Higher School of Insurance and Finances) outlined the specifics and the development of the banking system in Bulgaria from the beginning of the financial and economic crisis in 2009 to date. The presence of foreign banks on the market has remained dominant. The total of assets, loans and deposits in the banking system has recorded a steady rate of growth, provisions have increased significantly. The levels of the interest rate have been marked by fluctuations that have reflected the changes in market conditions. The tendency has been to decrease the interest rates both on deposits and on loans. The total revenue has increased.

The role of credits for the economic growth in Bulgaria until the beginning of the crisis and afterwards was the focus of the report by *Assoc. Prof. Dr. Grigor Sariiski* and *Prof. Dr. Sc. (Econ) Rossitsa Rangelova* (ERI - BAS). The authors pointed out that in the years before the crisis loans increased intensely and in 2008 they reached about 85% of the gross value added in this country, which is a saturation threshold which has remained unchanged ever since. The main conclusion drawn was that the effect of the crisis has not led to a re-orientation of the activities of commercial banks and that they have continued to focus on granting loans to those economic activities that provide rapid returns only, which does not contribute to the economic growth of this country. The authors outlined crediting activities in the agricultural sector as a special case which has been significantly influenced by EU subsidies. Another conclusion drawn was that, as a result of the crisis, there has been a positive change in the attitude of companies and households: they have increased their financial literacy and are now much more cautious in borrowing.

Three of the reports in this panel explored the relationship between investment and growth at company level. In her report, *Ch. Assist. Prof. Dr. Galya Tasseva-Petkova* (ERI - BAS and the University of National and World Economy) examined the investment activity of non-financial enterprises in Bulgaria under the current economic conditions. The analysis was based on data from an empirical sociological study on the impact of having access to finances and of the impact of financial difficulties of enterprises on their investment activity. The purpose of the report by *Assoc. Prof. Dr. Silvia Trifonova* (the University of National and World Economy) was to demonstrate the attitude of the Bulgarian business to FDI in the current crisis conditions. The report summarised the results of several in-depth interviews with managers and owners of Bulgarian enterprises that were conducted in 2012-2013. The analysis has made it possible to draw important conclusions regarding the influx/outflow of FDI to and from Bulgaria during the crisis. The report by *Ch. Assist. Prof. Katerina Vojcheska* (ERI - BAS and the University of National and World Economy) discussed the main differences and peculiarities of the financial performance and the financial analysis parameters of the quality of corporative growth that are offered by the contemporary financial analysis.

In the course of the "*Innovations and Economic Growth*" panel, *Prof. Dr. Sc (Econ) Rossitsa Chobanova* (ERI - BAS) discussed the need for the business sector to focus on innovation, as well as for small and medium-sized enterprises (SMEs) to be included in national and global innovation networks when it comes to using the national scientific potential and gaining new international markets. She emphasised on the fact that this country should work out and apply a national innovation strategy for smart specialisation, and should increase public investment in research and development so as to overcome the problem of the lagging behind in economic development.

The focus of attention of the report by *Prof. Rossitsa Chobanova, Prof. Dr. Alex Yossimovski* (Skopje University "St. St. Cyril and Methodius"), and *Acad. Lupcho Kotsarev* (Macedonian Academy of Sciences and Arts) was contemporary challenges that Bulgaria and FYROM are faced with along their way towards knowledge-based economic growth. The three authors presented the results obtained within the project of BAS and the Macedonian Academy of Sciences and Arts "Bulgarian-Macedonian Research and Innovation Co-operation: Balkan and European Prospects".

Kristiyan Filipov (World Bank) talked about accelerating growth in Bulgaria that is based on the creative and high-tech business. Analysing the actual state of this sector, he stressed that the majority of companies are micro-companies in the sector. He pointed out the necessity for developing the clusters of the creative industries in Bulgaria that would help them gain access to new markets. The stronger clusters between companies would increase their ability to do business. The foundation of "creative centres" (similar to the technology parks) would help form a creative environment that would stimulate innovation in other branches of the economy.

A group of reports in this panel discussed the role of innovation at company level. *Assoc. Prof. Dr. Pavlinka Naydenova* (ERI - BAS) examined the relationship between innovation and business, the responsibilities of the state, the role of science, and business commitments. In her report, *Svetlana Nikolova* (Academy of Economy "D. Tsenov" - Svishtov) presented the results of internationally recognised rankings on the state of the business environment in Bulgaria in the period 2006-2012 and of a study of 44 Bulgarian companies from the North Central region. On this basis, she pointed out the main barriers to achieving higher competitiveness as a result of innovation. *Ch. Assist. Prof. Dr. Radostina Popova* (University of Forestry) examined some methodological aspects of innovation activity of enterprises of the forestry industry. She emphasised that the current assessment of innovation activity of enterprises in the forestry sector requires providing internationally comparable information on different types of innovation by enterprises, as well as reporting on the current features of its measurement. *Assoc. Prof. Dr. Adelina Milanova* (ERI - BAS) presented corporate social capital as a management innovation.

The main group of reports in the "Labour Market and Social Issues" panel referred to an empirical feature of the labour market. Two reports presented the results of a research work carried out in ERI - BAS by a scientific team (Beleva, Tsanov, Dimitrova, 2014), wherein the segmentation of the labour market was studied by means of the dynamics of employment and unemployment, as well as of the employees income ranged in definite intervals. In the past 24 years of the transition in Bulgaria, only eight years have witnessed employment growth, namely during the period 2000-2008, said *Prof. Dr. Iskra Beleva* (ERI - BAS). The unemployment rate in this country is around 13% which is higher than the average for Europe. Unfortunately, the existing low rate of economic growth is not likely to bring about an increase in employment both now and in the next years to come. The focus of attention in the report by *Prof. Dr. Vassil Tsanov* (ERI - BAS) were the changes in the scope and structure of the income segmentation of the labor market in Bulgaria based on annual (packet) data from the Statistics on Income and Living Conditions. The structure of the segments was evaluated according to the employees' educational level, gender, occupation, branch affiliation and rental relations. The stability and development trends of indicators were identified in each segment. *Prof. Dr. Georgi Shopov* (ERI - BAS) analysed social disparities among regions and districts in Bulgaria. *Ch. Assist. Prof. Dr. Maya Tsoklinova* (University of Forestry) considered the impact of globalisation on the economy and its results in the social sphere in the developing countries. She paid a special attention on the causal link between the effects of globalisation and changes in the labour market.

Two reports in the panel referred to the pension system. *Assist. Prof. Dr. Valeri Apostolov* (University of National and World Economy) presented the essence and objectives of the State Fund for Guaranteeing the Stability of the State Pension System (Silver Fund) in Bulgaria. According to the author, the existence of such a fund does not eliminate the need to continue of the pension reform under the conditions of the current unfavourable demographic trends, the state and

development of the labour market, and the impact of the macroeconomic and social factors. He maintained the view that the Silver Fund should either be taken out of the fiscal reserves or a way should be found for increasing the money in the fund without investing in risky undertakings. He claimed that the fund should be used as a buffer while carrying out the pension reform in order to ease the fiscal pressure. *Ch. Assist. Prof. Ralitsa Pandourska* (University of National and World Economy) offered flexible retirement as a viable solution in the pension reform in Bulgaria. With flexible retirement, people are free to choose the exact time of their retirement, on the one hand; on the other hand, it allows pensioners to work under certain conditions, thus performing a smooth transition from labour to retirement. Furthermore, flexibility could also be considered in terms of income, combining employment income with pension income or retirement income from various sources (public, private, professional system, etc.).

Two other reports examined some theoretical issues. *Nikolai Peikov* (the "Customs" Agency) commented on "Okun's law" under the conditions of recession, assessing the effect of short-term changes in GDP on the level of unemployment in Bulgaria. The results have shown a stable and strong dependence even after the beginning of the "Great Recession", thus confirming the validity of the law regardless of the phase in the economic cycle. *Petko Miran* (Plovdiv University) analysed neoliberalism and the Washington Consensus as the causes of the rise in inequality and its impact on economic growth. He outlined the causal relationship between inequality and social mobility between generations and considered the policies to overcome inequality and the role of the state.

In the "*Higher Education and Science*" panel, the majority of the reports referred to higher education. The issues and prospects were outlined by *Assoc. Prof. Dr. Irena Zareva* (ERI - BAS). Higher education in Bulgaria in the context of the contemporary requirements for smart, sustainable and inclusive economic growth was considered by *Assoc. Prof. Dr. Margarita Fileva* (ERI - BAS). She emphasised on the importance of disclosing the reserves, which education provides to solve a number of economic and social problems in its capacity of community investment not only at present but also in future. She said it was urgent to develop a new education strategy that is based on the following: improving the system of vocational training, incl. the introduction of a dual training system after the example of Germany, Austria, and others; reforming and improve the system of higher education; strengthening links with business.

In her report, *Prof. Dr. Sc. Elizabeta Vachkova* (University of Forestry) presented the essence, timeliness, aims, purposes, and key results of a project to update the curricula on the courses of studies in the Faculty of Business Management at the University of Forestry in compliance with the requirements of the labour market. The report by *Assist. Prof. Dr. Maria Ivanova* (NBU) was practically oriented, too. It offered a model of a course of studies for the master's degree in Management and Development of Human Resources based on professional standards (trends and prospects for training and development of specialists in this area of human knowledge).

Scientific conference on the problems of economic growth

Assoc. Prof. Dr. Matthey Matev (ERI - BAS) addressed the issues of the social status of the scholar. Based on two surveys, he characterised the status in terms of payment, job prestige, public evaluation, and opportunities for occupational and intellectual development. Based on the results of a survey conducted in 2012-2013 in the academic circles in Bulgaria, *Assoc. Prof. Dr. Alla Kirova* (ERI - BAS) assessed and analysed the circumstances for an academic career and the degree of balance in the representation of women and men in higher education and science.

Several reports in the "Corporate Governance" panel dealing with the issues of corporate governance were produced by authors from ERI - BAS (Department "Economics of the Firm"). The report by *Prof. Dr. Plamen Tchipev* presented the trends relating to the structure, independence, and conflicts of interest in Bulgarian boards, as well as the selection and compensation of their members. Based on a summary of the theory and results of an empirical research, *Assoc. Prof. Dr. Spartak Keremidchiev* came up with a new formulation of the principles of work with the interested parties in corporate governance. *Ch. Assist. Prof. Dr. Miroslav Nedelchev* (ERI - BAS and IBS - Botevgrad) examined corporate governance in terms of dispersed ownership and the classic conflict "principal-agent" that is related to it. Other reports on related topics were those by *Assoc. Prof. Lalka Borissova* (IBS - Botevgrad), *Dr. Ionel Leonida* (RAS), *Kiril Mitov*, *Ph.D* (University of National and World Economy), and *Nikolai Katsarski* (University of National and World Economy).

"Influence of International Economic Relations" was the panel which collected thematic reports concerning Bulgaria's external environment as a factor in economic growth. It was attended mainly by scientists from Department "International Economics" at ERI - BAS. Some of the reports concerned theoretical issued. *Prof. Dr. Tatiana Hubenova-Delissivkova* (ERI - BAS) analysed some modern concepts of the growth theories within the context of global development. She drew conclusions about the factors, dynamics and sources of growth and transformation in the pattern of growth from the perspective of the neoclassical theory, the contemporary Keynesianism, and the endogenous growth theory. Relevant topics, like that of the slowing of growth in the EU, were brought forward in view of the conclusions and recommendations that could apply to Bulgaria. The report by *Ch. Assist. Prof Dr. Victor Yotzov* (ERI - BAS and University of National and World Economy) examined the major patterns of economic growth from the point of view of their relationship with the external sector. The author made a well-grounded conclusion that, perforce, Bulgaria must observe the pattern of medium-term export-oriented growth. In this connection, proposals were made to improve this country's foreign-trade policy. The report by *Assist. Prof. Eduard Marinov* (ERI - BAS) briefly presented the theories of the economic effects of regional integration, the political factors determining the countries' motivation to participate in integration arrangements, as well as the expected potential benefits in terms of internal political, international, and international economic relations.

Another part of the reports had empirical and practical orientation. The topic of the report by *Prof. Dr. Iskra Christova-Balkanska* (ERI - BAS) was about the "re-

"industrialisation" of the EU: the development of new high-performance and efficient branches of production; the aspiration for achieving faster economic growth; and conclusions about Bulgaria. The industrial structure of Bulgaria differs from that of economically developed countries in that labour-intensive branches of industry are predominant here. The trend to introduce new high-tech branches of industry, for which Bulgaria has competitive advantages, has created opportunities for converging its industrial policy to the main priorities of EU development as outlined in the "Europe 2020" growth strategy and the targets in a longer term. The study by *Prof. Dr. A. Tasev and Nedyalko Nestorov, Ph.D* (ERI - BAS) applied the co-integration approach to the assessment of Bulgaria's foreign trade as a factor for economic growth. The results obtained have shown the relationship between GDP growth and the change in its main components. The authors have also assessed the relationship between exports and imports, i.e. the level of imports that industry requires in order to increase exports. The results can be used while forming the policies of export-oriented growth model. In his report, *Ch. Assist. Prof. Dr. Vassil Petkov* (University of National and World Economy) analysed the impact of EU funds on improving the position of the agricultural sector in Bulgaria within the framework of the national economy and of the international markets. He assessed the results of the implementation of the Rural Development Programme in Bulgaria within the programming period 2007-2013. The author expressed his professional opinion on the overall effect of the financial assistance under the EU Structural Funds for the agricultural holdings. He made recommendations for a more rational use of the European funds in order to accelerate growth in this sector. The report also outlined the possible outcomes of the future development of agriculture in this country after the implementation of the expected changes in the Common Agricultural Policy in the EU during the new programming period (2014-2020).

Several reports on issues concerning the EU were particularly outstanding. The report by *Prof. Dr. Emil Panusheff* (ERI - BAS) discussed the agreement between USA and the EU and the opportunities for the Bulgarian economy it offers. A major role in concluding this agreement was played by the negotiations with the USA for the conclusion of the Trans-Atlantic Trade and Investment Partnership. The author pointed out that the negotiations included a number of important sectors of the Bulgarian economy - trade in services, FDI, access to public procurement, diffusion of innovation and new technologies. This Agreement together with the dynamics of the global value chains have required to assess the challenges facing the restructuring of the main directions of foreign economic activity of the Bulgarian economy under the conditions of liberalisation of the existing regimes with the USA. *Assoc. Prof. Kaloyan Simeonov* (Sofia University) examined the efforts of the EU and the euro area to restore the financial stability and the confidence of businesses and consumers in financial services. One of the main objectives of the reforms is to restore economic growth in the EU. According to the author, it is too early to determine the extent to which reforms of the financial markets will affect GDP growth. The main question is what will be the long-term effect of these reforms, as at this stage the initial assessment

Scientific conference on the problems of economic growth

and forecasts are positive. The target of the report by *Dr. Adina Kriste* (RAS) was to present a comparative analysis of the reaction of the central banks of some newly-emerging European countries to the current financial turmoil and to identify the characteristics of the way in which central banks manage under these conditions.

Two guests from Romania, *Tudor Chiomara* and *Yuliya Lupu* (RAS), presented a study on the fiscal challenges posed by the ageing of the population in Bulgaria and Romania in comparison to other EU countries. They proved that the change in state expenditure associated with the ageing of the population, which is manifested in an increase in government spending on pensions, has seriously affected fiscal sustainability. The topic of discussion in the report by *Ch. Assist. Prof. Dr. Neli Popova* (University of National and World Economy) was the development of government securities yields of selected EU member-countries during the period 2004-2013 under the conditions of a severe debt crisis. The issue is very topical for Bulgaria, whose accession to the euro zone is ahead. The report by *Ch. Assist. Prof. Dr. Julia Stefanova* (ERI - BAS) analysed the state of capital markets in selected countries in the Danube region and outlined the factors that promote the development of stock exchanges in these countries. The expected positive external effects of enhancing the process of inter-regional co-operation are related to economies of the scale, reduction of the market ambiguity, and increase of the liquidity and depth of capital markets.

Upon closing of the conference, *Prof. Dr. Mitko Dimitrov* drew a conclusion that the development of the Bulgarian economy would depend on the ongoing real reforms, on reducing the degree of regulation of market structures on the part of regulators and institutions, and on assuming political responsibility for making one decision or the other.

Prof. Rossitsa Rangelova, Dr. Ec. Scs.

ОТЗИВИ

ЦЕНЕН ТРУД ЗА ИСТОРИЯТА НА СОЦИАЛНОТО ОСИГУРЯВАНЕ И СОЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА НА УПРАВЛЯВАЩИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Новата монография на доц. Никола Константинов* – един от водещите български автори по историята на социалното осигуряване в нашата страна, обхваща сравнително голям период. Неговите хронологически рамки са добре обосновани – началото е поставено през 1880 г., когато парламентът приема първия нормативен акт по тази материя – за пенсийте на опълченците, участници в Руско-турската освободителна война 1877–1878 г. За крайна граница е приета 1925 г. – тогава със Закона за настаниване на работа и осигуряване при безработица завършва формирането на осигурителната система в България.

Новото в книгата, неразработвано досега, е проучването на механизмите за създаването на законите и позициите на политическите партии в тази сфера. Тук авторът хвърля обилна светлина по редица важни проблеми, налице са множество творчески приноси. Става ясно, че водеща роля за формирането на системата за социалното осигуряване до войните изиграва Народно-либералната (стамболовистката) партия. При нейните две правителства (1887–1894 и 1903–1908 г.) са приети цяла група закони: 1888 г. – за пенсионирането на учителите, 1890 г. – на свещениците, 1891 г. – на държавните чиновници, 1906–1907 г. – на служителите в изборните учреждения (законът е приет окончателно през 1915 г.) и т.н. По време на това управление със Закона за подпомагане на работниците в държавните предприятия (1905–1906 г.) се поставя началото и на осигуряването на наемните работници.

Приноси в изграждането на системата имат и правителството на народняците (Законът от 1895 г.) и на радославистите – от 1900 г. И с двата нормативни акта се усъвършенства значително материята, разширява се кръгът на обхванатите от социалното осигуряване лица.

В книгата са изяснени и редица други проблеми, например за успешното преодоляване на трудностите при обезпечаването на достойни доходи на пенсионираните военни. Поради недостига на средства по фондовете за тях правителството се отказва от фондовата система и се преминава към изцяло държавно финансиране на военните пенсии.

Чрез преодоляването на редица трудности се стига до някои важни постановки за пенсионирането на наемните работници. През първото десетилетие на XX век не се създава специален закон за тази социална категория, а

* Никола Константинов. (2014). Социалното осигуряване и политическите партии в България (1880–1925). С.: „Фабер”, 170 с.

Ценен труд за историята на социалното осигуряване и социалната политика на управляващите...

въпросите се решават частично чрез вмъкване на текстове в редица други нормативни актове. Едва през 1918 г. със Закона за задължителното осигуряване се осъществява едно цялостно кодифициране на тази материя.

По времето на Първата световна война и годините след нея възникват редица много остро проблеми - рязко се увеличава броят на инвалидите и въобще на хората, нуждаещи се от подпомагане (вдовици, сираци и др.), налице е и бързо обезценяване на пенсийте поради настъпилата главоломна инфляция. Тук авторът хвърля нова светлинна върху два много важни аспекта: преодоляването на формиралата се с годините представа, че правителството на БЗНС се е грижело само за селяните и е пренебрегвало останалите социални слоеве. Тъкмо напротив, от рецензирания труд се вижда, че то действа твърде активно за повишаване на реалната стойност на всички пенсии, както и за осигуряването на наемните работници. И другият момент - първото говористко правителство, водено от проф. Ал. Цанков, въпреки че е дошло на власт чрез военен преврат, ликвидирал режима на БЗНС, всъщност в много сфери, вкл. и в социалното осигуряване, продължава линията на правителството на Земеделския съюз. Така стои въпросът и със законодателството по отношение подпомагането на безработните - започнато от БЗНС и окончателно решено със споменатия закон от 1925 г.

Авторът преодолява и една друга представа, закрепила се твърдо в миналото - за това, че партията на широките социалисти като „опортюнистическа“ не се е грижела за наемните работници. Тъкмо напротив, от монографията става ясно, че широките социалисти са водели активна борба за защита на наемните работници в България.

Трудът на доц. Никола Константинов представлява принос не само в изучаването историята на социалната политика в България, той спомага за допълнително осветляване и за по-цялостното разбиране на политическата история на страната през разглеждания период.

Проф. д-р ик. н. Владимир Мигев

ПРОФЕСОР Д-Р ИК. Н. АТАНАС ГАНЕВ НА 90 ГОДИНИ

Известният учен аграрикономист, академичен и обществен деец проф. Атанас Ганев е роден на 12 февруари 1925 г. в с. Сан Стефано, област Бургас. Завършва висше образование в Агрономическия факултет – гр. София през 1949 г. Трудовата си кариера реализира по възходяща линия, започвайки на длъжност главен агроном в МТС в гр. Кнежа, след което заема инспекторски ръководни длъжности в Областния народен съвет в гр. Враца, а в Управление „МТС“ на МЗГ е завеждащ отдел „Агротехника“. Производственият и управлениският опит и знания му помагат да защити успешно дисертация през 1955 г. в Аграрно-икономическия факултет на Тимирязевската академия в гр. Москва, след което постъпва на работа във ВИМЕС в гр. Русе. Защитава докторска дисертация и му е присъдена научна степен „доктор на икономическите науки“. Последователно е старши преподавател, доцент и професор, завеждащ катедра „Икономика и организация на селското стопанство“, зам.-ректор и ректор на Института.

Проф. Атанас Ганев е дългогодишен директор на Института по икономика и организация на селското стопанство. Заема отговорни академични длъжности в АСН – първи зам.-ректор по наука, и в АОНСУ – зам.-ректор по учебната работа. Той е и представител на България в Комитета по селско стопанство към Икономическата комисия за Европа в гр. Женева, Швейцария, като в продължение на две години е негов зам.-председател. Бил е и завеждащ отдел „Специализация и коопериране“ на Международния институт по икономически проблеми на СИВ в гр. Москва.

Проф. Ганев обучава редица български и чуждестранни аспиранти и създава научна школа от изследователи по икономика и организация на селското стопанство – проф. Петко Петков, проф. Людмил Петков, проф. Рангел Трендафилов, проф. Йордан Капитански, доц. Илка Драганова и др. Години наред е заместник главен редактор на сп. „Икономика на селското стопанство“ и главен редактор на научно-популярното списание „Земеделска кооперация“. Бил е член на Специализирания съвет по икономика и организация на селското стопанство и на Комисията по икономически науки към ВАК. Има над 300 научни и научно-популярни публикации – книги, брошури, статии в списания и сборници, някои от които са издадени и в чужбина.

Проф. Атанас Ганев е един от учредителите, зам.-председател и председател на Съюза на земеделските кооперации в България. Когато Съюзът се трансформира в Национален съюз на земеделските кооперации в България, той е избран за негов председател, а през 2005 г. - за почетен председател. Бил е депутат в Седмото Велико народно събрание, където е бил член на Комисията за изработване на проект за Конституция на България и председател на Постоянната комисия по аграрната политика и реформите в селското стопанство.

За своята активна и ползотворна обществена дейност проф. Ганев много-кратно е удостоен с ордени и медали.

Проф. д-р ик. н. Людмил Петков